

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN, PAP JÓZSEF
ÉS FENYVESI OTTÓ VERSEI

ILIA MIHÁLY TISZTELETÉRE

MAJOR NÁNDOR, KONRÁD GYÖRGY
ÉS NÉMETH ISTVÁN PRÓZÁJA

RAFFAY ENDRE TANULMÁNYA
AZ ARACSI TEMPLOMRÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2004

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVIII. évfolyam

E számot szerkesztette
Bordás Győző és
Buzás Márta

TARTALOM

- Brasnyó István: Ó, ünnepek! Ó, ünnepek! (vers, I.)* 1165
Penovác Endre: Gesztenyeérés 1171
Major Nándor: Sodródás (novella, II.) 1172
Bicskei Zoltán: Tűzút (forgatókönyv) 1179
Konrád György: Hogy vagy, Danilo? (regényrészlet) 1197
Pap József versei 1208
Németh István: Papírszeletek (esszé) 1210
Dragan Jovanović Danilov: November, glorias, esküvők fényei (esszé) 1216
B. Foky István: Visszavadtítás (regény, IX.) 1218

In memoriam Bori Imre

- Fenyvesi Ottó: Az irodalom élete (vers)* 1232
Gerold László: Szellemidézés egy dokumentummal (jegyzet) 1233
Tüskés Tibor: Mészöly Miklós és a délvidéki magyar irodalom (tanulmány) 1236

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Raffay Endre: Az aracs templomrom (tanulmány)* 1244
Szimin Magda: Beszélgetéseim Tišmával (visszaemlékezés) 1263

Kilencven éve született Csépe Imre

- Vigh Rudolf: A költő hegyesi évei (visszaemlékezés)* 1272

Ó, ÜNNEPEK! Ó, ÜNNEPEK!

Pandan, 1994

I.

BRASNYÓ ISTVÁN

Berkes Erzsébet emlékének

ÚJÉV HAJNALA

Vegetáció töredezett címerei,
legyőzött mezei virágok serege:
tájkép – dér és zúzmara.
A horizontról lezuhanó síkság
most szűkös,
akár a tankcsapda.
Az égalj magasan van,
pengeéles és pengevékony:
napok nem érnek ide;
ideleln minden csupa archeológia,
véletlen élő lelet,
elbitangolt állomány.
Dugába dőlő Mezopotámia,
„Ott, ahol zúg az a négy folyó” –
az égbolton itt szakad egymásba;
hasadozó Mercator-vetület.
A vetések, mint sün zöld háta,
fél rálépni a gazda –
miféle növény kel itt?

Elér-e eddig a Genézis tudomása,
vagy itt valahol van
a Teremtés határa?

NAGYHÉT

A böjti szél kibontja hajzatát,
feslik kárpáti kontya.
Porzó ugarok,
torzsok nyilaznak,
korbács szíjai csapdossák
a ház falát.
A szüremelő liszt fölveri a félhomályt,
a gyűrű az ujjon megszorul:
csupa neszező utalás,
hogy ácsszekerce és gerenda és szegek
és más már nincs is a világon,
csak a megújuló kopácsolás.
S aki a zajban nem alhatik,
a szélre már nem is fülel,
csupán a köntöst érzi a testén,
a köntöst, amelyre kockát vetettek.

HÉTFŐI LOCSOLKODÁS

A szélfúvás elé kitergetett
fehér alsószoknyák
harangokként zúgnak:
végül is micsoda kikelet!
Meztelen lábak,
ahogy az égre kalimpálnak,
paskolva a magasság kékjében:
elakad a lélegzet.
Akár ágyúzás távoli hangja,
úsztatja a fuvallat
a lóporfüstként szétzilált,
alacsonyán szálló fellegeket.

Morajlás a föld alatt –
melytől ős sírokban
a holtakkal eltemetett
tojások héja megreped.
És a föld mélye elnyeli a vizeket.

MÁJUSFA

Hűvös hajnalát
megérte a kerékbe tört vidék,
szalagokként lóg a bele,
s odafönn, a magasban,
a pózna tetején is
még markolja flaskáját,
a világért sem adná.
Így telik
lélkek megkésített középkora
a futamodásra kész
napszakban.
Míntha a Mindenség
dőlésre állna: a merőleges
elnagyolt tévedés –
reves ajtók függeszkedése
bizonytalan sarkukon.
Ideiglenesre épített kereke
fölfelé tör forogva:
ünnepli sosem volt
nomád föltámadását.

VASÁRNAP

A kakas torkát
elmetszi a virradat,
vére szétömlik az égaljon.
Farktollai szivárványa
szemétre vetve,
kutya szaglássza.

Fecskék már nemigen
járnak vissza,
mind elhullanak a nagy útban,
vagy kerülnek az ember hiányát.
A falak idővel megroggyantak,
levetettek magukról meszet, tapasztást.
Az üres látóhatár
önmaga délibábjába zuhan:
kiapadt morotva sarába
vetné ágyát.
Az itt élőt a karjára
tetovált horgony tartja csupán
e kopárság mélyén lebegve.

PÜNKÖSD

A kilombosodott bokor árnyán,
árkádiai pázsiton,
másikon jár az esze a kisleánynak,
nem juhokon:
újságbeli erotikán –
küszködve magányosságával
tenyerét két combja közé szorítja.
Hogy a hasában mily varázslat
rejtezik,
és pőresége túltesz
bármely új ruhán,
s hogy létezik benne valami
magától való tudomány.
Így várja a délutánt,
hogyan a tükör lapjáról fejtse le
a káprázatot,
amit a levegőben tágasra duzzaszt
a sárga porát hullató
bodzavirág.

SZENT GYÖRGY-NAPI DELELÉS

A galacsinhajtók,
a szartúró bogarak
a legelő szélén
összeakasztják fényes, fekete
kaucsuktapogatóikat,
majd a győztes
labdacsát messzire gurítja
párjával a keréknyomban:
Egyiptomban kelhet így a Nap.
Amikor itt még török tevék
deleltek,
és a föld szittyós színén
jártak a vizek –
hogyan elszállt az idő . . .
Mára a kút mélye is kiszáradt,
fekete,
villog fenekéről a belevetett
kutya szeme:
szűkös, pásztori világkép.
Hátborzongató perspektíva.
Szent György a sárkányt hiába győzte le.

PÉTER-PÁL-NAP A TANYÁN

A nyárelő lehullott,
levecesre ütődött, korai körtéin
a fűben méhek zsonganak,
miközben a verőfény
a fűszálakon sárga lángra kap –
emberek szállják meg a környéket,
a föld elevenébe gépek tipornak,
s az árpakalász
meztelen toklászaival védekezik,
óvni igyekszik szemeit.
Innentől aztán minden geometria,

aránypár, tizedes tört, szimmetria,
egyenes rend és számmisszika,
gépolaj, üzemanyag, kardántengely,
köszörű és eltörött gépi kasza.

PARASZTOK ÜNNEPLÖBEN

Megtelt a persely,
vége a látomásnak.
A bűn, hogy feloldozást nyert-e,
ha nincs feloldozása –
másra való élő és halott.
Csoportképen az idill beállítása
ha sikerül, jó ez a világ,
ha hallani, hogy a háttérben
a falusi udvaron
gágognak a libák,
vagy konda rőfög, és a bűze száll.
De hogy ezentúl is léteznek vágyak,
ez mind rejtenivaló,
mint álma egy nagylánynak.
Nem csak diófán nőhet ikerdió.

A ciklus zárórészét a következő számunkban közöljük

ILIA MIHÁLY KÖSZÖNTÉSE

A Híd szerkesztősége Penovác Endre Gesztenyeérés című alkotásával köszönti a hetvenéves Ilia Mihály professzor urat

SODRÓDÁS

MAJOR NÁNDOR

A FORDULAT

Laskai házon kívül ebédelt; Laskainé és az unoka épphogy elköltötték az ebédet, a tornácon vesztegették az idejüket. Laskainé az Új Időket lapozgatta, fintorogva beleolvasott Tormay Cecile történetébe, majd a lapot feltűnés nélkül az asztal alá csúsztotta. Az unoka kajszibarackot fogyasztott, és lóbázta a lábát. Ilona, a cseléd rátette a kezét az unoka vállára, s megkérdezte, van-e valakinek valami kívánsága. Laskainé hallgatott, az unoka tovább lóbázta a lábát. Végre Laskai is megérkezett. Feldúlnak látszott, levegőért kapkodott.

– Eladtak bennünket. Ma reggel levetkőztették a magyar rendőröket, és volksbundos svábokat bújtattak az uniformisukba – mondta leverten Laskai.

– Ha pap lennék, sohasem engednék nőket a paplakba – szólalt meg az unoka. – Mindig csak az ablakon át érintkeznék velük.

– Mit parancsol az úr, bort vagy feketét? – kérdezte Ilona, és a kezét ismét az előtte üldögélő unoka vállára tette.

– Jobb lenne, ha megmagyaráznád, miből vetted a fényképezőgépet – fakadt ki Laskainé.

– Csend legyen! – koppintott az asztalra Laskai. – Fogalmatok sincs, mi történik körülöttünk! Kovács jegyzőt is menesztették. Megkérdezte tőlem, hazafuvaroznám-e Kecskemétre. Amikor ideköltözött, nem kérte

A május-júniusi számunkban elkezdett novellafüzér folytatása

ki a véleményemet. Az irodájában egy hódásági sváb ül, hitlerista ruhában. Állítólag Schumachernek hívják. Az ő kezében lesz a közigazgatás. Azt tesz a malommal, amit akar.

– A doktorné folyton a káplán nyakán csüng. A plébános úr tehetetlen a nőekkel szemben – fogadkozott az unoka.

– A héten csak egyszer jártam a plébánián – szólt emelt hangon Laskainé, és nyakon teremtette az unokát.

– Hozok egy kávét – mondta Ilona készségesen. – Nem ártana új készletet beszerezni. Ha lehet – toldotta meg békülékenyen.

– Miféle fényképezőgépről beszélsz? – kapott észbe Laskai.

Az unokára valaki rálőcsölt egy kis Leica gépet, amellyel azóta nyakra-főre kattintgatott, s nemcsak az áráról titkolózott, hanem arról is, kitől vásárolta. Azt állította, hogy délutánonként keresztlevelet állít ki a plébánián azok számára, akiknek bizonylatra van szükségük, miszerint őseik nem voltak zsidók. Van keletje a papíroknak. És a plébános felezi vele az illetéket.

– Hallatlan! – háborodott fel Laskai. Zavarában azonban csak azt szajkózta, hogy így nem gyűlhet össze egy fényképezőgépre való pénz. Az unoka kelleetlenül bevallotta, hogy Sepp Seilerrel olykor tekézni járnak a nagykocsmába, s pénzre játszik a jelenlevőkkel, vajon lesz-e Seppnek kilenc fája vagy sem. A hasznot felezik. Sepp gurítás előtt olykor a bal, olykor meg a jobb szemével hunyorít rá. Laskainak leesett az álla. Csak ekkor figyelt fel arra, hogy egy fénykép áll előtte, amelyet az unoka csúsztatott az asztra. Azt láthatta rajta, hogy távozóban a doktorné csábosan integet egy ablak felé, amelyen a káplán kihajolt az utcára.

– Felháborító – ugrott talpra Laskai, s nyomatékosan az asztra csapott. – Egy szimatoló a saját házamban! Azonnal tépd el!

– Na, látod! – hagyta rá elégedetten Laskainé.

– Bármikor pótolhatom – kockáztatta meg az unoka, miközben eltépte a fényképet.

„Ha visszaél vele, kitekerem a nyakát! – mélázott el Laskai, és Laskainén felejtette a pillantását. Vagy ha zsarolni merészel valakit.”

– Schumacher jegyző úr tiszteletét kívánja tenni az úrnál. Bevezettem a nappaliba – szólt közbe Ilona, s felmarkolta a széttépett fényképet. Vitte magával, talán a szemétkbe.

– Épp ez hiányzott – mormogta Laskai, s szaporán távozott a nappali felé. Laskainé is a nyomába eredt.

– Az úrfi marad, vagy velem jön? – pillantott vissza Ilona szórakozottan. – Főzők majd nekik egy feketét.

AZ INCIDENS

A nappaliban Laskai egy vézna, kutató tekintetű fekete emberkét talált, akit helyel kínál, s tüstént azt is közölte vele, hogy már értesült a történetekről. Schumacher katonásan bokázott Laskainé előtt, biccentett a fejével, majd elmondta, hogy tudomása szerint Laskai úrban ludovikás katonatisztet tisztelhet.

– Rég volt, talán igaz sem volt – legyintett Laskai eltűnődve. Schumacher az aszkétaképű helybeli kendergyárosra emlékeztette, aki alatt az elmúlt télen beszakadt a csatorna jege, s emberei egy álló nap lékelgették a csatornát, mire kihalászták a tetemét. Senki sem tudta, miért volt a zsebében egy pisztoly meg egy lapos, rugóra járó egérfogó. Laskainé afelől érdeklődött, vannak-e a jegyzőnek ismerősei a faluban, s kifejezte reményét, hogy majd jól érzi magát új környezetében.

– Hallom, hogy Hódságról jött. Hogy vannak Pascht patikusék? Valamikor élénk társasági életet éltek – kedveskedett Laskainé.

– Gondolom, hogy jól – válaszolta talányosan a jegyző.

Schumachernek az volt a kívánsága, hogy Laskai úrral fennakadás nélkül együttműködhessen. Kerülte a nagy szavakat, s nem fontoskodott.

– Hazudnék, ha azt mondanám, hogy örülök ennek a váratlan fordulatnak – mondta neki Laskai mosolyogva, és kis szünet után kinyögte: viszont megérti Schumacher urat, hogy végzi a dolgát.

– Miért lett volna ez váratlan? Hiszen elkerülhetetlen volt – méregette Schumacher a házigazdát.

– A malom teljesíteni fogja a kötelezettségét – tért ki a kérdés elől Laskai, és szaporán bólogatott maga elé.

Schumacher épp azt magyarázta, hogy a Volksbund a magyar kormánnyal kötött nemzetközi egyezmény alapján veszi át minden német többségű községben a közigazgatást, amikor kitárult az ajtó, és bepenđerült rajta az unoka.

• – Eladtak bennünket! – kiáltotta csengő hangon.

Laskainé ijedtében felsikoltott.

– Ne komédiázz! – förmedt rá Laskai az unokára, s dobantott egyet a lábával. Falfehéren nézett Laskainéra, aki igyekezett összeszedni magát. Schumacher kimeresztette a szemét, majd mosolyra húzta a száját.

– Ki ez a csodabogár? Az unoka? – kérdezte, és akkora barackot nyomott a fejére, hogy a fiú feljajdult tőle. Laskainé csilingelő nevetéssel mentette, ami menthető.

– Úgy kell neki! Még egyet a feje búbjára! – koppintott az unoka fejére, miközben kituszkolta a nappaliból.

Schumacher már az árnyas utcát róttá, amikor Laskai visszakerült a tornácra. A nagykoszma ajtaján egy kék tintával írott plakát vonta magára a jegyző figyelmét. „Ma este tánc lesz, ha eső nem lesz, ha lesz, akkor nem lesz” – írta a vajsínű csomagolópapíron. Schumacher összevonta a szemöldökét. Laskai tűnődve forgolódott a tornácra. Körte pottyant le épp a fáról, piros bélű nyári körte. Szétmállott a kiteglázott udvaron. Laskai estike illatát érezte, pedig a tornác tövében szarkaláb virított. Az unoka háttal ült felé, egy könyvet lapozgatott.

– A fejeddel játszol, te hólyag! – szólt rá rekedtesen. Azután vállon veregette, és rajta felejtette a kezét.

HAJSZA

Az unoka a leghátsó szobából pusmogást hallott, s már épp be szándékozott kopogni, amikor Laskainé kisurrant az ajtón, és elállta az útját. Az unoka elsomfordált a konyha felé. Ilona izgatottan újságolta neki, hogy az éjjel német katonaság fogta körül a falut, és most se ki, se be. A mezei munka szünetel. Hajnal óta fogdossák össze a svábokat, és viszik német katonának. A fekete bárányokat, akik nem mentek el önkéntesnek. Kéményekből, szalmakazlakból piszkálják elő őket. Cselénák Fábi padlásán egy csalánszakba kötve találtak rá a szomszéd svábra. Ezért Fábit is magukkal vitték. Ilona a saját szemével látta, amikor elszaladt tejért. A község háza udvarában gyűjtik össze őket. A volsbundosok utca hosszat tapsolnak a katonáknak, amint egy-egy feldőlt szomszédjukkal elvonulnak előttük. Ki a frontra vele, legalább békén hagyja az asszonyokat, kiabálta Hinger vaskereskedő özvegye Rotfucks kőműves után.

– Sauer tanító itt van a hátsó szobában – suttogta Ilona, és a közfal felé bökött. – Még az éjjel érkezett a kert felől. Fel kellett keltenem a nagyapádat – karolt bele észrevétlenül az unokába.

Az unoka berohant a malomba. Sepp Scilert sehol sem találta. Lenkához szaladt. – Hol van? – kérdezte.

A leány a szemébe nézett, arca rezzenéstelen volt, a száját összeszorította. Az unoka lesütötte a szemét. Elsétált a községháza felé, s az utca túloldalán lődörgött. Láttá, amint erről is, arról is négy-négy katona egy-egy civilt közrefogva masírozott a községháza felé. Az unoka olykor egy terebélyes eperfa mögé oldalgott, és elkattintotta a masináját. A káplán épp az utolsó kenetet vitte a falu vége felé, egy ministráns utca hosszát rázta előtte a csengettyűt.

– Imre, azt nem szabad! – pusmogta halkán a káplán, majd magához intette az unokát. – Inkább virágoskertet fényképezz. Vagy legelőt, báránycákkal. Fenséges látvány! – oktatta gyakorlatiasan. – Hagyd már abba a csengetést, nem látod, hogy megálltam? – förmedt a ministránsra.

– Kihez megy, tisztelendő úr? – kérdezte az unoka tiszteletudón.

– Makra boltoshoz – válaszolta a káplán.

– Makra boltos mákos cukrot kínált tavaly Holicser Palinak, ha elárul neki egy disznóságot – fintorította el az orrát az unoka.

– Nekem savanyú cukrot kínált! – heherészett közbe a ministráns.

– Szégyelld magad! Neked a csengettyűn járjon az eszed! – förmedt a káplán ismét a ministránsra. Előreküldte, majd tízlépésnyire megállította, hogy várja be.

– Mi volt az a disznóság? – kérdezte halkán a káplán, és a szemét is behunyta, miként a gyóntatószékben szokta.

– Hogy ki tudja-e már törölni a bügyüllőjével a fenekét. Mert addig nem állnak szóba vele a lányok. Szerintem ez disznóság – sepegte az unoka.

Mögöttük, Rittner hentes udvarában, épp visítani, majd hörögni kezdett egy sertés, amelyet nyilván leteperhettek. A káplán úgy tett, mintha ezenkívül mást nem is hallott volna.

– Ma hurkát vacsorázunk! – vetette oda távozóban.

Az unoka a Függetlenség című budapesti újság aznapi példányával tört rá Sauer tanítóra, aki egy pamlogon heverészett az elsőtétített szobában. A lap hírül adta, hogy a honvédség a Kárpátok gerincén

készenlétben áll Magyarország védelmére. Midőn megpillantotta az unokát, a tanítónak torkán akadt a szó.

– Te mit keresel itt? – szaladt ki végül a száján, és észre sem vette, hogy szerepet tévesztett.

Az unoka felhúzta az orrát, és távozni készült, mire a tanító ráparancsolt, üljön le, és faggatni kezdte, mi történik odakint. Sauer tanító német iskolában tanított, de hajdanában, midőn a magyar tagozatok oly gyakran tanító nélkül maradtak, délutánonként ingyen oktatta a magyar gyermekeket. Nem hagyta nyugton a hivatástudata. Az unoka így fejezte be nála az elemi iskola mind a négy osztályát.

– Tele van már németekkel a községháza udvara. Miközben befelé kísérték, Sepp Seiler utca hosszat szidta őket. A saját szememmel láttam – fogadkozott az unoka.

– Utca hosszat kiáltozott? – kérdezte hűledezve Sauer.

– Igen, szidta őket – állította az unoka.

– És mit kiáltozott? – álmélikodott a tanító.

– Azt, hogy menjenek a fenébe – türelmetlenkedett az unoka. – Meg hogy úgylis elviszi őket az ördög. Ő élt már Németországban. Tisztában van mindennel.

– És hagyják, hogy kiáltozzon?

– Hagyták. Meneteltek vele, és úgy tettek, mintha nem hallanák – magyarázta az unoka.

– Nem szeretnék a bőrében lenni – aggályoskodott Sauer.

– Le is fényképeztem. Itt van, ni – ütött az unoka a fényképezőgépre. A tanító erre lázba jött.

– Ide azzal a géppel! Majd ha túlleszünk a bajon, visszakapod tőlem.

Az unoka felugrott, s egy szempillantás alatt az udvaron termett. Az istálló felé iszkolt. A kislétrát a mestergerendának támasztotta, és a fényképezőgépet tokostul együtt egy üres fecskéfészekbe rejtette.

Megkönnyebbülten sétált ki a verőfényes udvarra.

SZÉDÜLET

Hajnalba a német katonaság kíséretében két menetoszlop indult Cservenka felé. Az ostromzár megszűnt. Az országutak szabadok voltak. A mezei munka folytatódott. A faluban az emberek kerülték egymás tekintetét.

Tíz körül az unoka berontott a malom irodájába. Sepp Seiler asztalánál Laskai bajlódott a papírokkal.

– A cservenkai országúton lelőttek két svábot – mondta feldúltan az unoka. – Az egyik Seppi volt. Ott hever kint az árokparton.

– Ezt honnan veszed? – szólt elhűlve Laskai.

– Lenkának hozták a hírt. Ledobta a kötényt, és elrohant valahova – válaszolta az unoka.

– Vigyázz, rémhír is lehet – dűnnyögte nyugtalanul Laskai.

– Látni szeretném az árokpartot, ahol ezt tették vele – dadogta az unoka.

– Azt nem lehet – intette le határozottan Laskai. – Biztos, hogy őrséget állítottak a tetthelyre. A tetemet meg elvitték valahova.

– Miért nem lehet? – háborgott az unoka. – Sauer tanítót meg tudad menteni?

Laskai felkapta a fejét.

– Igen – mondta színtelen hangon. – Bekopogott hozzám, és megmentettem. Az éjjel kicsempésztem a tanyára. Aki nem igényli, azon nem segíthetek.

Az unoka becsapta maga mögött az ajtót, elsietett az istállóba, felnyergelte a szürkét, s a falun keresztül nekivágott a Cservenka felé vezető országútnak. Eperfák szegélyezték az útját. Szétszórtan tanyák, akáccsal. Ácsorgó kutyák a tanyaudvarokon. Friss tarlók, mézelő tisztesfűvel. Kukoricaföldek, napraforgók és kenderföldek. Előtte dőcögő kocsi, beérte, majd száguldva maga mögött hagyta. Benn a földeken itt-ott emberek, fehér ingben. Az árokban, az út mentén friss sarjú, helyenként letaposva. De sehol sem látott semmit, amin fennakadt volna a tekintete. Ami arra készítette volna, hogy leszálljon, körülnézzen. A távolban már a cservenkai házak fehérlettek. Egy bekerített, kékre festett kőkeresztnél megállt. A ló prűszkölt, szakadt róla a veríték.

– Nem vagyok gyáva féreg, nem, nem, nem! – sírta el magát keserűségében az unoka.

Holtfáradtnak érezte magát. Hagyta, hogy a ló megforduljon, s lépésben hazafelé induljon. Magányosan botorkált a tűző napon.

TŰZÚT

*Kisjátékfilm Csáth Géza Frigyes című novellája alapján
Technikai forgatókönyv*

B I C S K E I Z O L T Á N

A tikkadt szikesen munkálkodóknak

1. kép: BOGÁR A SZIKESEN /Járás, Szabadkai út nappal/ (külső)

1. kép/1: premier plán – álló és svenk /
KÜLÖN IS FELVENNI
A KÉT BESZÉLŐT ÉS A ZAJOKAT

Fekete bogár szaladgál a szikes sárga porában. Egy kéz fűszálat rak elébe, a bogár megkerüli, másik fűszál kerül elébe, átfut rajta. Miközben harmadjára egy hosszabb száraz nádat raknak a bogár útirányába, rekedtes, öreg hangot hallunk mintegy tíz lépésről:

– Hol hagyta a koronáját, Csáth úr?
– A kalapom? A Fürdőben, hogy kiszellőztessem a fejem, Simon bácsi.

1. kép/2. bőszekond, álló

Csáth a mintegy tízméternyire lévő szekérhez megy, amire éppen akkor kászálódik fel az öreg paraszt.

1. kép/3. szűkszokond, álló

– Hogy van, Simon bácsi? – kezeli le az öreggel, és megpaskolja a lovat.

– Megvagyok . . . de vigyázzon, valamiért ideges – mutat az ostorral a ló irányába.

1. kép/4. szűkszekond, álló

- Már a lovak is idegesek? – néz a ló szemébe Csáth.
- Megézés dolga . . .

1. kép/5. szekond, álló

– Azzal élek én is – motyog inkább magának az író.
– Mondják, hogy maga is eléggé véres meséket írogat, fiatalember létére.

1. kép/6. közeli, álló

- Hol hallotta, Simon bácsi? – kapja fel a fejét Csáth.

1. kép/7. közeli, álló

– A kocsmában mesélte a tanító úr.
– Igaz . . ., de miket is írhatnék mást manapság? – fanyarodik el Csáth.

1. kép/8. bőszekond, álló

– Nincs igaza, Csáth úr – hajol előre az öreg a bakról – az egyik nap esős, a másik derült!

Csáth vállat von: – Délibábkergetés így is, úgy is . . .

1. kép/9. premier plánról svenk totálra

A kép előterében Csáth Géza fekete nadrágos lába fekete cipőkkel.

- Az majd elvállik a végén. Elvigyem a doktor urat?
- Köszönöm . . . de inkább magammal lennék.
- Az sose árt, no, akkor isten áldja!
- Magát is.

A szekér az úton távolodik. A két pár cipő is ugyanezen az úton – a bogár útirányában – indul tova. Jobb kezében fekete orvosi táskával távolodik tőlünk Csáth.

2. kép JÁRÁSTÉREN ÁT/Járástér, villanykaró-sornál nappal/ (külső)2. kép/1. nagytotál, álló /embermagasból/ /2. villanykarónál a tér felől/

A Járástéren át ballag, a villanykarósor mentén, magába mélyedve. Meg-megáll, lehajol, a földön matat, valamit kivesz a belső zsebéből.

2. kép/2. totál, álló /magasból/ – kissvenk /Martoson

Felülről látjuk a nekünk háttal bogarászó Csáthot. Egy-egy fűszálat tép ki, figyelmesen eligazítja, és egy kis fekete füzetbe rakja. Továbbmegy.

2. kép/3. szekond, álló

Kis fekete füzet. Benne préselt virágok közt lapozgat az író.

2. kép/4. totál, álló /kamera földközelen

Elrakja a füzetet, és továbbmegy.

2/5. és 6/14. és 7/1. Délibábban, kipárolgásban közeledő és távolodó Csáth képei. Kis föld és nagy ég. /Zoommal készített képkivágás is./

3. kép TANYAROM KÖRNYÉKE 1. /Járás kispiai szélén nappal/ (külső)3. kép/1. totál magaslatról, álló+svenk

Egy enyhén emelkedő sötét négyzet túlvilági tája, körülvéve kiégett fákkal. Csáth furcsa fekete földre érkezik. Léptei belesüppednek a puha, kátrányosnak tűnő talajba. Megáll.

3. kép/2. bőszekond, állóról + svenkkel kistotálra

Cipőjével megnyomkodja a puha talajt, lehajol, ujját belenyomja a fekete salakos földbe. Főlegyenesedik, belső zsebéből előveszi fekete füzetét, szétnyitja, és a préselt fűszálak mellé akkurátusan beleszór pár fekete salakrögöcskét. Eligazítja, és a füzetet maga előtt tartva gondolkodik. Aztán összecukja és elteszi. Egyik lábát (mint a gólya) felemeli, lehúzza cipőjét, zokniját, és mezítláb rálép a földre. A másik lábát is felemeli, ugyanezt megismétli.

Egy nazális hangot hallunk messzebbről:

– Jó meleg, ugye?

A kamera felnéz: egy agyonfoltozott, csupa rom tanyából kikukucs-káló, piszkosszürke franciasapkás, kócos fejet látunk pár méterrel odébb. Míg beszél, Csáth a fekete földkockán mezítláb, óvatosan lép-kedve közeledik a tanya felé.

– A pokol földje. Puha, mint a vetett ágy – veti oda a tanyalakó.

3. kép/3. bőszekond, álló, svenk kiigazítással/
Csáth lábát követi a kamera/

– Szeged felől ágyúznak. A franciák. Az angolok kiszorították az indiánokat. A dombvidék már a perzsáké. De tavaly ilyenkor még a portugáloké volt. Ők is az angolokkal tartanak – halljuk szinte hadarva, majd kissé elfojtott hangon folytatja:

– No, meg az oroszok. Ők csak saját magukkal vannak. De a legnagyobb baj . . . hogy az Adriai-tengert az angolok lecsapolták. Ez nagy baj.

3. kép/4. amerikai totál, álló

Csáth, talpát a salakon húzva, a tanyaához ér.

– Ezt – mutatja fejével a fekete négyzetet – az oroszok csinálták. Felfüstölték. Napóleon miatt. Ótőle ma is félnek. Jöjjön csak, ne féljen . . . én mindennap meghintem – mutat ismét a fekete földre –, és már lassan aszalodik. Amikor gyufásdoboznyivá zsugorodik, fogom, és átdobom a kínaiakhoz.

– Meghinti?

– Maggal . . . – szól, és eltűnik az ablakból.

Csáth, kezében cipőjével, a tanya gangjához megy, ahol töméntelen rongyos ruha lóg az összedőlőfémben lévő tetőeresz alatt.

4. kép TANYAROM SZOBÁJA 1.

/Kishomok mellett, Berényi-tanya nappal/ (belső)

4. kép/1. bőszekond, álló /kamera az udvaron az ablak előtt/

Félrehúzza a ruhacafatokat, mögéjük kukkantgat. Az egyik köteg félrehúzott rongy mögött keret és szárnyak nélküli kisablakot talál az író. Egy földes, romos szobára látunk rá. A szoba közepén áll nemes

tartással az előbbi figura. A franciasapkájának közepén szabályos, kör alakú lyuk van, ebből izzó agyhártyaként, tüzespiros bélés virít.

– Frigyes – mutat magára, és kilép a képből.

Csáth hátrahajol, oldalra tekinget, szétnéz. Nem látván másik bejáratot, orvosi táskáját a földre téve az ablakon keresztül bemászik a szobába.

4. kép/2. amerikai totál, álló+svenk

A szobából látjuk, oldalról. A távolabbi sarok félhomályában Frigyes guggol. Amikor Csáth mellélép, guggolva körbeugrálja az író. Aztán feláll, komolyan nézi, szemét figyeli.

– Tudtam, hogy bejön. Maga egy . . . – kezével furcsa mozdulatot ír le a levegőben, és elmosolyodik.

4. kép/3. bőszekond, álló /kamera sarokban, feltekerve/

Megfordul, és leül egy üres ágykeret szélére. A szoba túlsó felén a leomlott kemencében feketévé piszkolódott ágyneművel vetett fekhely látszik. A falakon üres ráámák, fekete szurtos kispolc, rászögezett kórók, napraforgó, az egész szobában furcsa szétszórt tárgyak.

Csáthot hátulról látjuk, amint leül egy lefordított vödörrre, és felveszi az eddig kézben tartott zokniját és cipőjét. Maga elé nézve beszél, nem néz a szemben ülő Frigyesre, aki villogó szemekkel figyeli.

– Író vagyok.

– De most háború van – szól Frigyes.

– Még nincs – válaszol Csáth.

4. kép/4. bőszekond, álló/

Oldalról látjuk a szemben ülő alakokat, kamera letekerve/

– Egyfolytába az van . . . de . . . de. Magának trón jár – mutat az író háta mögé.

Csáth hátrafordul, egy kis hokedli áll odébb. Feláll, maga alá húzza, ráül.

– Trón . . . jó ötlet – szól.

Frigyes vérbe borult fejével felugrik, és hadonászik az író orra előtt. Mi szemből látjuk őt, mintha nekünk magyarázna.

– Nem ötlet! Igazi! Fordítsa meg! Fordítsa már meg! – mutogat a hokedlira.

4. kép/5. szekond, álló, kissvenk

Csáth zavartan feláll, és Frigyeset nézve megfordítja a hokedlit. Megnézi a hokedli alját is.

Az ülőlappal alákorommal írva látható: TRÓN.

– Titok, fordítsa vissza – szól komoran Frigyes.

4. kép/6. amerikai totál, álló+kissvenk /kamera leengedve/

Míg Csáth visszaül, Frigyes az ágy szélén törökülésben elhelyezkedve folytatja:

– Titok. Ezt csak – megismétli az előbbi furcsa mozdulatot – ilyenek láthatják.

Csáth elszégyelli magát, kissé tanácstalanul tekintettel figyel. Lehajtja a fejét, benyúl felöltője zsebébe, elővesz egy arany cigarettatárcát. Féloldalt fordítja fejét, kis szünet után megszólal:

– Kérem, elfogadna tőlem egy cigarettát?

Frigyes hirtelen mozdulattal furcsán előredől, kezével a földre támaszkodik, mint egy ugrásra kész állat. A másik kezét az író felé nyújtja, közben megszólal:

– Pesti ön?

Csáth ingatja a fejét. Frigyes felugrik. Szó szerint magasra ugrik, aztán laza tartással megáll. Az író összerezzzen.

– Hanem?

4. kép/7. szekond, álló /ablakból kívülről az udvar felől filmezve /Csáth a szobában beljebb ül/

Csáth a fejével int: – Idevaló vagyok. – Kivesz egy cigarettát, rágyújt. Tárcáját elrakja, mert Frigyes nem reagál rá.

Frigyes összeszorított szájjal hallgat, figyel, aztán megszólal:

– Azt még biztosan nem tudom.

Frigyes lehajtott fejjel, düledt szemével alulról még mindig az íróra meredve, elcsoszog mellette. Kilép a képből.

4. kép/8. szekond, álló

Az író lábát keresztbe rakja, cigarettázó kezének könyökével térdére támaszkodik. Lassan eregeti a füstöt. Csönd van, mintha egyedül lenne a szobában. Frigyes lép később a képbe, leguggol az író elé. Kétségbe-

esett tekintettel néz az íróra. Fekete kutyaszemei könnyesek. Feje, tág orrlikái, vékony fülei, ajkai egészben és részletekben kimondhatatlanul szájalmasan mozognak, vonaglanak. Az író felé nyújtja a cigarettáját. Frigyes, miközben továbbra is az író szemét fixirozza, elveszi, majd mohón, nagyot szippantva hosszasan kifújja a füstöt az író mellett guggolva.

4. kép/9. bőszekond, álló

Frigyes sarkán egyensúlyozva az ablak elé lépked, és egy ügyes mozdulattal pördülve felül a padra. Eldobja a cigarettát.

A háta mögött lévő ablak fénye körülrajzolja, arca egy fekete lyuk.

Bal lábát felhúzza, jobb kezét ökölbe szorítva oldalt kinyújtja, azután egy hirtelen gesztussal mutatóujját kipattintja.

– A talpamból kivágattak egy kis izmot, miközben aludtam.

– Kik?

Frigyes meredt szemmel hallgat, gólyamadárként tartott lábát lassan leereszti.

– Az indiánirtók.

4. kép/10. közeli, álló /az előbbi helyről szűkebb kivágással filmezve/

Homlokát „összegyűri”, úgy felel:

– Az ellenségeim. Akiknek útban vagyunk.

4. kép/11. amerikai plán, álló

Az író hátradőlve hintázik a hokedlivel, roncsként végignézi Frigyest, egyúttal jelezve, hogy hosszabb mesére számít.

– De hát semmi baja.

4. kép/12. bőszekond, álló +kissvenk

Frigyes kissé elfordul, nekidől a falnak a fekete keret mellett. Feláll.

– Halva Indiában voltam – mondja, közben fejét nem mozdítva odapislant az íróra.

A fekete kerethez megy, két kezével a falnak támaszkodik, fejével a falnak dől.

4. kép/13. bőszekond, álló /a kamera a földön alulról filmezi Frigyest/

Fejét ingatva, halk koppanással a falhoz érinti.

– Tizenhárom golyót lőttem belém.

4. kép/14. szekond, álló + kissvenk

Az író feltápászkodik, és Frigyes háta mögött közelebb lép hozzá. A fentről csorgó fényben kis dombként, hegyként csillog kobakja. Lapoc-kái felé nyúl Csáth.

– A golyók a testében vannak?

Frigyes elgondolkodva felel:

– Megolvadtak a véremben.

Az író mielőtt hozzáérne, visszahúzza a kezét.

– Megolvadtak?

– Amikor a tűzútba akartam menni.

Erősen lélegzik, arca merev, tekintete lángol.

4. kép/15. bőszekond, álló + kissvenk/

Frigyes feje a keretben/kamera egészen feltekerve/

Az író szeme is ég. Frigyes fejét félrehajtva közli:

– Nálam igen erősek a halálserpényők.

Csáth saját homlokára rakja kifordított tenyerét:

– A halálserpényők?

Frigyes mutatóujjaival két halántékára mutat. Az író egy kis lépést hátrál, kezét kinyújtva a fagerendára támaszkodik, valamit lever, csörrenéssel a földre esik. Frigyes nem mozdul, csak jobb karjával mutat a falra:

– Rakja oda.

4. kép/16. szűkszekondban svenkkel végigkíséri /szűk a képkivágás/

Az író felvesz egy ovális kis képet, amelynek hátulját látjuk. Áll, a falhoz sétál, ahol egy fapolc van apró, törött tárgyakkal telirakva. Frigyes csak a szemével követi. Csáth közben megfordítja a Mária-képet, amit most mi is látunk, és jobb kezével a polcra helyezi, a másikkal megigazítja.

4. kép/17. bőszekond

– Van dolgom – szól Frigyes. Csáth a polcon lévő fehér csontokat cserélgeti, mint egy történetet rakosgatja sorba.

– Micsoda?

– Az, hogy a világhoz itt legyen – kopogtat jobb kezével, kinyújtott mutatóujjal a falon.

Csáth odanéz, a falon felfedez egy üres ráját, amely a vert falra rajzolt képet keretezi.

4. kép/18. bőszekond, álló

Frigyes ferdén előretartott fejjel centiről centire araszol az író felé, aki a ráját el lépve a képhez nyúl.

– De már megrontottak, tönkretettek. – Szünetet tart, miközben nyakát kinyújtva néz az íróra.

– A Kufárok egy majom lelkét eresztették belém – leheli az író felé, majd hirtelen haragosra váltva:

– Ne bánts! – mutat a képre.

4. kép/19. szűszekond, álló + svenk /kamera feltekerve/

Ördögfej van a falra rajzolva. Az író visszahúzza a kezét. A kamera ezt a mozdulatot követve megy Csáth arcára.

– Az a dfgdfg (érthetetlen szót mormog) szíve – súgja közelebb lépve Frigyes.

– Minek a szíve? – fordul meg Csáth.

– Maga nem tudja? – nézi döbbenet, összehúzott szemmel az írot.

4. kép/20. amerikai totál, álló/

kamera az ajtón kívül/ innen venni a 31. képet is./

Frigyes elfordul, lassan, előredőlve, lebegő léptekkel jobbra kimegy a képből. Csáth háttal a falnak támaszkodva leguggol.

4. kép/21. közeli, álló

Csáth lehuny szemű arca közletről, amint kékzeleg . . .

4. kép/22. szűszekond, álló, kézből véve kis mozgással

Néma képek, amint Frigyes komolyan magyaráz Csáth fülébe. A csontot tartalmazó polc előtt guggolnak.

4. kép/23. amerikai plán, stedyacam kis mozgással

Néma kép: Frigyes a falnál lévő folthoz megy, és rámutat.

4. kép/24. közeli, álló, felülről filmezve, kis mozgással

Néma kép: Csáth feje az ablakpárkányon, mellette az ördögfej, ellenkező irányba fordítja a fejét.

4. kép/25. közeli, álló, stedyccammel kísérvé

Néma kép: Frigyes a behunyt szemű Csáthot kézen fogva, mint vakot vezet a szobában. Átbújnak a támaszték alatt.

4. kép/26. közeli, álló, kis mozgással

Néma kép: Frigyes kezében a szita, amivel a földes padlóra lisztet szitálnak.

4. kép/27. közeli, álló, kis mozgással

Néma kép: a behunyt szemű Csáth arcát látjuk a kitámasztódeszkán.

4. kép/28. szekond, álló /a 24-est is itt felvenni/
a kamera a két fatámasz mögül és közül filmez/

Frigyes széthúzza a ruhákat, feje alulról felbukkan, állával az ablak alsó felére támaszkodik. Arcából csak a szemfehérjék villogását látjuk.

– Kivették az agyvelőmet, földhöz vágták háromszor egymás után, azután visszatették. Azóta csak őrző vagyok.

Kérdően néz az íróra.

4. kép/29. szűkszekond, álló /ablakból, kívülről filmezve/

Az író behunyt szemű arcát látjuk, bal kézzel az ablakkeretnek támaszkodva. Ahogy Frigyes az ablakban izeg-mozog előtte, fény-árnyék váltakozik az író arcán.

– A fejem el volt választva a testemtől teljes három évig, míg az átkos műtétet végezték.

(„Átkos”, ezt a szót affektáltan mondta.)

Az író szeme közét két ujjal megszorítja, és bizonytalan mozdulattal feláll.

– Mit őriz, mondja?

4. kép/30. premier plán, álló

A két szereplőt ismét profilból, az ablakkeret magasságából látjuk. Frigyes is egészen behajol. Az író kinyitja a szemét, meglepetésére orruk majdnem összeér. Frigyes fogai közül sziszegi:

– Ha egy esztendeig asszonyi tejet szopnék, kibírnám.

Az író arca leereszt, hátrább hajol, mindinkább beteget kezd látni Frigyesben.

– Hát tegye – sóhajta az író fanyarul – keressen magának egy asszonyt.

– Lehajta a fejét.

– Nem lehet, mert a negyven nap nem telt le.

Az író meglepetten, lassú mozdulattal felnéz.

4. kép/31. bőszekond, álló /ua. a beállítás, mint a 21. kép/

Üres ablakkeret. Frigyesnek nyoma veszett, a rongyos ruhák himbálózhatnak.

4. kép/32. amerikai totál, álló + svenk lassan kíséri /Csáth lassan megy, meg-megáll/

Az író a szoba bal oldalára megy, a gerendára támaszkodik egy pillanatra, majd elindul az ajtó felé. Az ajtó törött lécén, félrehúzva egy rongyos, piszkos függönyt, feltűnik Frigyes arca. Felülről lisztet szór a fejére. Csáth megáll, két kezével a térdére támaszkodik.

– Álmomban mondta az apám, hogy innen nem mozdulhatok.

– Miért?

Frigyes behúzza a függönyt, válaszát már mögüle halljuk:

– Mert ez az egy helyben állás földje. Ha megmozdulok, összedől a világ.

Az író kilép a nyikorgó ajtón.

EZEKET A KÉPEKET A 6/10. UTÁN KELL BEVÁGNI:

4. kép/33–34–35–36 . . .

Részletek a kisszoba tárgyaiból, sarkaiból . . .

4. kép/37.

Frigyes odahajol a madzaggubanchoz, mintha parókája volna, és magyaráz /néma kép/.

4. kép/38.

Csáth megérinti a fiókban lévő csontot.

4. kép/39.

Frigyes kitárt ujjával méri a falat.

4. kép/40.

Frigyes szeme elé tartja a fityókot.

4. kép/41.

Frigyes a falba csavarja a nagy facsavart . . .

4. kép/42.

Frigyes félrehúzza a foltot a falon, és lassú mozdulattal kihúz belőle egy fekete bársonydarabot.

4. kép/43.

Frigyes leemeli a falról a szitát, és komoly mozdulatokkal, mint koronát, a fejére teszi.

4. kép/44.

Csáth a csontokat egyenként, mint csúszdán, leengedi a kitámasztó-deszkán.

5. kép TANYAROM SZOBÁJA 2.

/Kishomok után balra nappal/ (belső)

5. kép/1. amerikai totál, álló

Csáth felénk tart, a falra támaszkodva ellép a kamera mellett.

5. kép/2. amerikai totál, álló + svenk

Az író egy zárt szobában van, ahonnan nincs kijárat máshová. A sötét sarokban egy gerendára kötve, nyakuknál spárgával felkötött üvegek lógnak. Az üvegek páracseppektől csillognak. Az üres szoba vályogfalán víz hullámok mozognak, mintha az egész helység víz alatt lenne. Csáth az üvegcsékhez megy.

5. kép/3. szekond, közeli, álló

Miközben megmozdítja az egyik üvegcsét, amely a többiekkel csilingelő hanggal összekoccan, a távolból Frigyes suttógó hangját halljuk:

– Vízmagok. Ha elvonulnak, újra behintek mindent.

Az író kilép a képből, az üvegcsék hangtalan himbálóznak.

5. kép/4. bőszekond, közeli, álló

Csáth tanácstalanul lépdel, a mintákkal festett falat tapogatja, végül kilép az előbbi, egyetlen ajtón.

5. kép/8. amerikai totál, álló /helyszín ismeretlen!/
/Járás kispiai szélén nappal/ (külső)

Másik szobácskába, egy eddig nem látott kis előszobába érkezik. Itt jobbra fordul, és az ajtó nélküli kijáraton kilép a vakító fénybe. Az udvarra érkezik.

6. kép TANYAROM KÖRNYÉKE 2./Járás kispiai szélén nappal/ (külső)6. kép/1. amerikai totál, álló + svenk kiigazítás
/fűzfa alól a házat nézve Csáth, kezében táskával/

A rongyokkal teli gang túlsó végén bukkan fel Frigyes lábát lóbálva, az ól vert falán ül.

Az író megáll. Felmegy a romokhoz.

6. kép/2. kistotál, álló /fűzfa alól a romokat nézve/

Cipője orrával a földet kapirgálja, azt nézi.

– Mióta áll ez a ház?

6. kép/3. bőszekond, álló

Frigyes hátát látjuk a kép előterében, hosszú árnyékával a földön.

– Mióta? Maga azt hiszi, itt van idő? . . . Maga . . . – csalódottan – tényleg nem tud semmit.

6. kép/4. szűkszekond, álló /Frigyes előtt a kamera/

Frigyes lehajtja a fejét.

– A semmi az nem üres – mondja lassan. Frigyes tenyere élére fekteti homlokát, orrát.

– Nevelőapám Steiner Frigyes szegedi kárpiros volt. Igazi apám a kínai császár – majd halkabbra véve folytatja – . . . isten volt. Most már semmi . . .

Megáll a levegő.

6. kép/5. amerikai totál, álló kissvenkkel kiigazítva/kamera az ól lebontott sarkánál/

Csáth a romhoz lép, hátát a falnak vetve lassan leguggol. Frigyes észrevétlen eltűnik a képből. Az író táskáját a domb előtti kisdombon hagyta. Frigyes a faloncsra támaszkodva tűnik föl ismét, az álla alatt egy baltára támaszkodva.

- Na látja, ezért figyelnek.
- Kik?

6. kép/6. amerikai totál, álló /kissé alulról/

– Kik! A vérszívók. (Kiabálni kezd, és a baltával őrülden gesztikulálva közeledik a guggoló író felé.) A világlópók! A nagyhatalmú Senkiházik! A bugyelláris gömböcei! – leereszti hangját, megáll, és ironizáló párosszal mondja:

- Világszarkirályai!

6. kép/7. amerikai totál, álló, hátulról a magasból/

Frigyes felhasal a falra, franciasapkáját felfordítva maga elé a falra rakja. Csáth oldalvást felnéz.

- Félnek . . . tőlem – megrázza a baltát.
- És? – az író ezalatt szétnyitja mindkét tenyerét. – Miért?

Frigyes összeszorítja szemét, mutatóujját a virító, piros franciasapkabélésre teszi.

- Hiába, a tűzúton nem tudtam átmenni.

6. kép/8. szűkszekond, álló, svenk/

Kezét leereszti, ökölbe szorítva tartja. Vékony vércsík csorog, jobb tenyeréből.

6. kép/9. közeli, álló

Csáth megfogja Frigyes tenyerét, és szétnyitja: egy hegyes ördögfejet markolászott. Tenyere véres.

6. kép/10. szűkszekond, álló

Csáth alig észrevehetően bólogat. Nem szól. Frigyes kihúzza kezét a képből, huppanás hallatszik, és eltűnik. Csáth behunyja a szemét.

- (Ide kell venni a belső fantáziaképeket. 4/33-tól 4/44-ig.)

6. kép/11. kistotál, álló és svenk kíséret

Frigyes mint a pattanó golyó, cikcakkban, vad rohangálásba kezd a romok körül. Baltájával, mint egy indián, az égre int, majd eltűnik a két fűzfa között /svenkkel kísérvük/.

6. kép/12. totál, álló /tanya mögül/

A ház mögött hullámvonalasan fut a fal mellett – elkezd morogni – a baltát a feje felett magasra hajítva a háta mögé dobja futtában, beszalad jobbra a ruhásrész mögé . . .

6. kép/13. amerikai totál álló+ svenk /cca a fűzfa alól filmezve/

. . . kiugrik a ruhák közül a gangon, és az író felé fut.

6. kép/14. álló kistotál

Frigyes a kórók és a romok közt érkezik az íróhoz. Megáll a rom végén, és fejébe nyomja sapkáját.

6. kép/15. bőszekond, álló kontrafahrt stadycammel /Csucusu hátralép/ kiigazítással

Frigyes a guggoló író mögé ér, áthajol a falra támaszkodva. Lihegve az arcába hajol:

– Élőhalott már voltam . . . Víz nélkül nem lehet álmodni.

Az író szembenéz Frigyesel. Feláll. Frigyes átmászik, végig az író arcába néz és szembefordul vele, arcuk egészen közel, mozdulatlanok, feszesek.

– Ott a Csodakút – biccent Csáth a Járás felé.

– Nincs. Kiszáradt . . .

– Hogyhogy? – kérdi fakó hangon.

– Kiszárártották.

Frigyes körbejárja az írot, kicsit porolgatja a zakóját, egy-egy pöszmetet vesz le róla.

– Szingapúrban pedig alul kifúrták a földet, és kifolyt a víz.

– Kik?

– Az angolok. Még az Elefántcsontpartot is megfúrták. Olajat töltöttek a helyébe, kell a sok mécsesnek a Cifra Palotába . . . – elhallgat, és elnéz a napos táj felé:

– Pedig azelőtt a méltóságos Csuppi gróf is itt csónakázott napernyős hölgyeivel.

– A Gróf Schultze? – kérdi Csáth.

– Csuppi az . . . – legyint fáradtan Frigyes, majd ismét dühvel fújtatni kezd: – Egy igazi grófból nem lesz rántott béka, zimezum?! . . . Majd ismét dührohamot kap.

– A Sziszi királynőnkbe is bicskát vágtak. Egyszerű bicskát! Kiirtják a királyokat.

Elnéz oldalra, arca egész sötét árnyékba merül, hallgat, lecsillapodik, majd rekedten megszólal.

– De . . . én . . . vagyok a király.

Kuncog egy kicsit.

– Hiába őrzöng a Nagy Mammon. Kifárad ő is. Ide meg úgyse jön. (mutatja boldogan:) Ez már a világvége, itt leesne!

E pillanatban a messzi távolból egy vékonyka gyerekhang szakítja félbe:

– Frigyes! . . . Frigyes!

Frigyes elkomorul, hátat fordít Csáthnak.

6. kép/16. amerikai totál /a romokon filmezni, de új szög**ből**, a karót a kép jobb oldalában leszúrni.

Egy pillanatra megáll, majd komoly, lassú, felnőttes léptekkel a ház elülső bejárata felé halad. Nem fordul hátra, úgy szól vissza:

– A csodát . . . uram, én birtoklom.

Méltóságteljesen eltűnik a rongyok között.

6. kép/17. kistotál, álló + svenk, de csak a tanyafalig, ott megáll a kamera, utána az író kilép a képből.

Csáth felkel, odamegy a táskájához, felveszi, és a tanyafal előtt kimegy a képből.

6. kép/18. kistotál, álló+svenk és kis zoom /kamera cca 15 méterre a tanya hátsó falától/

Csáth kibújik a két fűzfa közül, balra fordul, a tanyafal előtt elmegey a kamera mellett. A tanyarom mögött a rét felé lépdel.

7. kép: CSODAKÚT 2. /Csodakút nappal/ (külső)

7. kép/1. totál, álló /Járástérnél és tanyaromnál is felvenni/
– kamera földközelen

Az író délibábban lebegő, hullámzó figurája távolodik. Kis föld, nagy ég.

7. kép/2. totál, álló /Ákos dombjánál/

Oldalról látjuk, amint a Csodakút dombjaira felmegy s megáll.

Rövidke mozdulatlanság után leereszkedik a dombról, és „elnyeli” a föld. Lebattyog egy mélyedésbe, derékig nem látszik ki a síkból. Megáll, fejét lehajtja.

7. kép/3. szűkszekond, álló, svenk kiigazítással / tanya melletti lyukban/

Cipőjét látjuk a teljesen kirepedezett sárga földön. A földre ereszti táskáját, és kifeszegget egy darabka földet. Felemeli.

7. kép/4. nagytotál, kissvenk vagy álló /tanya melletti lyukban/

Csáth/profilból filmezve/ a füléhez emelve megkopogtatja a kiszáradt agyagdarabot, kicsit kivár.

7. kép/5. kistotál, álló + svenk

Eldobja a földdarabot. Arcát egyik tenyerével elfedi, átgyúrja. Felemeli táskáját, és a kiszáradt meder széle felé veszi az irányt. A kamera az írot kíséri, egy kis téglakápolnaszerű építmény kerül a látótérbe, amely mögött eltűnik.

7. kép/6. amerikai totál, álló, kissvenk /vasajtótól jobbra, az árok közelében a kamera/

A téglakápolnaszerű építmény másik felét látjuk, egy rozsdás vasajtóval. Az ajtó mellett a földön Csáth orvosi táskája. Csönd van. A vasajtó kinyílik, vékonyan csorgó víz zaját halljuk egy pillanatra, míg Csáth kilép. Az ajtót lábbal belöki, a zaj elül. Két tenyerében vizet visz óvatosan, és a házikótól jobbra kimegy a képből.

7. kép/7. bőszekond, álló + kissvenk/tanya melletti lyukban/

Csáth vízzel a markában óvatosan leereszkedik a fehéren szikrázó, repedezett aljú lyukba.

7. kép/8. szekond, álló /tanya melletti lyukban/

Csáth tenyeréből a repedésbe önti a vizet. Fejét a repedésre hajtja, behunyja szemét, hallgatózik.

7. kép/9–14. totál, kistotál, bőszekond . . .
állóképek Mezei Szilárd zenéjével

A Járás lebegően hullámzó, délibábos részleteinek néma képei. Időt-lenség és piciny mozgások. Mintha „vízen” át látnánk a kis virágok, fűszálak lebbenéseit, ahogy az eget karistolják. Óriási akvárium.

7. kép/15. kistotál /Csodakút melletti ároknál/
zommla kadrírozva messziről, álló

Sík. Az üres horizontból – amint a lyukból felegyenesedik – felbukkan Csáth derékig a földben, lefelé néz. Féloldalvást felemeli a fejét, és lassan térdre esik a lyukban. Ekkor csupán mellkasig látszik. Felnéz az égre.

8. kép: MADARAK AZ ÉGEN
/galambászoknál a Budzsák szélén nappal/ (külső)

8. kép/1. totál, álló svenk kiigazítással

Egy fehéren villanó, köröző madárrajt látunk a tiszta kék égen. Néma kép, zörej, zene nélkül.

A kép kiféhéredik.

Vége

HOGY VAGY, DANILO?

Regényrészlet

KONRÁD GYÖRGY

Ezt a most következő könyvet, amelynek egy szellemes cuvée-t fogyasztva, ezt a címet adtam, így nagybetűkkel: CUVÉE.

Én is úgy rakom össze különböző szövegrétegekből, ahogy a borász különböző borfajtákból komponál.

Az utasról szól, egy elmenő alakról, aki némelykor a Kalligaro nevet viseli, és aki velem sok rokon vonást mutat, tegezi, biztatja, kineveti, hergeli, és a pokolba küldi magát.

Néha én beszélek róla, néha ő önmagáról, elvégre saját magában ő az otthonosabb, más szóval az én olykor ő lesz, ha úgy esik jól.

Kalligaro életviteléhez tartozik a nyilvános gondolkodás: arról beszél, amiről kérdezik, nem hasal.

Vendégmunkás és vándorelnök, idős férfi, akinek tovább kell mennie, és közben járhatja az eszét a valamivé növvő szinte semmin.

Megy a tolla után, és megsejt emberi állapotokat, mindennap kötelességteljesítés, csinálni és nem beszélni róla, hódolat a gyakorlat előtt.

Berlinben áll a Spree-parton egy hatalmas sárga fűzfa alatt, a földet is elborítja a földre hullott levelek sárga szőnyege.

Ez a folyó alig mozog, hangzatos nevű hajók, mint *A Spree Királynője*, viszik fel és alá a turistákat, kis motoros hajók családi szórakozásra mennek, egy férfi fél kézzel a kormányt fogja, a másikkal a kávésbögréjét.

Kalligaro autóbuszra vár, a levegőben mozdulatlanul lebeg egy szitakötő, a fű sárga, száraz, a fenyők ernyedten lógtatják az ágaikat.

Ápolt villák előtt nyitott sportkocsiban bajszos fiú, piros nadrágos lány.

Egy vadgesztenyefa alatt egy öregasszony mozdulatművészetet tanít, a barátnője, egy másik fehér hajú, idős nő csukott szájjal, szigorúan nézi egy padról.

Itt a közelben, a Miquelstrassében lakott doktor Kafka, Kalligaro az utazásról beszélgetne vele, ha mellé ülne.

Az utazás fölény azzal szemben, akit és amit elhagyunk, de kisebbrendűségi érzés azzal szemben, ahova megérkezünk, tudatlanság, nem odatartozás, függő vendégség.

Ez az utazás most nem a gyerekkori elmenekülés, hanem kirándulás a nagyvilágba, módot ad rá, hogy a fejünkbe szálljon a máshollét és a hazamenés mámore.

Az idegen helyekkel Kalligaro ugyanolyan képzeleti viszonyban van, mint az idegen nőekkel.

Lát az ember egy szállodai reggelizőhelyiségben egy nőt, és el tud játszani azzal a gondolattal, hogy milyen is lenne, ha most ő ülne annak a férfinak a helyén, ha most ő jönne le a párjával, ezzel a nővel a szobájukból a reggelizőhelyiségbe, ahol egy tálalóasztalon minden, amit az emberek reggelenként enni szeretnek, ki van téve.

A hölgy elkezd táplálkozni, és mond valamit a párjának, de jó, hogy Kalligarónak nem vele kell a napját eltölteni, bár a hölgy kifogástalanul *nett*.

Retúrjegyet váltott a következő könyvre, az is körjárat el, indulás belezárásközi, aztán valahogy próbáljon épkézláb kívánszorogni belőle.

Belekeveredik egy új könyvbe, kioldódik belőle, és zsupsz, bele egy másikba!

Kalligaro egyik pólusa az elnök, a másik a remete.

A legegyszerűbb ott lennie jól, ahol éppen van.

Az otthonossághoz elég egy lámpa fényköre a szállodaszobában, ha már lepakolta az összes bőrmappát és egyéb szükségtelen holmit az asztalról, és ha sikerült arról is megfeledkeznie, hogy vele szemben egy tükör van.

Akkor van a legjobb formában, amikor nézelődik.

Kalligaro kipróbálja az új zsebmagnóját, azt a folyamatot hagyja megtörténni, amit régen rohanatnak nevezett, amelyben az írás nem

gátolja a szöveg alakulását, mert a megformált gondolat sebessége eléri a folyamatos élőbeszédét.

A nyelv mindenesetre gyorsabban forog, mint a toll.

Az elmúlt években Kalligaro az ingázó nézőpontot választotta, mint a megértés leginkább célravezető módszerét.

Az utas vállalja a kockázatot, nem keresi a legnagyobb biztonságot, tudva, hogy gyakran azokból lesznek okatlan mészárlások áldozatai, akik biztonságigényből behúzódtak a falujukba.

Az élet beszövi a véletleneket, és azokból erkölcsi szükségességet csinál.

Hogyan is lehetne igazán igaza, ha egyszer senki senkit sem hagy jóvá egészen? Az ítélkező ember szeret haragudni, Kalligaro pedig idegesíteni szokta azokat, akik mások megtámadásában lelik gyönyörűségüket.

Az istenit a megértéssel azonosította, és ezért Japánban, amikor egy ginkófa alatt megkérdezték, hogy mi az ő filozófiája, a komprehenzionizmus szóval, ezzel a szörnyszülöttel válaszolt, mivelhogy ilyen esetekre a latin szavak használata a legmegfelelőbb.

A megértés vallása? A megértés legalább annyira könyörtelen, mint könyörületes.

Tisztás, vízpart, sárga és lila vadvirágok, viharra ítélt halálos vízfelület.

A szövegei által létezik, többnyire az írottak, néha azonban az élőszóval rögtönzöttek által.

Kapott dicséretet és jókívánságot eleget, szidalmat is kapott valamennyit, elég szó esett már róla.

Most hagyjuk ezt az embert még egy darabig jönni, menni, szerepelni. Appolinaire is azt mondja, ha lenne négy tevéje, bejárná és megcsodálná a világot, neki sem volt négy tevéje, Kalligarónak sincsen, de azért úgy rendezte az életét, hogy elmeessen és visszatérhessen, hogy kibontakozzon és visszacsukózzon, mivel a magányra és az eltávolodásra legalább annyira szüksége van, mint az együttlétre.

Ha nem engedné meg magának a mozgékony és feszültséggel teljes időmúlást, akkor egyszer csak megdermedne.

Ha az orra hozzáér a tárgyhoz, akkor nem látja, elmegy és visszajön, belső szemének ez a kameramozgása nagyít-kicsinyít, elfeledtet és újra fölfedez.

Kalligaro úgy észleli, hogy ő csak addig van, ameddig megy, ameddig működik, ameddig bírja a lábát a térben előretolni, elmegy, hogy visszajöhessen, ez az önmagát megszüntető, eltörlő mozgás Kalligaróban megnyugvást kelt.

A hónap végén Kalligaro felül a gépre, és célirányosan viselkedik, megy a gyalogjáró a felhők fölött, el valahova, és onnan vissza. Csak már induljon el a körhinta, csak már szóljon a gépzongora, és forogjunk, és kerengjünk!

Kalligaro szemezget egy pohár vörösborral, ki kellene nyúlnia érte, mozdulatával útba ejti azt a gyufaskatulyát, amelynek a tetején, egy fényképen Ernst Bloch filozófus rágyújt a pipájára. Kis szemüveg teszi bagolyszerűvé az arcát, a pipafüst eltakarja a száját, figyeli a föllobbanó gyufalángot. Bloch mindig a jövőre, a reményre akarta irányítani önmaga és mások gondolkozását, nem adott teret a múltnak, a kétségbeesésnek, a halálnak, ami intellektuális hiba. Kalligaro nem élvezheti az életet a halál előíze nélkül.

Volt néhány házasság, több fészekalja gyerek, aztán jöttek az unokák, és még él, még húzni akarja, megúsza itt is, ott is a nagyobb csapásokat, amelyek a többieket nem kerülték el.

Nagy egyszerűsítő, beéri a faág mozgásával az ablak előtt, beéri Budapest összes tömegközlekedési útvonalával, mindenre felszáll, mindhez joga van, elmúlt hatvanöt éves, ingyenesen utazhat villamoson, buszon, hajón és vonaton, esetlegesen felszáll és leszáll, a végállomásig és vissza, minden város megérdemli, hogy legyenek csodálói. Néha megszáll vagy megalszik valahol vidéken.

A minimáltér is nagy tér, de most mégis hódítóútra indul, bejárja Budapestet, ez a kalandja.

Egyszerűbb esténként a saját ágyában éjszakázni, a saját családját meglátogatni, és másnap reggel a saját életrajzában felébredni.

A kaland naponta megismételhető, őrzját birtokunk határán.

Küzdelem az életkör összehúzódása ellen.

Minden reggel fürödni és tiszta fehérneműt váltani, a vasalás elengedhető, olykor a borotválkozás is, ilyenkor élvezetesen dörgölgetjük az állunkat.

Menjünk messzire, hogy ne legyünk vén trottyok, menjünk megmagyarázhatatlan és némileg eszelős vándorutakra.

Falun jól elvagyunk egymás mellett, két szomszédos ház között nincs más csak néhány gyümölcsfa, meg a kutya.

Az öregasszonyok is elvannak egymás mellett, bottal sántikálnak, nehéz test, görbe test, bajos cipelni, de az én látótávoloromban nem jön senki, itt csak némi levélrezgés a mozgás.

Restellem, hogy számomra ez az embernélküliség a boldogság képe, ezért nem vágyom semmilyen közkedvelt nyaralóhelyre, ezért csak egy kevesek által fölkeresett és tiltott bányatóban úszunk.

A nagy test-tér körülöttünk és valamelyes háborítatlan magány jelenti a boldogságot, és nem hinném, hogy csak a magas kor miatt.

A tónál az egyik lábteniszezik, a másik pillangózik a vízben, vagy homokból krokodilt formáz.

Szőlősdombok, templomtornyok, falusi kocsmák, vasúti átjárók, vegyesboltok között haladunk, a kéményekből még nem száll föl a füst, fordulékony szelek ingatják az ágakat.

Helyreállítok helyszíneket és időszelvényeket, a regény mai cselekménye a budapesti körséta.

Ha a nagyvilág isten regénye, feltételezhető, hogy a szerző egyetlen figurától sem tagadja meg az elemi megértést.

Nem lenne pontosabb isten helyett vak alakulást mondani.

Percenként elvesztem az egész világot, senkit sem vesztettem el.

Járjuk körül a földet, azután hagyjuk el, és a testünkben is lépünk ki.

Bolyongás Budapesten és a nagyvilágban, a városok az agyamban egybeérnek. Nagyzolás után hazamenés fáradtan a párunkkal a vendégségből, haza a nagy társaságból, és azután ki-ki megy a saját szobájába.

Hány helyen laktam! Minden szállodaszobájában át tudtam adni magam az otthonosság élményének.

Mint a giliszta gyűrűi, mint a kürtőskalács gyűrűi, ilyenek ezek az egymásba kapcsolódó körjáratok.

A gyerekek elmennek a világba, aztán hazajönnek.

A halászcsonakok reggel kifutnak a nagy vizekre, este összegyűlekeznek a kitőtőben.

Életvonal-kutató vagyok, és a saját életrajzomat kutatási témának minősítem, az írás által köztulajdonná tettem.

Ha már por alakban valahol itt a környéken békéhez jutottam, bárki hozzányúlhat az életrajzomhoz.

Minden, ami történt, bennem kell hogy lappangjon; az emlékezetből többet lehet kihorgászni, mint hinném.

Kerestem a választ arra a kérdésre, hogyan éljek, mit tegyek, mindenki ilyesmit keres, a saját életének az igazságát.

Az én életem nem volt vereség, inkább válasz egy kihívásra, egy feladat megoldása.

A kihívás kintről jön, a történelemből, a véletlentől, felsőbb hatalmak akaratából, a sors játékából.

Gondolhatom, hogy nincsen semmilyen felsőbb akarat, csak a sajátunk, a környező emberi akaratok átláthatatlan erdejében.

Ha a sors se nem jó, se nem gonosz, mert minden értéktartalomtól mentes, mert a sorsnak nincsen erkölcsé, akkor nem bízatsz meggondoltan abban, hogy a jó elnyeri a jutalmát, a rossz pedig a büntetését, noha elvétele ez is megesik.

Ha nincs magasabb hatalom, akkor annak a szerepét az emberi gondolatvilágnak kell betöltenie, vagy akár egyes személyeknek.

Beszéljünk magunkról úgy, mintha valóban látnánk önmagunkat magasból és mélyből egyaránt.

Az van, amit az emberek előidéznek, az van, amit mi magunk művelünk.

Nyomottak voltunk az alattomos honvágytól – ki tudja, hova?

Szenvedélyes villongások csaptak fel a bensőségesen összefonódott társaságban, és büszkeség tárgya volt, hogy milyen merész tagjai vannak, majd egy hangulatváltással elkövetkezett a merészek ócsárolása, az érzelmes gonoszság, a rokoni erkölcsszapulás, az összetartozáson belüli rosszmájúság, azután ez is alábbhagyott, és átadta helyét a humoros ráhagyásnak.

Nem kemény, hideg, tartós ellenségesség volt ez, hanem csak a megszólás gyönyöre, ami nélkül unatkoztunk volna.

Ez a könyv a távollétról szól, elfogadni mind a szétszórátást, mind az összegyülekezést, így – ingázva – tartozunk össze.

Így lesz egy nép legyőzhetetlen, mert a maga különállásában is tartja az összetartozást a többiekkel; kisebbségeknek ez a szétrajzó összetartozás a stratégiája, hol a szétszóródás, hol meg az egybegyűlés van napirenden.

Urunk és parancsolónk ez a mindennapos dialektika a fölkelés és a lefekvés, a kezdet és a vég lélegző összetartozása.

Nem sérti egymást a nekilendülés és az elfáradás, a megtáltosodás és az elbutulás eszméje.

Ezzel az énnel, amely rendelkezésemre áll, vagyis velem szembe van helyezve egy sokarcú te.

Ebben benne van a feleségem, az anyám, a gyerekeim, a barátaim, az emberek körülöttem, itt Budapesten, vagy szerte a világban.

Halottakkal is ott folytathatjuk a beszélgetést, ahol abbahagytuk.

Ha István (negyvenhárom éve halott, velem egykorú) unokafivérem és barátom most becsengetne, ugyanolyan alaposan beszélgetnénk, mint ahogy ezt ötven évvel ezelőtt tettük.

István használná a szemét, figyelmesen körülnézne, és gondolkozna azon, amit tőlem hall, okos, lényegre törő kérdéseket tenne fel.

Mostanában tapasztaltam, hogy régi barátokkal, diáktársakkal milyen könnyen és természetesen folytatódik a beszélgetés közel fél évszázados szünet után; a közös eredet erős intimitást szül.

Minden adományt köszönök, minden nekem juttatott teret, falut, mezőt, világvárost, mindennek örülök, amit te adsz, mondtam egy fiatal hölgynek, akit már vagy negyedszázada közelről ismerek.

Ez, ami van, ez is nagy tér körülöttem, de még az is, amit az ablakból látok, és még ez a beszédlehetőség is elég nekem, amennyit Picur kutyához intézek. Nekem úgy rémlik, hogy érti, amit mondok neki, Picur mesternek szólítom, irigylésre méltó szagműveltségről ad sétáinkon tanúságot.

Legfőbb öröme azonban abban telik, ha a messzire dobott teniszlabdáért vad vágtaiban eliramodhat, elkapja még a pattogása közben, és diadalmasan hozza vissza, de még tartja a foga között, nem adja nyomban át, ki kellene húzni a szájából, én nem húzom, egy idő után leteszi a lábam elé, és megbökdös.

A házban mindenki jóllakott, Áron fest egy cica-sárkányt, Zsuzsi rengeteg kicsi copfba fonatta a haját, Józsi Keszthelyen ötödmagával vitorlástáborban van.

Egy kisebb fiú, Jancsi azt mondja, hogy a tizenöt éves Józsi a legrosszabb, esténként kaszinózik, biliárdozik, és a közös szálláshelyükre késő este nagy csapat lánnyal állít be.

Lehet, hogy Józsit az fogja megóvni a szerelem megpróbáltatásaitól, hogy rendszerint egy csomó lány veszi körül, így aztán legszívesebben visszahúzódik a barátságos magányba.

Kimegyünk, ugye, Picur mester, kimegyünk a kert végére, a háztól úgy ötven méterre, ahol már nincsen körülöttünk semmi sem, csak amit magunkkal hoztunk.

Vannak körülöttem emberek, minden jót kívánok nekik, tudtommal nem gonosztevők, perben-haragban nem állok velük, ennél fogva, mindenkire áment mondok, legyenek csak olyanok, amilyenek, adjon nekik a sors e világi békét és nyomáscsökkenést, egyensúlyt a külső és a belső nyomás között, amelyben jól lehet lélegezni, és az agyunk szorgalmasan lüktet.

Bókol a szelídgesztenye és a babérmeggy, baloldalt meg a mogyoró, jobbról diszkréten megnyírva a bodza, jóakarátú lények.

Nekik is hozzájuk illő körjáratokat kívánok, a napok ringlispíljét, és az év ívének a berepülését.

Magamról sem állítanám, hogy eljutottam a vágytalanságig; kivezettem ide a köviskóhoz a villanyáramot, hogy a többedik elektronikus jegyzetfüzetbe (notebook) nyomhassam bele a szöveget.

Kettőt már elloptak, viszik a mondatokat a tartállyal együtt, nem a szöveg kell nekik, csak a gép.

A rendőrök még a régi rendben szubsztancia-tisztelőbbek voltak.

Így degradálódtak nevetségessé a nyavalyáink, mellőlem lopták el a gépet a szobámból, abba szépen besétálva, miközben én a kivilágított szobában, a harsogó rádió mellett hortyogtam.

Remek fogása volt annak a minden bizonnyal fiatal személynek, aki még Jutka szobájába is benézett, és az ő gépét is a hóna alá fogva kisétált a csendes falusi utcába, ahol már várta a szomszéd ház előtt egy autó.

Ez elővigyázatra int, ments el, nyomtass ki mindent, őrizd meg a munkádat. Mivelhogy csak a nemzés, és nem a kihordás által vannak gyerekeim, azt oltalmazsam kétes szeretettel, ami a fejemből kijött, agyi emanációimat.

Férfiszerencsétlenségünket a számítógépistennek való behódolással takargatjuk.

Kalligaro az a harmadik személy, akire ráadjunk önmagunkat, mint egy kabátot, akinek átengedjük a poggyászsunkat, cipelje, hiszen a viselésére önmaga vállalkozott.

Az ember ebben a korban, hetvenen túl szívesen továbbad, hagyatkozik, passzolja a labdát egy gyorsabb csatárnak, a másik elé teszi az esélyt és a tányért.

Kalligaro nemcsak hogy beéri a továbbadó szerepével, de cinkosa is lett a körforgásnak, szereti.

A forgóajtón bemegy és kijön rajta, nem marad odabenn túl sokáig, hajtja a kényszer.

Elutazások és visszatérések, fellendülések és lehanyatlások, neki az őszi hervadás nemcsak a tavaszi zsendülés reményében tetszik.

Kalligaro úgy döntött, hogy víg nyugdíjasként körbeutazza az országot, reggelenként kimegy valamelyik pályaudvarra, és elvonatozik valahova egy kis oldaltáskával.

Nem tudja, mit keres, valószínűleg semmit, talán azt kereste, amit talált.

Az is elég, ha felsétálnak Jutkával a kápolnához vagy az oroszlanos kúthoz. Pattanjon csak Józsi a hangsebességnél is gyorsabb könnyű biciklijére, amelyet az ócskapiacon vett a cigányoktól, akik ezt nem biztos, hogy szabályosan vásárolták.

Orgazda lettél, Józsikám, mondom, ő meg édesen mosolyog.

Jól van a bőrében, elrohan teniszezni vagy szélvitorlázni vagy focizni vagy kaszinózni vagy egy lánycsapatot valahova hívni.

Az ötven körüli teniszpartnerek ötöle más jelzőt úgysem kaphatnak, mint azt, hogy béna, nem bírják a mozgást.

Mi érdekes van a fiatalok számára az én fatalizmusomban?

Erre csak annyit válaszolnék, hogy minden helyzet élvezhető, ha nyitva tartjuk a szemünket.

Kalligaro öröksége elég vegyes, jó is, rossz is, elfogadja az egészszet a családjával, a személyi adataival, a véletlenekkel, a kellemetlenségekkel együtt, ez jutott neki, ennyi telt ki tőle.

A Herr Professor talán még kap egy kört.

Mennyi az? Hét év? Tíz év?

Még egy ciklusra jelölteti magát. Nem elnökségre, hanem életre.

Talán csak ez után a haladék után kell bevonulnia a mennyei laktanyába.

Azt a kört, amit a faluban ógyelegve és néhány célpontot meglátogatva körülrajzol, még át bírja tekinteni.

Ebbe nem tódulnak be komisz idegen akaratok, csak udvarias meghívások.

Most nem dübörögnek az ablak alatt a megszálló csapatok járművei. Örvendezhet, hogy bár kétszeresére dagadt fel a képe egy darázscsípéstől, végül is néhány szteroidos injekció és némi borogatás után három nap múlva lelappadt, egyszóval minden csípés elmúlik.

Nevetséges apróságok végezhetnek velünk, összecserélhetünk gyógyszereket, és isten veled, élet.

Kifoghatunk magunkkal szemben egy éppen elalvó teherautó-sőfőrt, épp ezért minden sorompónál hálálkodhatunk, hogy milyen pompás, lám, nem ütköztünk össze egy mozdonyal.

Amikor meg a villám csapkod és meghasad az ég, akkor kuncoghatunk kárörvendő egér módján, mert fedél alól pillogatunk ki a záporosőbe. Feleségünk megjön a piacról, és csupa szép színű ennyivalót húz ki a kosarából, egyik ígéretesebb a másiknál, ettől a távoli vonatkürt sem von el.

A lapos lóbab pirosas mintázata hosszan szemlélhető, a nagy fazék körül terjeng a kolbászos bableves súlyos szagtömbje, és a sütőből kiáradva az egész konyhát kecses hullámokban betölti a szegfűszeges almáspiteillat.

Egyszóval a boldogság feltételei adva vannak, és még némi öndicséretnek is itt az ideje, Jutka beviszi a férjét Tapolcára, ahol egy nyomdában két példányban másolták és pasztikspirállal egybefűzték az új könyvének már korántsem nyers, de még mindig nem egészen érett szövegváltozatát.

Míntha lakna benne egy iskolaigazgató, aki mindennap elszámoltatja, hogy mit végzett, mutassa a leckét.

Várja, hogy Jutka ebédelni hívja, az újságok már nem emlegetik a szaharai forróságot, megjött az eső, de a föld még száraz.

Igen, uram, mondható, hogy ez a körforgás egy kissé egyhangú, sőt kicsinyes is a benne rejlő ismétlés miatt, de hát jó uram, nem maga irányította körbe-körbe a napot és a holdat, és nem maga a mérnöke ennek a mindent magába vonó körforgalomnak?

És mi más lenne az inga, mint körjárat, és még a szív verése is, egy-kettő, egy-kettő, aztán csak egy elnyúló és kiegyenesedő vonal.

Ma tíz éve föl hívtam Danilót, már a hátgerincére is áterjedt a rák, leszállt a repülőgépről, és elkezdett iszonyatosan fájni, már csak a morfium segített.

Az öngyilkossághoz már nem volt ereje, már nem félt a haláltól, csak a testi fájdalomtól, rohamosan fogyott, nehezen beszélt, mentőkocsi vitte a kórházba a mindennapos besugárzásra. Azt mondta, jók hozzá, Bernard Henry-Lévy megszerezte neki Párizs legjobb orvosát, van még néhány hete.

Abban az évben Donald Barthelme is meghalt a texasi Austinban, ugyancsak rákban.

Mit mondjak Danilónak? Neki csak most van, a fájdalom és a tudatlanság. Csak a testhelyzet, a várakozás az ápolónőre és a szúrás.

Mit csinálsz? Danilo: haldoklom.

„Gyakran jut eszembe Péterfy Jenő kijelentése: Mindenki, aki magyarnak született s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja.”

Kosztolányi Dezső

PAP JÓZSEF VERSEI

PROGNÓZIS

Altus et durus –
mondja pulzusomat tapintva
Csikós professzor úr,
szívem őrizője.

Magyarán mondva:
továbbra sincs cigi, pia, szex,
de még versírás se,
ha élni akarok!

KÖNNYEDÉN

Megmondtam, ugye
– bár akkor még nem tudtam mindent –,
hogy amit utunkon
összeszedetünk

végül majd sorra
elhajigáljuk, ám nem sejtve,
hogy ilyen könnyedén,
ilyen jólesően.

A PÉKIG MEG VISSZA

Jobb kezemben bot,
a balban szatyor, és bicegek
a pékig meg vissza.
Így indul a napom.

És jó korán ám,
hogy kedvemre való kenyeret
kapjak, resst, domósat.
Jobb az a kalácsnál!

PAPÍRSZELETEK

N É M E T H I S T V Á N

CIÁNÁTOK

Lassan minden földi átok szomszédságába kerülünk. Régen, ha egy távoli országban vagy földrészen fölütötte fejét a dögvész, vagy kitört a háború, csak legyintettünk: messze van, nem érdekel bennünket. Ma más a helyzet, és a fölfogásunk is megváltozott: nem mindegy, mi történik Dél-Amerikában vagy a közel-keleti olajmezőkön, mert negatív következményeit a skandináv országok is megérezhetik.

Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy a globális veszélyeztettség korát éljük. Többé tehát nem mindegy, hogyan működnek a csernobili atomreaktorok, és milyen döntéseket hoznak a Fehér Házban.

Ugyanaz a Föld forog alattunk keserű levében, s ugyanaz a Nap süt le ránk egyre mérgebben a mindjobban táguló ózonlukakon keresztül.

Egy lexikonban bogarászok, miközben egy soha nem hallott kifejezésre bukkanok: *ciánátok*. Megdermedek. Ciánátok? A vegytannal mindig hadilábon álltam, így magáról a ciánról is csupán annyit tudok, hogy rendkívül mérgező valami, a ciánátok különösen az lehet, ha már a nevében is ilyen ijesztő. Hirtelen való megdermedésem mégsem annyira a szokatlan szóösszetétel okán állt be, hanem mert néhány órával előbb, tegnap este azt hallottam a rádióban, hogy a verespataki aranybányában – Verespatak ugyanabban a Kárpát-medencében van, amelyikben Zentagunaras, a Kárpát-medence pedig Zentagunarasostul Európában, Európa Ázsiával, Afrikával, Ausztráliával, Kanadával együtt viszont

ugyanannak a földgolyónak a része, amelyeknek Zentagunaras –, tehát a verespataki aranybányában eme drága és nemesfém kiaknázásához kétszázötvenezer (250 000) tonna ciánt kellene fölhasználni, ha a vállalkozást mégis sikerülne nyélbe ütni. Mondom, nem sokat konyítok a vegytanhoz, még kevesebbet a vegyészethez, így nem is a negyedmillió tonna cián tömege kólintott fejbe, hanem amikor azt is elárulták, hogy ennyi ciánnal ki lehetne irtani az egész emberiséget, azt a hatmilliárdnyi csúszómászót, amelyik mérge, ciánátok révén szeretne aranyhoz jutni. Illetve ennek a hatmilliárdnak százalékban ki sem fejezhető parányi része. Néhány ember. Ekkor dermedtem meg a ciánátok fogalmától. Egy kicsit attól, hogy ama perctől fogva Verespatak bennem a ciánátok szinonimájává, rokon értelmű szavává vált.

Hírek szerint Verespatakon, illetve a környékén az aranyásók megkezdték vagy tervbe vették a falvak, a templomok, a temetők kitelepítését. Mert az aranymosáshoz egy hatalmas víztározót kell építeni. Majd kétszáz méter magas betongátakkal. S ha ez mind megtörténik, és a betongát egyszer átszakad, s a ciánnal mérgezett víz, üledék bezúdul és végighömpölyög a Kárpát-medencén s a Tiszán, a Dunán és a Fekete-tengeren keresztül befut a szent, nagy Óceánba?

És nemcsak a Verespatak esett egybe az általam megismert fogalommal, a ciánátokkal, de szinte ugyanakkor vezettek el a tévések újra Auschwitzbe. Mert évtizedekkel ezelőtt személyesen is jártam már ott. Hála az Égnek, nem mint rab, csak mint kíváncsi szemlélődő, turista . . . Megmutatták persze a gázkamrát is. Most újra láthattam azt a sötét folyosót. Igen, ami inkább folyosó, mint kamra. Ahol a meztelenre vetkőztetett gyanútlan (?) áldozatok kezébe szappant nyomtak a cinikus pribékek, de ahol a megnyitott csapokból nem kellemesen langyos víz, hanem gáz, ciángáz, ciánátok süvített rájuk.

És még ezek után is gyártunk ciánt, százezer tonna számra, többek között azért, hogy a Verespatakából, a veres patakokból véres patakokat, akár nagy, nagy, szent véres óceánokat, egy globális Auschwitzet „varázsoljunk”. Néhány tonna színaranyért. Vajon melyik átok a nagyobb: a ciánátok-e vagy az aranyátok? A törökátok csak egy ragyás pillanat volt, és nem öltött globális méreteket.

EGY JEL JUSSÁN

Ahányszor csak meglátom a Naftagas újvidéki, inkább Hongkongba, mint ebbe a környezetbe illő monstrum üvegkalickáját, mindig eszembe jut, hogy itt a szülőföldemen, amelyet jogos büszkeséggel Európa éléskamrájának neveztek a régiek, a búzának, mint olyannak, mind ez ideig nem emeltek ilyen palotát. Mert talán nem is illene ez a kicsiny búzaszemhez. A búzához malmok illenek, egy ideje nagyfene gabonátárolók. Az olaj az más. Az olaj stratégiai fontosságú nyersanyag, amelynek megszerzéséért gyakran háborúk dúlnak. Élő példa a legutóbbi, s aligha lesz a legutolsó is. Míg olaj lesz a föld gyomrában, háború fog érte folyni. A megszerzéséért. Mert az erősebb kutya mindent kitalál ahhoz, hogy megszerezhesse magának a gazdag olajmezőket.

Szülőföldemen hosszú időn át csak búzamezők ringtak, nem túl régen kiderült, hogy a búzamezők alatt, Észak-Bácskában, Bánátban olajmezők is hullámszanak, be is népesült a szelíd táj fúrótornyokkal, aztán mogorva vasgémekekkel, szaknyelven hingákkal, örökmozgó szivattyúkkal, s végül fölépült a naftások székháza is, amely mellett elhaladván mint mondám, nekem valahogy mindig a kicsiny búzaszem jut eszembe.

Ami szintén lehetne stratégiai fontosságú nyersanyag, ha arra gondolunk, hány és hány millió ember hal éhen évente, csupán amiatt, mert egy szem se jut számukra ebből a létfontosságú nyersanyagból. Termelhetnének ugyan belőle annyit, hogy mindenki asztalára jusson elegendő kenyér, az olajmágnásokat viszont ez nem túlságosan érdekli. Most jut eszembe, hogy kiszaladt a tollam alól: az olajmágnások mellett hol vannak a búzamágnások? Ha akadnának, talán már a búzának is állna néhány üvegpalotája, benne aranszálás bársonyszékekkel. Ilyen székek és pamlagok azonban csak a nábobok kastélyaiban voltak, ezeket azonban alkalmas időkben széthúzták a búzamezők örökös bányászai.

A búzának, aminek a lisztjéből mindennapi kenyérünk készül, tudtommal még egy szerény emlékműve sincs. Itt a szülőföldemen. Mert Szegeden már van. Azért már, mert mind ez ideig ott se volt. Most már van. Az alsóvárosi híres nagytemplom mögött. A világ legpuritánabb emlékműve egy óriás búzaszemet ábrázol ezzel a szöveggel:

Népünk hite szerint minden egyes búzaszem magán viseli Jézus Krisztus képét.

E jel valóságának jussán a búzatermelő, a földműves ember Isten után az első.

A kő búzaszemen olvasható szöveg Bálint Sándortól, a Szögedi nemzet szerzőjétől származik. Mellszobra ugyanazon a téren áll, ahol ez a búzaszem- emlékmű. Bálint Sándor szobororrát valaki leverte, beverte. Valaki, aki talán azt sem tudja, mi fán terem a búza. Ha egyáltalán fán terem ez a népünk hite szerint Jézus Krisztus képét viselő kicsiny mag. Csakugyan nem nagyobb egy búzaszemenél. Mert maga a búzaszem. Önmagával egy és azonos; egyszerre piciny és hatalmas: azért teremtett, hogy táplálja teremőjének teremtményeit, mindenekelőtt azokat, akik minduntalan újratermelik. Isten után az Elsőket.

Talán nem véletlenül került ugyanarra a térre a búzaszem- meg a Bálint Sándor-szobor. Talán az sem véletlen, hogy a világ első (?) búzaszem emlékművét éppen itt állították fel. Ha már népünk hite szerint . . . Talán meg is fordult a bevert orrú tudós fejében, tartozunk a világnak, mindenekelőtt saját magunknak annyival, hogy ennek a csodálatos magnak mindközönségesen: a búzaszemnek kőbe faragott jelet állítsunk.

A kőolaj egyszer kifogy a föld gyomrából, az olajmágnások is elfognak, de míg Isten után az első ember, búzatermelő léssen a földön, a Búza nem fogyand el.

S most, miután mindezt elmondtam, jut eszembe, épp ezen a búzaszemes emlékműtalajon élt és dolgozott egy ember, aki megírta csodálatos Énekét a búzamezőkről.

BEISMERŐ VALLOMÁS GULYÁS JÓSKÁNAK

Látom, olvasom Jóskám, kiserkesztettél az újságba. Úgy látszik, én se kerülhetem el azt a szégyent, amit jómagam okoztam sok-sok éven át boldogult terepjáró újságíró koromban. Bár nemigen szégyeltem azt, amit Te közzétettél a Kilátó hasábjain. És az se biztos, hogy mindenkinek szégyenkeznie kellett amiatt, amit annak idején kürtöltem szét az alanyaimról. Talán mert megéreztek, nem a rossz szándék vezette tollamat, hanem valami más. Nehéz megfogalmazni, micsoda, anélkül, hogy ne vélje valaki nagyképűségnek. Jóska, Téged se a gonosz szándék sarkallt, amikor közhírré tetted, hogy templomba járó ember lett belőlem. Miként a régimódi hajdújárás, noszai, kishegyesi stb. nénikék – teszem

hozzá én. Nem tudom, honnan, kitől értesültél erről, de igaz, ami igaz: valóban templomba járó lettem. Szombat és vasárnap kivételével alig múlik el nap, hogy be ne térnék egy percre az újvidéki főtéri templomba. Azért térek be arra jártamkor egy percre, mint ahogy mondani szoktam rákérdező ismerőseimnek is, mert szót kívánok váltani az Úrral. Egy-két szót. Arra kérve a Mindenhatót – hadd áruljam hát akkor el, vállalva akár a visszatetszés vádját is –, hogy segítse meg a szenvedőket. Téged is, Jóskám, engemet is sokadmagammal, mert bizony meglehetősen sokan vagyunk, akik így vagy úgy, kisebb-nagyobb mértékben szenvedünk. Valami miatt. Az okokat fel se lehetne sorolni. Te is, barátom, jól tudod ezt. Talán még szenvedő alanya is voltál a szenvedésnek. Az Úrral való rövid beszélgetésem alatt sokszor gondolok megboldogult költőtársadra, akinek bizonyára Te is nagy tisztelője voltál, sokszor gondolok rá, illetve arra a nagy imádságos énekére, amely úgy kezdődik, hogy „Adjon az Isten szerencsét, szerelmet, forró kemencét, üres vékába gabonát, árva kezembe parolát”, s úgy fejeződik be, hogy „adjon az Isten fényeket, temetők helyett életet – nekem a kérés nagy szegény, adjon úgyis, ha nem kérem”. Tulajdonképpen az utolsó mondatáért idéztem a verset, mert az Úrral való beszélgetésem befejezésekor gyakran jut eszembe ez az utolsó mondat: amit kérek Tőled, Uram, add meg akkor is, ha nem kérem. Hát ezért térek be szinte naponta a templomba, vagy ahogy Te fogalmazol, ezért lettem templomba járó ember. (Nem képelem, persze, hogy engem ezért a semmiségért haló poromban, netán még életemben, szentté avatnak; ahogy én ismerem őket, még boldoggá se!) És most már elmondhatom Neked, hogy betértem én a templomba ama években is, amikor még javában párttag voltam, annak a pártnak a tagja, amelyik bevallottan templomtagadó volt, mégse égett le szegényemben a bőr a pofámról eme összevisszaságom miatt, vagy ha Neked úgy jobban tetszik: a két istenben való hitem miatt, mert a Régit az Újért nem tudtam teljesen kitörölni a szívemből, hiába volt piros pártkönyvecském, amely pártban egykoron jómagam is egy új világ előfutárát sejtítettem, de ez a sejtésem, sajnos, hamis illúziókon, vakhiten, rövidlátáson alapult, ám ne menjünk túl messzire, elég az hozzá, hogy templomba, újra templomba járó lettem, miképpen írod, ám kit érdekel az ilyesmi manapság, a Kilátó olvasóit talán mégis annyiban, hogy olykor én is megfirkantom benne a magamét, így hát néhányan

ismerik a nevemet, s ha találkoznak vele az újságban, nem a szomszédjukra gondolnak, hanem arra a Németh Pistára, aki megírta a *Szomszédok vagyunk* című könyvét, miközben elkövetett az életben ezt-azt, bűnöket, botlásokat, csalárdságokat, végül pedig újra templomba járó ember lett belőle. S mindezt csak azért mondom el itt Neked, kedves Jóska barátom, meg azoknak, akiket egy picit is érdekel: egy csöppet se röstellem, hogy ez lett belőlem. Porszemként, bűnös halandóként, csetlő-botló, esendő emberként is szeretnék hatni az Úrra. Ezért térek be Hozzá, ha arra visz az utam. Talán még nem késő. Talán egyszer meghallgat.

NOVEMBER, GLORIAS, ESKÜVŐK FÉNYEI

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

És gyengéden, mint amikor a csecsemőket tejben s főzetekben fürösztik, érkezik a november, imádságos hónap, az algák táncáé s a hajóvitorláké, a szarvasok párzásának ideje a tajgán, a nyírfahéj s az ezüsthéj hava, amikor a bábák mákkal szenderítik álomba a gyermekeket szobáikban, míg vándorolnak, csak vándorolnak a nyájak szamovármódra, s a süvöltők a sztyeppék kristályos szeleiben fürdőznek, s vörös fodor libeg a hólyagbeli fiú vak szemén, a kagylóba zárt jegyesek: gyöngyharmatcseppek, egy nyusziorr végleges áttetszős egét légzik be, hogy el ne némuljanak, mint a galambok pihe-puha lágyéka a havon, érkezik, skarlátosan a november, születésem hónapja, a tűz és fagy nászáé, amikor felszippantatik az össz parány, az évszak, melyben a nimfák mélybozontú, sörényüket szememben mossák tisztára a méztől, jön a szívdobbanással-ajándékozás hava, ezen izgató mantrácskákkal a balerinák mellkasában, a fehérülő tincsekkel borított vállake a rózsza tükrének ováljában, mely mint Bessie Smith estélyije redőződik, kuszálódik, míg körötte a fehér nyulak elolvadnak a sötétben, ahogyan a marcipánposzsjú puttok kioltatlan vágyai, oh, a november, a fehérített ágynemű hava, a búrkötéseké, s toll közt pihenő fiatal házásoké hempereg Mitteleurópán, a márványkődű vizeséseké s a jég Gyümölcsoftó Boldogasszonyaié, amikor a skorpió és a halak borostyánkőszínből csókolják egymást, kapitalem és regéim hava, a kígyócárhó, Schubert hava és az örök halhatatlan félelméé, a sárga violákon, oly napok következnek, melyeken a szeretet(t) szájában illatos bimbócskává le-

szek, a késő reggelrel ékesítelek, és hangod lemeztelenítésével harmatozom bánatosan a találkozás(unk)ba, s elindulok zengzetesen a forradásból, az össz kihűlt szót feltámasztom, mely a blues császárnőjének torkára fagyott, aki hangjának ezüstjével von be, s rozmaringról vett igazgyönggyel hinti be szentélyem.

KUBÁT Gábor fordítása

VISSZAVADÍTÁS

Laza regényféle a kutyabőről (IX.)

B. FOKY ISTVÁN

MIKOR KIBONTAKOZNI LÁTSZIK ANNAK TÉNYE,
HOGY A HÍM KABÓCA BIOREZONANCIÁJA
A LEGTÖKÉLETESEBB

Zsiványovity úr azon az augusztusi napon is a tőle szokásos ébredési időben, beidegződött zaklatott idegrendszeri közérzettel pattant ki az ágyból, s minduntalan ki-kijárt toronyházi teraszára, hogy az odalátogató, paradicsomtenyészetére éhes, nap mint nap azon potyázó galambokat elhessintse. A nyugalmazott kertészmérnök csatározása a szenvedtelen betolakodókkal szinte köztudott volt a sokemeletes épület lakóinak körében, s volt, aki közülük rá is szólt agglegény szomszédjára, hogy kora reggeli három óra tájban azért mégsem lenne ildomos a szemérmetlen szárnyasok miatt a szidalmak legválogatottabb kifejezéseit beleordítani a vakvilágba. Mert igaz, ami igaz, a Zsiványovity úr szótárában bizony még a csillagszórós és bunkós kifejezések változatai is előfordultak ilyenkor, hogy a különféle aktusok tárházának felsorolását ne is érintsük esetünkben.

Az idős, világéletében nőtlen életű mérnökünk azonban nem hagyta magát azok által zavartatni, akiknek a fejére szintén ráolvasható lehetett volna az imilyen-amolyan berögződöttségek és rossz szokások teljes füzére. Zsiványovity úr jelen pillanatban a balkoni kertészkedésnek hódolt, s tette ezt kora tavasztól, amikor hatalmas méterszám vásárolta a jutazsákvászont, és abból nagyméretű zsákokat varázsolt elő, amiket

aztán jó minőségű erdei humuszfélével hordott meg, s azokba a lyuggatás helyén bepalántázta konyhakerti növényeit. Május végén, ha valaki a járókelők közül feltekintett a bogaras mérnök teraszára, akkor ott egy olyan növénytársulási egyveleget pillanthatott meg, hogy az ámulattól térdre rogyant.

Zsiványovity úr most is menetrend szerint tette a dolgát: a galamb-üzögetés után kávéfőzött magának, amit annak rendje és módja szerint a teraszon fogyasztott el, látcsövével a holdnyugtát figyelve, majd a távolbalátót a túlnani vertikális falunak irányítva, izgatottan megállapította, hogy valami miatt elmaradt a zoopedagógus hölgy reggeli mezítelenkedési szertartása.

– Talán késik – dörmögte letörtén Zsiványovity úr. – Már hogysisne késne, mikor még éjfél után is a papírjai fölött görnyedt a szerencsétlen!

A nyugalmazott kertészmérnök pontosan reggeli négykor látott hozzá a balkonja alatti cserszömörce-ültetvény öntözéséhez. Szeretettel simogatta tekintetével a néhány tős díszcserje pompás leveleit, és arról beszélgetett félhangosan vele, hogy még ma körülkeríti valamilyen hálófélével az egészet, ily mód védve ki a növényt fenyegető esetleges támadásokat.

– Te csak bízzál bennem, kedvesem, mert amíg engem látsz, addig jó sorod lesz itt, a látókörömben! Ha valaki bántani merészelné, istenemre mondom, hogy lepuffantom, akárha egy kutyát – mondta a mérnök kedvencének, azzal békés dudorászás közepette ballagott vissza az emeletre, hogy maradék kávéját beszűrösölje. Közben a távcső is használatba jöhetett, mert amott át élénkült a helyzet, Nyurga P. szokásos csuklógyakorlatait látszott végezni teljesen mezítelen, s miközben Zsiványovity úr orrcimpái beleremegtek a kisportolt test harmonikus mozgási látványába, orra előtt hirtelenében képhiba történt, valamely fentről zuhanó test eltakarta pillanatig a látványt.

A fentről zuhanó úgy süvített el szinte karnyújtásnyira Zsiványovity úrtól, hogy az ijedtében elejtette a csészét, s annak csörömpölése közepette hallatszott alantról egy homokzsák zuhanását utánzó puffanásféle. Az öregúr olyan hirtelenséggel ugrott talpra, hogy a dereka is belenyilallott a mozdulatba, és éles fájdalmat érzett a farokcsont feletti részen, de kínjai ellenére gyorsan utána kellett néznie a hirtelen támadt, látomásszerű jelenetnek. S amit látott, attól szinte lebénult a szívverése,

hirtelenében légszomj kezdte kerülgetni, mert egy mozdulatlan és roncsolt testféle hevert alant, kedvenc cserjéit taroltan, persze.

– A . . . a szömörceim . . . éim . . . – dadogta, közben csupán nagy nehezen próbálhatta megérteni, hogy az alant összeseregglők és a házból kifutó lakótársak izgatottan szagatott beszédfoszlányaiból kihámozza annak tényét, miszerint a fölötte lakó tinédzser fiúnak végre sikerült megszabadulni morfinista szenvedélyétől.

Zsiványovity úr magába roskadva ült a balkon márványutánzatú kőlapján, és a szeméből szivárgott valamennyi könnyimirigyváladék a mélyen barázdált szemárkára telítődött, közben szorosan átölelte az egyik nejlonszákültetvényét, paradicsombokrostul.

– Kétteraszú a lakásuk – suttogetta csendesen. – Az a szerencsétlen a másik balkont is használhatta volna . . . Ily mód most agyontipródtak a szömörceim, istenem . . .

Kis ideig most már elnyúlva feküdt még a kőlapon, majd lassú lép-tekkel a szobába ment, s tervezgetni kezdett, ahogy azt annak idején a Remetével megbeszélte. Az íróasztalán kiterítve feküdt a Kamenita-hát egykori rajza, s azon próbált töprengeni, hogy ha a lazára hagyott részre a déli oldalon ülteteti el a hamarosan megérkező olajfákat, akkor a hím kabócák hangja biorezonálhat-e a fák alatt üldögélő emberek megfelelő ingerküszöbeivel.

– Talányos . . . Nagyon talányos kérdés, majd értekezmem kell valamely megfelelő szakemberrel is erről – mondta Zsiványovity úr némi határozatlansággal a hangjában, s gyorsan kiegyezett önmagával abban is, hogy ez a kérdés leginkább kebelbarátjára, a már többször díjazott pszichoanalitikusra tartozik, ám némely esetekben talán nem lenne hiábavaló a kérdés eldöntésébe bevonni a bioenergetikusokat is.

Lakásából távoztában Zsiványovity úr még egyszer megvizsgálta az alanti helyzetet, s megállapította, némi kesernyés érzelmekkel háborgó lelkülettel, hogy a kedvenc szömörceinek lóttak, azok bizony a szomszéd siheder sikeres távozta okán teljesen tönkrementek, s többé nincs is értelme velük foglalkozni.

– A harmadik kísérlete volt – mondta a melléje érkező ny. zászlós, majd hosszan ecsetelte az események lefolyását, mármint hogy a mentők pillanatok laza elmúlása alatt megjelentek, de nem tudhattak életet lehelni bele, már túl volt mindenem.

– Három a magyaráé – mondta Zsiványovity úr, aki nem egy generációt kísért ki sok bosszúság közepette az előttük kiképzett játéktérről, s volt olyan idő, mikor megpróbált a lelkükre beszélni is, netán belátják, hogy a korai ivászat, vagy az öngyújtógáz leküldése olyannyira megbolondítja az embert, hogy bajában képes egyenesen a falnak menni. Meg is jegyezte a ny. zászlós szavaira:

– Most azt mondanák, hogy lelketlen vagyok. Én meg azt mondom, hogy két évtizede szem előtt vannak ezek a csikók, persze magukra hagyva, a maguk gazdájaként napokra, és a nóta vége például éppen az előbb ért véget, amint a mellékelt ábrából is kitűnt!

– Megy a búcsúba? – váltott hirtelen témát a ny. zászlós.

– Az áhítat percei mindig jól jönnek, testnek és léleknek egyaránt, hát ilyen célból megyek éber tekintettel a Péter-forráshoz, hogy lenyomozzam: jóságos-e még az a víz!

– Jóságos, én tudom!

– Akkor ebben maradunk!

A Rosszarcú jött át a Zöldike piac felől, mintha csak véletlenül történne effelé érkezése, de a ny. zászlós is és a Zsiványovity is tudta, hogy ennél az embernél nem tudhatni, mikor cselekszik ösztönösen, s mikor számításból.

– Önök, hallom már jó pár napja egyesektől, hatalmas ramazurit gondolnak összehozni a Szentkúton! – mondta a Rosszarcú, és leállt, hogy begyűjtse az információkat.

– Mi semmit nem hallottunk róla – mondta a ny. zászlós.

– Ha jól meggondolom, akkor még annál is kevesebbet – mondta Zsiványovity úr, és pofáját közelebb nyomta a kelletténél az ultrabalos színezetűhöz, hogy jól hallhassa a reagálását.

– Korán hozzááltak a híveik verbuválásához, uraim, de istenemre, a városi kormányzat ez alkalommal csupán minket illet! – adta a bankot a Rosszarcú, s ahogy elhaladt mellettük, volt valami a magatartásából annak a valakinek a sajátjából, aki az annotációt valamilyen előlegezett megfélemlítésfélének szánta.

– Már korteskedik a köpedék, már nem bírhat magával a szerencsétlen! – méltatlankodott bosszankodva a ny. zászlós, de hirtelen, mint akinek megjött az esze, arról kezdett beszélni, hogy kecsgetető csereüzlete van kilátásban, ugyanis több mint valószínű a fölcseperedett vaddisznócska átváltása medvebocsra.

– És?! – nézett rá jelentőségteljesen Zsiványovity.

– És akkor Nyurga P., isten kegyelméből, a gondjaiba veszi, és nem szükséges egy hosszú utazást megtennem, hogy visszavádjtsam – mondta a ny. zászlós, mint akinek ilyen lehetőség egy hatalmas malomkövet görgetett volna le a lelkiismeretéről.

Már arrafelé jártak, ahol az új Lukas hidat építették az emberek, és meg-megállva, csupán úgy maguk között megtárgyalták, hogy a kandeláberos, medencés és körülfásított látszat-híd egyeseket majd megteszt, ami a hiedelmi szokásokat illeti az újházásokat illetően.

– Miért lenne megtévesztő, Zsiványovity uram? – kérdezte végezetül a ny. zászlós, akinek nem fért a bögyébe annak ténye, hogy a kertész-mérnök mindig készen volt valamit kifogásolni a mások elképzeléseiben.

– A büdi hiányzik alóla, s azért nagy kár lesz . . .

– Kissé világosabban mondja, mert vannak itt tudatlanok is, akik kissé nehéz fölfogásúak! – mondta a ny. zászlós.

– Mert az volt az igazi, amikor itt a Mlaka búzárok leve folydogált, és némelykor, ha a násznép kissé föllittyentette az eszét, még meghemperedett is a messze búzló lében!

– Ma nem ugrathat be semmibe – mondta a ny. zászlós tűrőképesen.

Zsiványovity úr hirtelen körülnézett, hogy nem találna-e élő tanút a közelben a mondottakra, s mivel ilyen ember nem volt éppen errefelé, megelégette látványos fölsorakoztatásával olyan eseteknek, amikor a zenészeket rendelték térdig latyakból muzsikálni óra hosszat is a gyülekezetnek.

– Lesz munka, fiúk! – lépett melléjük a bronzvirág takarásából az Olimpikon. – A Remetét téglával fizetik ki, és a héten már üzemelünk!

– Ez mindenki számára kellemes hír, hanem ha megfigyelitek a mi drágalátos Cár Dušanunkat, akkor láthatjátok, hogy valamiben ugyan-csak sántikál a pélmonostori ügyvédecské – mondta Zsiványovity úr, akinek fürge volt a tekintete, s oda is ellátott, ahol a madár se jár. S valóban: a frissen jött Cár kissé odébb, a Mlaka környék süketeinek laposán valamely ismeretlenekkel, akiket a járókelő legelőbb földmérnöknek titulált volna, szóval ama bizonyos Dušan arról látszott velük diskurálni, mintha a Lukas hidat kissé a város centruma felé tervezgetné visszaállítani.

– Ez a here még bead nekünk néhány kiskanál epekeserút, ami a ténykedését illeti, de nem szabadna felülnünk mesterkedéseinek –

mondta a ny. zászlós, aki bizony bizonyos ügyekben nem bizonyult annyira keményfejűnek, mint azt egyébként ismerői gondolták volna róla.

– A méregkeverőket rendszerint beszippantja idővel az enyészet – így az Olimpikon, s miközben mindhárman a Kis-Palics felé indultak, a pacséri síneken túlhan belebotlottak Báróciányba, aki ekkortájt szintén a Remetéhez volt érkezőbe.

– Most már komplett vagyok, uraim! – mondta nekik Báróciány, és akkora vigort ültetett ki a pofájára, hogy csupán a vak nem látta újdonsült, hatalmas aranyozott metszőfogát.

– Csillingelni is tud netán ez az aranyos szerzemény? – kérdezte tőle az Olimpikon.

– Az a valami esetleg csilingelhet, de semmi esetre nem csillingelhet – oktatta anyanyelvére gyakori bajnokunkat a Zsiványovity úr, és még arra is futotta hirtelenében az erejéből, hogy hosszabb fejtegetésbe kezdjen a romák szokásainak felvázolására, különös tekintettel a szájüreg rágókészlete kikészítésére.

A Kamenita-hát előtti térségen kész népgyűlést találtak működőképesen tetten érni, ugyanis a Remete magához rendelte a környék lakóit, és arról beszélt az embereknek, hogy aki teheti, az tegye, vegye ki részét a téglagyár termékének átszállításából a domb alá.

– Tízezer darabot kaptam annak fejébe, hogy aláírkantom a magamról történő lemondási papírt az újdonsült tulaj részére, persze maradok azért még benne jó sok részvénnel a továbbiakra is – ismertette a tényállást a Remete az emberekkel, majd hosszan kifejtette gondolatait a romtemplom építéséről, valamint a harangöntésről is, amiből kettőt kell csinálniuk, mert a Szentkút kápolnájába is illene már valakinek odabiggyeszteni egy szépen csengőt.

Az emberek még arról is beszélni akartak, hogy a búcsúi ünnepség kulturális része majd miben merül ki, és a fő attrakció, a színvallójáték melyik részen kerül bemutatásra. Aztán elmentek a sándoriak, persze egyre csak fogadkozva, hogy téglahordáskor majd derekasan kiveszik részüket a munkából.

A színvallójáték Pecsovics ötlete volt, amit Olcsójános teljes mellbőséggel támogatott volt. Az utóbbi olyannyira támogatta volt az alapötletet, hogy amikor nemrég összejöttek a Kamenita-háton, és szóba került annak ténye, miszerint a nevezett löszdomb érdemesülhetne a színvalló-

játék ősbemutatására, akkor még nevezett házalónknak arra is futotta ötletből, hogy ünnepélyesen bejelentse:

– Márpedig pacallal teszem emlékezetessé ama napot, amikor társulatunk a világot jelentő dombháton megmutatkozni volt ereje teljében.

Azonban az egyetlen négylábú szinte máról holnapra rontotta volt a nekibuzdulást követő hangulatot, ugyanis a Fösöbú egyik hajnalon bizony egy jókora emberi lábszárcsonttal állított be hozzájuk a Kastély udvarára. A csupa alázat kutya, a Remete szarvasgombai szagértője, szemlesütve tette a csontot nagyorrú kútásónk elé, aki éppen azt igyekezett vásznán megmintázni, hogy a Kis-Palics vidéken is lehetséges felfedeztetni valamiscskét az erdők fái alatt leülepedő ködletből, ha az ember érez magában annyi tehetséget, akárha Milan bá' a zombori Síkarában.

– Pecsovics! A kutya kirámolta a Remetét! – kiáltott be a Kastély udvarára Kubát J., majd megsimogatta a földet söprő búbanat élő másának fejét, ahol a legtarabb volt. – Oda se neki, koma, azért te évad idején gyönyörű szarvasgombákat hámozol napvilágra az érdekünkben, s ennek ténye csupán kalapemelést érdemel irányodban!

A Kastély teljes személyzete a kútásó köré sereglett. Még maga Isaac is, az ideiglenes művésztelepi vezető szerepében, időt tudott szakítani a hirtelen támadt gyülekezet meghallgatására.

– Fösöbú elég vén ahhoz, hogy megválogassa az egyet a kettőtől, emberek! – hadarta szövegét Pecsovics a Remete kutyája érdekében. – Részéről temetőgyalázás nem történhetett!

– Mondasz valamit, Pecsovics! A kutya valóban a Búzások felőli ködlet felől érkezett, s ha jól belegendolok, akkor éppen bemértem az arányokat, amikor Földet Söprő csak úgy ukmukfukk, kilépett a készülő képből – próbált a legapróbb részletekig emlékezni az eseményekre Kubát J., nehogy miatta az amúgy is túlságosan alázatos képű és lelkiismeretes kutyát bántódás érje.

Pecsovics az ebet dél felé fordította, majd nagy nehezen a szájába erőltette a hatalmas emberi lábszárcsontot, és a fülébe súgott valamit. Földet Söprő Búbanat, akárha valamely várandós vízipatkány, lassú, cammogós vonszolódással kezdett a nevezett hely felé vánszorogni, az egybegyűlt társaság pedig árgus tekintettel követte mindebbéli erőlködését, mintha az életük függött volna tőle, hogy a kutya lebonyolítja-e a reá bízott feladatot, vagy sem.

S volt ebben a lassú, szinte gyászosnak is mondható vonulásban valami légiesen fölemelő érzület is, hiszen aki éppen arra járt a gypmesterek hajléka mellett, valamely virrasztók korai fölserkenésének tarthatta a kutya után osonó csapatot, esetleg csupán azon morfondírozva határozatlanul, hogy a megboldogult lábszárcsontjával miért egy eb halad elől, a többiek pedig nemhogy a könnyeiket hullatnák, de beszédesen vigyori állapotban, csupa vidorság tüneteit látszanak elhinteni.

Fősóbú aztán végső erőfeszítéssel, hason küsző, gyakorlatozó baka módjára, csak felért nagy nehezen a Kamenita-hátig. Ott letette a lábszárcsontot, majd lefeküdt, s a hátára hengeredett, miközben a mérhetetlen nagyságú füléből folyvást csordogálni látszott a nagy forróságtól megenyhült fülzsír.

– Simogassad hason, Kubát! – rendelkezett Pecsovics.

Kubát J. helyett Zsiványovity úr kezdte a kutya hasát simogatni, a többiek pedig mérlegelni kezdték a beállt helyzetet, ugyanis a löszoldalból több helyen is emberi koponyák, karcsonatok és oldalbordák látszottak napvilágra kerülni.

– Itt gondoltunk színt vallani, emberek! A Remete úgy látszik, már szépen elrendezte az esetleges kiállítási anyagot, amit a bunarityi búcsú alkalmával szeretett volna tudatosítani a közönséggel – hadarta Pecsovics Lópi Marga fülébe, aki kissé nagyothallott.

– Ha már a Kastély tiszteletbeli lakói is a tiszteletüket teszik nálam, akkor ezt alkalomadtán még jegyeznem is kell valamiképpen az utókor-nak – mondta a téglarakások takarásából előkerülő Remete, és egész viselkedése arról árulkodott, hogy barátaink látogatása bizony élmény-számba megy nála. Közben megjegyezte:

– A művészekkel barátkozni egyenlő lehet egy zarándoklási kísérlettel a halhatatlanságba!

– A kutya beleköpött a levesbe, illetve ezzel a lábszárcsonttal a Kastélyig zarándokolt! – mondta Pecsovics.

– Ne, te ne! – nézett Fősóbúra megróvó tekintettel a Remete.

– A vázlatom kánikulai ködletéből lépett elő, ha mondom – így Kubát J., majd hosszan ecsetelte annak tényét, hogy talán a nevezett négy lábú netán nem is innen, de inkább a Kéri-dombról hozhatta a csontot, miszerint maga is fölcsapott régésznek, és ő maga bizonyítaná a város-lakók őseinek szállásterületi temetkezési hollétét.

– Ilyen messze ne ránduljunk a következtetésekbe, inkább ejtsünk szót annak lehetőségéről, hogy az általam fölrakott leletkiállítást önök netán alkotásaikkal sikeresebbé tehetnék – mondta a Remete, és bővebben arról kezdett értekezni, hogy a festők képeit közvetlenül a lazának nevezett földrész alatt rögzíthetnék a löszfalhoz, s ily mód olyannyira kiemelkedhetne róluk a mondanivaló, hogy mindenki értené.

– Mindehhez Donna Anna jóakarátára is szükségünk van, mert ha a Macskovics-kastély úrnője nem áll rendelkezésünkre, akkor hiábavalóság lenne bármiről beszélnünk – mondta egykedvűen Szilágyi L., és olybá tűnt magatartásával, mint akinek egyre megy, ha kiállítanak vagy ha elmarad is e megmutatkozási nagy lehetőség.

– Nektek vaj van a fületek mögött, ugye? – kellemetlenkedett kérdésével a Remete, mint aki elhatározta, hogy bármi áron is, de vallatóra bírja a művészlelkeket, ami a művészteleppel kapcsolatos lehet bizonyára.

– A hasunknál fogott mételyezésbe Donna Anna, és akit egyszer a hasánál fogva ráláncolnak az effajta ínycsiklandóféleségekre, annak örökre befellegzett festményeinek birtoklása – kezdett siránkozni a kútásó, akin még az sem segített anyagilag, hogy néhanapján bemuzsikálta magát egy-egy bandába, vagy a jobbik esetben kutat fúrattak vele azok, akik a Kis-Palics mellett konyhakertészkedtek.

– Beszéljek netán az érdekünkben Donna Annával? – érdeklődött a Remete, s látszott róla, hogy neki nagyon fontos a kiállítás megteremtődése. De mivel amazok szavaira csupán legyinteni látszottak, a kérdő mondatról gyorsan váltott át állítóvá, hogy márpedig ő a délután folyamán tisztét teszi a nevezett hölgnél, és kieszközli a kiállítási anyag ideszállíthatóságát.

A művészlelkek távozása után Zsiványovity úr és Pecsovics társaságában a Remete fölkapatott a lazára, hogy onnan tekintsék be annak lehetőségét, miszerint arról a helyről netán kitűnően követhető lenne a darab, amit a szentkúti búcsú utáni órában gondoltak előadni az erre hazafelé tartó, gyalogos esetleg-közönség számára.

A magasban állva aztán, Zsiványovity úr is előkaparta jövelele témáját, mármint az érkező kabócák kifutójának helyi megjelölését, mert a Kamenita-háton olyan a széljárás, hogy könnyen megléphet a kabóccirippel a Mlaka irányába, és akkor hiábavalónak mutatkozik ama fá-

radozásuk, hogy rezonanciába hozzák a gyógyító erejű dallamot az olajfák és a domb bioenergiái hullámhosszával.

– Nagy üzleti lehetőség rejtezik mindebben – sóhajtott fel vidor pofával Pecsovics, mint akinek a máját báránfaggyúval kezegetik, de Molcer Martin gyorsan leintette ökelmét, hogy ilyen és ehhez hasonló hangokat pedig nem akar hallani, s kikéri magának a gyanúsítást bármilyen pénzügyekben. Pecsovics föl is kapta a vizet hirtelenében, s olyan hangoskodva távozott, hogy talán még a túlnani téglagyáriak is hallhatták méltatlankodását annak okán, hogy őt a Remete egy szószátyár potyalesőnek merészeli titulálni.

– Érzem a kövidinkát – mondta nyugodtan a Remete Zsiványovity úrnak, akivel most már a dombhajlat tetejének tartottak, ahol a szőlődzsungel a legkövérebb volt.

– És micsoda fürtöket növesztett, te jó istenem! Egyetlenjével teli lesz egy kosár! – lelkesedett a mérnök, majd arról kezdett beszélni, hogy Martin semmi esetre ne gondoljon szüretre annakelőtt, mielőtt ez a drága kincs kissé be nem hervad, s aszalódik, mert belőle aztán komoly aszút lehet fabrikálni, s földobni kissé a város környéki borászat hírnevét is netán. Miközben így beszélt a kertészmérnök, jó érzéssel tapsikolta hason az óriásira nőtt fürtöket, melyek között itt-ott rizlinget meg szlankamenkát is fölfedezni tudhatott:

– Kövér lehetőségek tárháza lészen ez a vidék, Martin! – emelte fel ujját, a mutatót az égnek, de gyorsan vissza is húzta onnan, mint aki attól fél, hogy odakoppintanak neki, hiszen jó előbb történt volt, amikor hasonló megjegyzés miatt a Pecsovics ugyancsak kihúzta a Remetétől a rövidebbet. A mérnök jónak látta, ha enyhébb vizekre evezik témájával, s kedves, szinte behízelgő hangon arról kezdte tájékoztatni a domb gazdáját, hogy augusztus huszonegyedik napja a Bertalan-nap, a szőlőhegyek védőszentjének a napja, és mint olyat, ők is alkalmazhatnák szolgálatukba, hogy összecsődítsék a környéki borisszákat egy kis szóváltásra az isteni nedű gyógyító hatásával kapcsolatban.

– Ezt meg honnan hámozta elő kegyed, csak így, visszakézből? – nézett meglepettséget színelve a Remete Zsiványovity úrra.

– Éppen onnan, a hiedelmi naptárból! – mondta a mérnök.

– És a csődületnek milyen tartalmat tálalnánk?

– Legif. Joó Lajosunk már összeállított egy minden igényt kielégítő programot, sőt még az aktorokat is előállítja, csak fogadni kell a buzgólkodását – mondta Zsványovity úr.

– Akkor csak dolgozzanak rajta, hogy Bertalankor itt legyen a világ közepe – motyogta a Remete, és azzal váltak el egymástól, hogy a kertészmérnök is mindenben segítségére lesz az említett antropológusnak.

Ily mód történt aztán, hogy a szentkúti történeket megelőző Bertalan-nap akárha főpróbai szervezési bemutatkozásként is könyvelhető volt, mert az egyes műsorok és versenyszámok olyannyira marasztalták közönségüket, hogy a sándori emberek csupán a rendezvény másnapjának hajnalán kerültek ágyba.

Történt pedig oly mód az egész trakta, hogy a Miniatya és a Pópa rövidke szertartás után beszentelték az idei szőlőhegyi termést, majd a Tökék Hegedúsei vonósnégyes, melyet jogászok és közigazdászok alkotnak, és a Város részéről voltak delegálva, bejátszották közös szerzeményüket az igazságos jogasztali kosár tartalmáról, melynek szőlőfürtjeiből mindenki jogosan vehet.

A salátaevési versenyszám majdnem félresikerült, mert történt bizony annak ténye, hogy Magtalan Magvaszakadt Janó kecskehordája éppen a Szent-tó mellett legelészett, ahol az asszonyok szenteltvízzel frissen tartották az anyagot, és a mindenevők népes csoportja, miközben a nők letyefetyeltek, jó néhány fej salátát küldtek le a bendőjükbe levecsítés végett, hogy kérdésük elősegítendő tartózkodják ott.

Viszont a vajköpülő viaskodás annál jobbra sikerekedett, s történt ez olyannyira világraszólónak, hogy egyesek már-már emlegetni kezdték, ha nem is világszínvonalon, de európai hírű serénykedési színvonal megvalósítását. És mivelhogy a Bertalan-napi vajköpüléskor igazából gyógyító erejűvé lesz a munka eredménye, az emberek egymás kezéből kapkodták ki a termékeket.

A sándoriak bora viszont, amit ott hordósítottak össze közvetlenül a nemzetközi autótú bekötője mellett, nemigen fogyatkozott, amiből a jó házigazdák utólag azt a tanulságot vonták le egyértelműen, hogy a legközelebbi alkalomkor azért talán mégsem kellene hasonló ecetféleiséget bor gyanánt kimérni az embereknek.

Summa summarum: egyöntetű volt a megállapítása annak a ténynek, hogy a vasárnapi szentkúti búcsúra készített Kamenita-háti buzgólkodásukat csak hatalmas érdeklődés övezheti, és ha a jó isten is úgy

gondolja, akkor annak végén még sikerük lehet átalakulniuk polgármesteri promóciós hírveréssé is netán, hogy kissé levegyenek a pocakosodó önbizalmából a Város legkomolyabb jelöltjének.

Ebben maradtak hát néhányan a legtovább maradottak is, és mielőtt eltették magukat a hajnali nappalra, a Remete kesernyés szájjal még megjegyezte:

– Csak tudhatnám, hogy a Tőkék Hegedúsei mi a fenét akartak azzal a jognak kosarábóli szerzeményükkel mondani?!

Amikor a Remete végül is teljesen egyedül maradt a hajnali holdtötelével, kiült a csupaszföld kedvenc lazájára, persze hogy nyugatnak háttal, mint rendszerint, s várakozott, mondhatni lehetett volna róla, hogy korai virrasztása egyben az eddigiek átgondolását szolgálta volt.

És valóban rekapitulált. A maga módján összegezte most mindazt, ami másfél év alatt történt vele, amikor megkezdte visszavadítási hadjáratát, mert úgy érezte, hogy a valaha kilátástalan begubózása a dombhátba most, a történések félidejekor netán, bizony szépen mutatta annak tényét, amiért visszatért az emberek közé, s szinte emberfelettit alkotott rövid idő alatt, amit most tüzetesen át kell gondolnia.

Közben a korai, a még sötét hajnalodás bontott szárnyakat a Remete körül, s annak öröme vette hatalmába, hogy végre tudhat őszintén beszélgetni önmagával mindarról, ami mihaszna hordalék volt csupán az életében.

A világos hajnalodás táján aztán szép sorjában fölsorakoztatta maga előtt énképeinek egész tárházát arról a Molcer színházi rendezőről, aki első házassága megfeneklésekor, azaz első asszonya halálával a nyakába szakadt a néhai inszisztálására örökbe vett két gyerek gondjával, és ebből a szorításból csupán úgy tudhatott valamicskét lefaragni, ha akkori állapotát társulttá teszi. Így került sor aztán a színház egyik erősségével történt kapcsolatra, amiből Maruska került ki keményebb legényként, mint ahogy azt húga, a Tűzevő még idejekorán megjósolta. És amikor már a gyerekek száma elérte a négyet, a Remete úgy érezte, hogy ebben a színházi produkcióban nem tud érdemlegesen részt venni, vagy ha igen, akkor rámegy az élete. S billentett. Odébb a gondoktól, és a katonai behívók árnyékából.

Aztán egy kerek évtizedig nem volt se közel, se távol önmagához. És amikor a lazán gondolkodó ember idáig ért élete felmérésében, akkor bukott ki a nap a horizont mögül. Most már csak arra gondolt, hogy

elei gondolkodását gyakorlón, azért ma is megérte az ismeretlent, és a lepergett idő szárnyéka mögül csak-csak elébukkan annak ténye, hogy ennek az augusztusnak is van még mondanivalója a számára, akárha csupán a közeli történéseket veendő alapul.

– Jó útravaló történik még hátra, baszod alássan! – mondta félhangosan a Magvaszakadt Janó közkedvelt mondását is befűszerezve a jövőképebe, majd szemét lehunyva, elernyed a lazáján, és vonásai teljesen ellágyultak a harmatfelszippanódás következtében köréje sereglő párától.

És amikor a Remete ilyen lazán elengedte az álombeli képzeletét szárnyalni, akkor rendszerint kedvenc madara, a zöld kánya képében igyekezett fölülmúlni mindenkit a levegőégben abbéllileg, hogy tudhat a legmagasabbra szárnyalni, ámbár rendszerint valamely más madáremberféle is közbeszólhatott e közjáték kimenetelébe, s ilyenkor rendszerint mély lelki válság vett rajta erőt annak tudatában, hogy rajta kívül mások is képesek a teljes szabadság birtokosává lenni.

Jelen pillanatban az égi csodálatos szárnyalásba, mint vetélytárs, belibbent a város valamely galambászának egyik hófehér kitűnősége, hogy szárnyalásával túltegyen a zöld kányán, ami egyelőre sikerült is neki, és most a Remete kedvenc álombéli képmása olyannyira kezdte magát rosszul érezni, mint akit lélekszomjra kárhoztattak. Amonnan meg, egy ordítóan fekete felhőtömegből, sólyom csapódott alá irdatlan sebességgel, s egyelőre egyik madár sem tudhatta, hogy melyikük lesz a vadászmadár prédája.

A Remete felnyögött. Mint a patkányfogóba szorult állatok egyik legokosabbika, ebben a pillanatban már nem mint kedvenc álombéli képmásának, a zöld kányának agyával gondolkodott, hanem átvette a vízipatkányok nagyon is földhözkött filozófiáját, s úgy ereszkedett alá kedvenc magasságaiból, mint akit élni ítélték, nem pedig zsákmánya lenni az erősebbnek. S ahogy így, most már patkány képében, siklórepülésben alámenekült a veszedelem elől, egyszer csak, persze jó és kellemes érzések közepette, azon kapta magát, hogy a városi galambászok büszkeségének, a gyönyörű fehér galambnak szárnyai fogják fel esésében, hogy bántódása ne essék. És ekkor, mint akit villámcsapás ért, a galamb képébe bámulva, a Hanyattka arcát pillantotta meg kedvesen mosolyogva, egészen közel a magáéhoz.

– Te itt, ahol már a reinkarnáció sem segít? – kérdezte tőle.

– Igen, én itt, és mindenütt, Martin! – mondta Hanyattka.

– Az még rendjén, hogy követsz, de az már mindennek a teteje, hogy egész mivoltomban arra emlékeztetsz, amit tulajdonképpen te követtél el ellenem!

– Hogy lánygyerek létemre az ágyadba bújtam?

– Csendesebben, csendesebben – mondta a Remete.

– Ha nem fognád fel, mi már az örök, végső csenden is túl vagyunk, és itt, ahol a madár se jár, egyszer csak kijárhat mindenkinek az őszinteségből, nemde?! – nézett most a szeme közé a másik, azzal a felfokozott farkaspillantással, ami legkevésbé nőies, és mindig a vérengzők sajátja volt. A Remete így patkánybőrben is beleremegett a nézésébe, mert nem tudta már eldönteni, hogy hányadán áll e lelkiismereti kérdéssel, amely egész életében követte, mint az élemedett árnyék árnyéka az árnyékát.

– Tegyel már le róla, Martin, hogy te találtad ki a tökéletességet, és ezt az egész históriát is a családfádról, aminek gyümölcsseit most ugyan csak mások által szeretnéd bekasszírozni – mondta a lány, de a fehér galamb teste odébb libbent, és a prédának maradt fejet a sólyom ebben a pillanatban csőrébe kapta, és újra az irtóztatóan félelmetes felhőkbe libbent vele.

A Remete hirtelen felrettent. A lazán elfekvő testét hideg eső áztatta, ami eléggé szokatlan jelenség az augusztusi időszakban. És azt vette észre, hogy a hűséges társ, a földet söprő búbánatok búbánata befészkelte magát a hónalja alá, mint aki fölfogta, hogy testének közelsége segíti gazdáját visszabillenni a valóságba.

(Folytatjuk)

IN MEMORIAM BORI IMRE

AZ IRODALOM ÉLETE

FENYVESI OTTÓ

Bori Imre emlékére

Baj van. Az idő lejárt.
Egy rövid nappal után hosszú, sötét éjszaka.
Egy csokor fény a nyárból. Csordultig telt
könyvek, történetek, irodalmak.
A kéklő cigarettafüstben kopasz apostolok
vitatkoznak a polcokon.
Füst és Kassák. Illyés a fal felé fordítva.
Volt idő, midőn az ablakon
kidobták a mozsarat,
s befagytak mind a tengerek.
Táncoló széljegyzetek a barnuló lapokon.
Fridolin és testvérei csillagutakon menetelnek.
Volt idő, midőn lassú volt a dal,
s lelkünk alig remegett.

Most felhők gyülekeznek. Délen már
érik a mák. A tereken gyülevész,
vérszágú szörnyek.
Új végek és kezdetek.

SZELLEMI DÍZÉS EGY DOKUMENTUMMAL

GEROLD LÁSZLÓ

Nehéz és könnyű feladat az, amire felkértek, amit készséggel és örömmel elvállaltam, hogy a Bori Imre halála utáni első szivácsi találkozón róla, a Szenteleky Napok megálmodójáról, évtizedeken át lelkes támogatójáról, szellemi motorjáról beszéljek, hogy Bori Imrere emlékezzek itt Szivácon.

Könnyű feladat, mert akik itt vagyunk, évek, évtizedek óta eljárnak Sziváczra, mindannyian jól emlékezünk Bori Imre itteni szerepléseire, a vele való találkozásokra, beszélgetésekre, s mást sem kellene kérni a jelenlevőktől, mint hogy hunyják be szemüket, és idézzék fel a szivácsi napokat és Bori tanár úr jelenlétét.

Nehéz, mert arról az emberről kell beszélni, aki évtizedeken át a vajdasági magyar kultúra, nem csak az irodalom meghatározó egyénisége volt, s műveivel, közszereplésével sokunk számára az is marad, és aki róla szól, annak hozzá méltónak kell lennie.

A két lehetőség helyett egy harmadik mellett döntöttem, a középutat választottam: úgy idézem fel Bori Imre szellemét, hogy a legilletékesebbet hívom segítségül, őt magát. Pontosabban, tudtommal, első Sziváczról írt cikkét, amelyet *Szenteleky-esték* címmel a Magyar Szó Kilátó című szombati irodalmi, művészeti, társadalomtudományi mellékletében jelentetett meg 1971. május 29-én (akkortájt a Kilátó még közölt ilyen cikkeket!).

A Szivácon 2004. augusztus 20-án tartott bővített tanácsülésen elhangzott szöveg szerkesztett változata.

Hogy azonban Bori tanár úr cikkének „újraolvasása” valóban nem csak kegyeleti gesztus, hanem indokolt is, arról az írás máig érvényes szempontjai, vonatkozásai tanúskod(hat)nak.

Írása bevezető soraiban Bori Imre Szenteleky Kornél jelentőségéről ír: *Szenteleky neve kötelez, immár negyven esztendeje halála óta is, s nemcsak a jugoszláviai magyar irodalomban, hanem a kulturális egyesületi tevékenység legkülönbözőbb síkjain is, tehát a közösségi kultúra legtömegesebb vonatkozásaiban, minthogy Szenteleky egykoron nemcsak irodalmunk vezére, szervezője s legelső és legrangosabb munkása volt, hanem a szó legszorosabb értelmében közéleti ember, aki tudta, hogy a kultúrának „emeletei” vannak, s hogy az ún. „magas” kultúra nem képzelhető el szélesebb és népszerűbb, közkedveltebb alapjai nélkül, még ha itt egészen népszerű és megközelítőleg sem rangos és „művészi” rendezvényekről van szó.*

Vagyis Bori Imre Szenteleky példáját tartva szem előtt, a sziváci estéket olyan rendezvénynek képzelte el, ahol a kultúra „emeletei” találkozhatnak, barátságban, jó viszonyban, egymást kiegészítve élnek, vannak egyszerre együtt. A sziváci rendezvényt kicsit kultúránk keresztmetszetének képzelte el, amelyre *az egészet látó és a kultúra rendszerét felismerő ember gesztusai* mutatnak számunkra példát, figyelmeztetve az utókorra, hogy *nem a nagy, hanem legtöbbször az úgynevezett „kis dolgozon” múlik egy-egy kisebb közösség kulturális, művelődési életének gazdagsága és sikeres vagy sikertelen volta.*

Ma, negyven évvel Szenteleky halála után, bár az általa képviselt elv, elképzelés továbbra is időszerű, más a helyzet, olvassuk Bori Imre cikkében. Amit egykoron Szentelekynek szinte egyedül kellett vállalnia, az ma társadalmi támogatást élvez. Ha Szenteleky emlékét idézve, rá emlékezve Szivácon évente találkozik a vajdasági magyar kultúrát tisztelő kisebb-nagyobb csapata, az egyfelől azt jelenti, hogy számon tartjuk, tiszteljük hagyományunkat, másfelől pedig azt, hogy a rendezvény felkarol mindenkit, lehetővé teszi, hogy *a legváltozatosabb igények is kielégíthetők legyenek, hozzáférhetőbb, megközelíthetőbb, mindenkinek szóló jellegűvel.*

Mintegy jelszóként mondja ki a cikk: *Legyenek a Szenteleky-esték mindenkéi.*

Másként, ahogy néhány sorral alább áll: hozza létre, teremtsen meg a rendezvény azt a szép egységet, *amelyet a kultúrát teremtők és élvezők képeznek.*

Szép, de – sajnos, tudjuk, mert tapasztaltuk, s tapasztaljuk ma is – illuzórikus elképzelés. Csakhogy, ezt is tudjuk, mert ez élte bennünket, akik a (kisebbségi) kultúrát szolgáljuk, sokszor megfélemlítve saját, egyéni ambícióinkról, efféle illúziók nélkül elképzelhetetlen ezen a területen tevékenykedni, létezni.

És nem is érdemes.

Bori Imre Szivácot, az itteni rendezvényt (kultúránk legrégebbi ilyen jellegű rendezvényét) kultúránk egészét átfogó, példát mutató rendezvénynek képzelte el. Olyan találkozási pontnak, ahol a helyi erők, a sziváciak, kúliai, továbbá Zombortól Becséig a csatorna parti községek és Vajdaság más városából, nem utolsósorban Újvidékről és Szabadkáról érkeznének, verbuválódnának a résztvevők, fognának össze kultúránk, múltunk, jelenünk és jövőnk érdekében.

Szivác, a Szenteleky-esték, illetve, ahogy később meghonosodott, a Szenteleky Napok, mert idővel valóban több napos rendezvényé nőtte ki magát, a vajdasági magyar kultúra céltudatos összefogásának országos jelentőségű rendezvényévé lett.

Ahogy Bori Imre több mint három évtizeddel ezelőtt megálmodta, s ahogy azóta egészen haláláig tevékenykedett ennek érdekében.

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS A DÉLVIDÉKI MAGYAR IRODALOM

TÜSKÉS TIBOR

Bori Imre emlékének

Mészöly Miklós pályája, írói munkássága két erő vonzásában alakult. Az egyik erő a szülőföld hatása, Szekszárd, a szülőváros, a szekszárdi szőlőhegy, a Porkoláb völgy, a gálicos szőlődombok, a „Térkép Aliscáról”, „Az én Pannóniám” vonzása. A másik erő az országhatárokon és a nyelvi határokon átlépő kitérültség, „az egyetemes felelősségtudat”, a „közép-európai szem”, az „Európa-show”, az egyetemesség igénye. Az utóbbi – nevezzük röviden európaiságnak – épp olyan fontos volt számára, mint a „magyar felelősségtudat”, a közösségi, nemzeti elkötelezettség.

Mészöly 1931-től nyolc éven át a szekszárdi állami Garay János gimnázium tanulója. Az egyik rá legmélyebb nyomot hagyó tanára dr. Hencze Béla. A magyar irodalomra, a francia nyelvre és – a legfelső osztályban – filozófiára tanította. Hencze vezette az iskolai önképzőkört is, ahol Mészöly (akkor még Molnár) Miklós többször szerepelt. Mészöly Hencze Bélának köszönhetette a francia nyelv és kultúra iránti érdeklődésének a felkeltését és kibontakozását. A század jeles francia íróit eredetiben olvasta, többször járt Párizsban, fontosnak tartotta műveinek franciaországi megjelenését.

Mészöly Miklóst 1944-ben behívják katonának. A hajmáskéri tüzériképzés után alakulatával Németországba kerül. A háború poklát katonaként, katonaszökevényként, hadifogolyként, menekültként éli meg. Berlinen, Prágán, Sopronon, Berzencén, Újvidéken, Pécsen át tér vissza szülővárosába. A háborús élmények, a szenvedés megismert változatai kitérítették világát, és mélyen beleivódtak. Az egyik legerőteljesebb háborúellenes parabolája a *Bunker* című dráma, melyet a hatvanas évek elején vet papírra.

Mészöly Miklós 1949-ben házasságot köt Polcz Alaine pszichológussal, aki Kolozsváron született, és akinek kiterjedt, sokszálú rokonsága él Erdélyben. Mészöly és felesége már az ötvenes években többször járt Erdélyben, és őket is fölkeresik Pesten az erdélyi atyafiak, olyanok is vannak közöttük, akiknek áttelepülését segítik. Mészöly Erdély-élménye legsűrűbben a *Pontos történetek, útközben* (1970) című regényének lapjait szövi át.

Mészöly életében az otthon ülés és a helyváltoztatás, az egyedüllet és a keresés, az elvonulás és az utazás szakaszai sajátosan keverednek egymással. Egyaránt fontos számára a magány, a „kotlás”, az, hogy hónapokra bevegye magát a szekszárdi Porkoláb völgy egyik présházába vagy később a kisoroszi házba, és „kihordja” ott egy-egy terjedelmesebb művét, és ugyanilyen erővel kereste a mozgás, az utazás, a világlátás alkalmait. Már 1961-ben hosszabb nyugat-európai utazást tesz. Ekkor köt szerződést legelső regénye, *Az atléta halála* francia nyelvű kiadására a párizsi Seuil kiadóval. (A regény Párizsban 1965-ben, magyarul Budapesten 1966-ban jelenik meg.) 1963-ban Lengyelországban jár. 1964 őszén Erdélybe utazik. 1965-ben *Az atléta halála* francia nyelvű kiadásának megjelenésekor is Párizsban tartózkodik.

Mészöly Miklóssal 1960 óta voltam kapcsolatban. Mint a pécsi Jelenkor című irodalmi és művészeti folyóirat 1959 és 1964 közti szerkesztője Mészölynek a lapban ekkor tíz alkalommal adhattam lehetőséget a publikálásra. Kapcsolatunk később is megmaradt. Levelezésünk, mintegy száztíz sajtó alá rendezett levél várja a kiadást. Ebben a levelezésben többször szó van Mészöly és a határon túli magyar irodalom kapcsolatáról.

Mészöly először – felesége is erre ösztönzi – az erdélyi magyar irodalom irányában tájékozódik. 1964 őszén Kolozsváron találkozik Kányádi Sándorral, elhossa számomra Kányádi Sándor *Harmat a csillagon* (Bukarest, 1964) című verseskötetét, és 1964. november 20-án kelt terjedelmes levelében az erdélyi magyar irodalom támogatására buzdít: több címet megad, ahová magyar nyelvű könyveket és folyóiratokat küldjünk; a kritikai rovatban foglalkozunk rendszeresen az ottani könyvterméssel; alkalmanként az ottani írók műveinek másodközlésben történő megjelentetésére is gondolni kellene. „Persze, nem »kilóg a lóláb« jószívűséggel (nekik sem arra van szükségük), hanem méltó kritikával s főképp: az egész, egységes magyar irodalom tablójába beállítva.” Az ottaniak jogos panaszja és keserősége mellett ugyanakkor azt is látja, hogy a jelenlegi erdélyi magyar irodalom „sajnos, nem üti meg a két háború közti erdélyi irodalom mértékét – de akkor is! A folytonosság, az ide-tartozás gondolatának ébrentartásáért (s az ő ébrentartásukért) többet kellene s lehetne tennünk”.

Amíg tehettem, a Jelenkort ebben a szellemben, az egyetemes magyar irodalom jegyében igyekeztem szerkeszteni. A folyóirat közölte Sükösd Mi-

hálnak a vajdasági magyar folyóirattal foglalkozó cikkét. (*Széljegyzetek a Híd margójára*. Jelenkor, 1964. 2. sz.) Helyet adtunk erdélyi magyar szerzők – Kányádi Sándor, Endre Károly, Ficzey Dénes – írásainak. Kritikát írtam Kányádi Sándor – első magyarországi kritikusaként – *Harmat a csillagon* című verseskötetéről. S azt terveztük, hogy „a Híddal foglalkozó cikkhez hasonlóan egy másik tanulmányban a romániai magyar irodalmat is fölmérjük”, de a laptól történt eltávolításom miatt „sajnos, ez csak terv maradt”.

Mészöly Miklós már a következő évben, 1965 elején arról értesít: „Folyóiratoknál nem nagyon kereskedem – a Híd-nál lettem otthonosabb.” A célzás azt jelenti, hogy a Híd 1964. 9. számában jelenik meg Mészöly *A tágasság iskolája* című tanulmánya, az az írása, amelyet a Valóság „túl »lírai« hangvétele” miatt nem vállalt, amelynek közlésére a Jelenkornál már nem volt mód, és amely Mészöly *A tágasság iskolája* című esszékötetének címadó írásaként Magyarországon majd csak 1977-ben lát napvilágot.

Mészöly valóban otthon érezhette magát a Híd-ban. Ez a folyóirat adott helyet készülő regénye, a – leveleiben sokáig Paulus címen emlegetett – *Saulus* egyik részletének is *Bárányok kapujában* címmel. (Híd, 1966. 4. sz.) A regény majd 1968-ban jelenik meg a Magvető Kiadónál.

Mészölynek az a levele, amelyben arról ad hírt, hogy a Híd hosszabb részletet közöl új regényéből, más tekintetben is fontos közlést tartalmaz az író és a délvidéki magyar irodalom kapcsolatáról. A Budapest, 1966. április 27-i keltezésű postabélyegzővel ellátott levélből hosszabban idézünk.

„Apropos, Híd – a szerkesztő, Ács Karcsi, most elsején itt lesz Pesten, nálunk jövünk össze páran, akik eddig is dolgoztunk nekik. Teszem a bogarat a füledbe: mért nem írsz nekik? A pillanatnyi helyzet (Jugóval) elég jó, hogy kihasználjuk. Főképp elméleti, esszé-vonatkozásban talán a legjobb magyar nyelvű folyóirat, igen liberálisan szerkesztik – s talán el lehetne mondani ott, náluk, egynemely dolgot, amit itthon nem lehet. Főképp irod. történelmi szemléletünk szakadékait lehetne tömögtetni egy-egy esszével. S kicsit távlatokban nézve – mindegy, hogy itt vagy ott jelenik meg; fő, hogy magyarul s nyomtatásban. Az már maradandó nyom, akárhogyan is. Én lelkesen hiszem, hogy amit a magyar szellemi, irodalmi életben Erdély képviselt – mint góc – a két háború között, az most csúszik át Délvidékre, a szerep. Valami »kihe-lyezett« bázist érzek és látok bennük. S ha támogatjuk, attól gazdagabb is lesz. Miért ne tegyük? Szóval, bogár a füledbe!”

Igyekeztem megszívlelni Mészöly tanácsát. S amikor néhány év múlva valóban születtek olyan munkáim, amelyeknek hazai megjelentetése nehézségbe ütközött, a Híd-ban publikáltam azokat. Így jelent meg ott *A sürítés határai* (Három Pilinszky-vers elemzése) című tanulmányom (Híd, 1973. 2. sz.), illetve amikor Kodolányi Jánosról írt könyvem kéziratát a Szépirodalmi

Kiadó – bár szerződést kötött a munkára – visszautasította, a könyv egy hosszabb részlete is a Hídban látott napvilágot. (*Regény és mítosz. Híd, 1973. 9. sz.*)

Egy idő után Mészöly Miklós szívesen és gyakran adott interjút a lapoknak, vett részt és szólalt föl hazai és külhoni konferenciákon, kongresszusokon. (Ezek közül több olvasható *A pille magánya* című kötetében. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1989.) Ezek közül egyik elhíresült interjúja 1969. december 31-én jelent meg az újvidéki Képes Ifjúság című, magyar nyelvű lapban. Az interjút Hornyik Miklós készítette, címe: *Emberszabású politikát*. (Kötetben is megjelent: Hornyik Miklós: *Beszélgetés írókkal*. Forum Kiadó, Újvidék, 1982. Második kiadása: Ister Kiadó, Budapest, 2000.) Az interjúban Mészöly olyan gondolatokat fogalmazott meg, amelyek a magyarországi hivatalos politika nemtetszését váltották ki. Az író ekkor várta *Pontos történetek, útközben* című új regényének a megjelenését. A művet a Magvető Kiadó gondozta, melynek igazgatója ekkor Kardos György volt, és a könyv a pécsi Szikra Nyomdában készült. A kiadó a kötettel az 1970. évi könyvhéten kívánt jelentkezni. Mészöly „bűnét” a hatalom meg akarta torolni. Ma már nehéz megállapítani, hogy a legfelsőbb helyről, a kultúrpolitika irányítójától, Aczél Györgytől jött-e az intés, netán a Pártközpont kulturális osztályán született a döntés, avagy a Magvető nagyhatalmú, de óvatos igazgatója magánszorgalmú intézkedése volt. Az ilyen retorziókról nem szokott írásos följegyzés születni. Mindenesetre a pécsi Szikra Nyomdát a kiadó utasította, hogy a kinyomott könyvet tartsa vissza, raktározza, és ne adja át a kereskedelemnek, a terjesztővállalatoknak „terítésére”. Az író további megalázására a kiadó a könyvből kettő darab példányt azért átnyújtott Mészölynek.

Minderről Mészöly Miklós 1970. március 25-i postabélyegzővel ellátott leveléből értesültem. Többek között ezt írta:

„Új könyvem – Pontos történetek, útközben – a pécsi nyomdában készült el. Már rég piacra kellett volna kerülnie, de közben ismét némi büntetés alá estem. Egy jugoszláv lapnak adott szilveszteri interjú miatt botrány lett a Központban, s átmeneti időre letiltották a könyvemet (vagy Kardos magánszorgalmú óvatossága?) – tény, hogy kész a könyv, de ülnek rajta. Állítólag, majd nyáron – csöndben – piacra engedik. Az interjú miatt se kaptam nyílt támadást (a csend-stratégia) – csak ilyen adminisztratív figyelmeztetést. (Egyébként közlésben se vagyok letiltva, – az És épp most akar interjút csinálni velem . . .) – Röviden: kész könyvemből nagy kegyesen 2 (azaz, kettő) példányt adtak mutatóba. Gyerekes ügy – dehát ez van.” Mészöly egyébként azért tájékoztatott ilyen részletesen az ügyről, mert arra kért, hogy próbálják a nyomdában néhány további példányt szerezni a könyvből. „Bizonyos okokból

kellene nekem, még nyár előtt, amikor majd úgys megkapom a köteles példányokat” – írta levelében.

Mészöly Miklós többször járt személyesen Jugoszláviában. 1969-ben Újvidéken találkozott a két vajdasági magyar folyóirattal, a Híd, valamint az Új Symposion szerkesztőivel és munkatársaival. Ekkor készül Hornyik Miklóssal az a nevezetes interjú, ami miatt egy időre letiltják *Pontos történetek, útközben* című könyvének terjesztését. A hetvenes években több nyarat töltött a dalmáciai Hvar szigeten a Lončar-villában. Hvari élményekből született *Utazás* című elbeszélése (megjelent Jelenkor, 1974. 7–8. sz.); a cselekmény helyszínében jól fölismerhető a hvari környezet. Amikor a hetvenes években magam is családotul az adriai tengerpartra készülődtem, Mészöly Miklóstól kaptam meg a hvari Lončar-villa címét. Mészöly 1977-ben itt kezdi írni *Bolond utazás* című kisregényét, az írás végső változatának végén ez olvasható: Hvar, 1977 – Kisoroszi, 1986. 1979 őszén Dubrovnikban tartózkodik. A Jelenkor 1979. 12. száma közölte *Lassan minden* című (Egy elképzelt színház születése és huszonnégy órája alcímű) írását. („Részlet egy készülő könyvből.”) A közléshez értelmező-magyarító kommentárt fűzött egy fiktív levél-interjú formájában, melynek végén ezt a keltezést találjuk: Dubrovnik, 1979. október 26.

Mészöly műveit a hatvanas években a magyarországi kritika általános elutasítással fogadta. *Az ablakmosó* című drámáját 1963 decemberében Pándi Pál támadta meg; első regényét Faragó Vilmos 1966-ban bírálta az Élet és Irodalomban, és azt írta róla: „ilyen utánérzéses és sematikus regényt, mint Az atléta halála, mégis csak az ötvenes évek elején lehetett olvasni nálunk”! Lehet mérlegelni, hogy a rosszindulat vagy a hozzá nem értés, a szándékos félreértés vagy a vulgármarxista korlátoltság volt-e nagyobb ezekben a bírálatokban. A szellemesnek szánt, valójában megbélyegző jelzőn, a „magyar Ionescón” kívül a Benedek Marcell-féle *Magyar Irodalmi Lexikon* (1965) még „az irracionálizmus, az egzisztencializmus hatását” emlegeti.

Míg a hazai, „szocialista eszmeiségű” irodalomkritika jobbára az elmarasztalás és a kirekesztés hangján írt Mészöly munkásságáról, az európai kitekin-tésű és a magyarországinál liberálisabb szellemű jugoszláviai magyar irodalom megértéssel és igényes elemzéssel foglalkozott műveivel. Mándy Iván *A pálya szélén* című regénye 1963-ban jelent meg. A mű címe metaforává vált, és egy egész írói kört, a szocialista realizmus béklyóiból szabadulni kívánó írók munkásságát is jellemezni lehetett vele. Bori Imre ilyen értelemben használta a kifejezést, amikor a Híd 1966. 6. és 1968. 4. számaiban megjelent tanulmányaiban Mándy Iván és Hernádi Gyula mellett Mészöly Miklóst is a „pálya szélén” álló, az irodalmi élet periferiájára szorított, „féllegális” írónak nevezi. Bori szerint a periferikusság persze látszólagos: a magyar széppróza megújítást épp azok az írók szolgálják, akik a földhöz ragadt valóságbrázolást („az

úri Magyarország halálraítéltségének bemutatását”) elvetve egy érzékenyebb, intellektuális színezetű, atmoszférateremtő „modern” prózát művelnek. Bori Imre Mészöly művészetének elismerését és méltatását *Huszonöt tanulmány a huszadik századi magyar irodalomról* című, 1984-ben Újvidéken megjelent könyvében megismétli.

Az újvidéki egyetem Bori Imre vezette magyar irodalmi tanszékén a hallgatók, valamint a tanszék munkatársai körében valóságos kutatói műhely alakult Mészöly Miklós munkásságának kritikai feldolgozására. Ebből az újvidéki „iskolából” nőttek ki azok a fiatal irodalomtörténészek és kritikusok – Juhász Erzsébet, Danyi Magdolna, Toldi Éva és mások –, akiknek Mészölyvel foglalkozó tanulmányai aztán részben (1978-ban és 1981-ben) a Bányai János, részben (1985-ben és 1986-ban) a Bori Imre szerkesztette Hídban jelentek meg.

Mészöly Miklós munkásságának az egyik legértőbb kutatója Thomka Beáta. Az újvidéki egyetemen szerzett diplomát, majd ugyanitt az irodalmi tanszék munkatársa, tanársegéd, docens, majd egyetemi tanár. Egyik korai dolgozata, mely az Új Symposionban 1969-ben jelent meg, a *Saulus* személyiségstruktúrájával foglalkozik. Ezt követően sorra jelennek meg *Az atléta halálát* és más Mészöly-műveket elemző tanulmányai. Magyarországra történő áttelepülése, illetve a pécsi egyetemre történt tanszékvezetői kinevezése után, a kilencvenes években is az egyik központi témája marad a Mészöly-kutatás, majd ő írja meg a Mészölyvel foglalkozó első önálló kismonográfiát (Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995).

A Híd mellett a vajdasági alkotók – főként a fiatalok – másik fontos publikációs fóruma az Új Symposion. Az avantgárd szellemiségű, alkalmanként összevont számokkal megjelenő, külső kiállításában is újszerűsége törekvő lap már a hetvenes évek végén több alkalommal foglalkozik Mészöly írásművészetével.

Mészöly *Az ablakmosó* című drámáját 1957-ben írta (maga kérte ennek jelölését a burleszk-tragédia első közlésekor a Jelenkor 1963. októberi számában); *Bunker* című drámája – a leveleiből kiolvashatóan – 1961-ben keletkezett. A *Bunker* nyomtatásban először a Magvető Almanach 1965. évi 3. számában jelent meg. *Az ablakmosót* a Miskolci Nemzeti Színház stúdiószínpadán adták elő először; a *Bunker* ősbemutatója a lengyelországi Nova Hutában volt 1967-ben. A két színpadi művet közös kötetben a Magvető Kiadó jelentette meg 1979-ben.

Ez az év és ez az alkalom serkentően hatott a jugoszláviai magyar kritikára: a Danyi Magdolna által szerkesztett Új Symposion (a folyóirat már 1965-től több ízben, folyamatosan foglalkozott Mészöly munkásságával) 1979-ben két alkalommal is írást szentelt Mészöly színpadi műveinek. Bálint Sándor tömör

és igényes írása *Fényketrec* címmel a 169–170. számban a magyarországi kritikánál sokkal nagyobb távlatban és sokkal nagyobb rálátással szól Mészöly két darabjáról. A két mű „a magyar irodalomban a hatvanas években általánosabbá vált úgynevezett létirodalom figyelemre méltó mintadarabjaként is felfogható . . . a két történet alapjában véve a kiszolgáltatottság példája marad minden körülmények között.” A folyóiratban később, a 176. számban Hornyik Miklós *Valóságmozgások Mészöly parabola-drámáiban* címmel hosszabb tanulmányban foglalkozik Mészöly két színpadi alkotásával és írói pályájával. A *Bunkert* az író novellisztikájával és *Az ablakmosóval* egybevetve arra a következtetésre jut: a parabola azért új és más Mészöly korábbi munkáinál, mert itt a dráma „a lázadás katarziséval” tetőzik.

A Híd és az Új Symposion nemcsak Mészölyről szóló tanulmányokat publikált, hanem helyet adott az író szépirodalmi műveinek, esszéinek is. Említettük, hogy a *Saulusból* már 1966-ban részletet közölt a Híd. Ezt a hetvenes években az Új Symposionban többszöri közlés követte (1976-ban, 1978-ban, 1981-ben); illetve a *Bolond utazás* első változata *Egy jelentéktelen körülmény részletes ismertetése* címmel a Híd egyik 1978-as számában látott napvilágot.

A Mészöly-recepcióban fontossá vált az 1981-es év, az író születésének hatvanadik évfordulója. A hazai folyóiratok mellett a délvidéki magyar irodalom is kivette részét az író köszöntésében és méltatásában. Nevezetessé vált az Új Symposion 192. száma, melyben Mészöly írása mellett műveivel foglalkozó további négy tanulmány olvasható. Itt kell megemlíteni, hogy alkalmanként magyarországi szerzők is – Balassa Péter és Kölczöl Csaba – Mészölyről szóló dolgozatukat először az Új Symposionban adták közre.

A hetvenes és a nyolcvanas években a két jugoszláviai folyóirat mellett a vajdasági magyar sajtó más termékei is figyelemre méltatták Mészöly megjelenő műveit. A Magyar Szóban (1979) és az Üzenetben (1986) Vajda Gábor, a 7 Napban (1981) Bori Imre írt egy-egy alkalommal Mészöly Miklósról. 1991-ben Bori Imre a 7 Napban (március végétől június derekáig) tizenegy részből álló cikksorozatot szentelt Mészöly munkásságának.

Bori Imre két könyvében, az *Írók, események, jelenségek* (1997), valamint a *Krónikák írókról, könyvekről* (1999) című művében is foglalkozik Mészöly munkáival. Ide kívánkozik annak említése, hogy a délvidéki magyar irodalom – Bori mellett – másik jeles kritikus, Bányai János is többször írt Mészölyről. Az író jugoszláviai recepciójának fontos darabjai Bányai János *Talán így* (1995) című tanulmánykötetének Mészölyről szóló írásai. Bányai jóval az író halála után, 2003-ban a szokványos nekrológnál magvasabb írással búcsúzott Mészöly Miklóstól.

Végezetül meg kell említeni a következőket: 1994 decemberében az újvidéki egyetemen a Bölcsészettudományi Kar Hungarológiai Szaka és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete szervezésében Mészöly-konferenciára került sor. A konferencia teljes anyaga Mészöly Miklós életműve szalagcímmel a Hungarológiai Közlemények 1995. évi 1–2. számában jelent meg. A tanulmányok szerzői a közlés sorrendjében: Bori Imre, Gerold László, Erdődy Edit, Bányai János, Pomogáts Béla, Tverdota György, Utasi Csaba, Juhász Erzsébet, Kappanyos András, Harkai Vass Éva, Faragó Kornélia és Csányi Erzsébet.

*

Amikor most Mészöly Miklós művészetének befogadását vizsgáltuk a délvidéki magyar irodalomban, nem törekedtünk teljességre, minden adat számbavételére, leltározására. Ez a bibliográfia-készítők feladata. Azt pedig, hogy Mészöly Miklós szépprózája és esszéirő művészete, látásmódja és stílusa milyen meghatározó módon hatott a jugoszláviai magyar elbeszélők szemléletére és hangjára – mondjuk Brasnyó Istvántól Varga Zoltánig és Németh Istvántól Gion Nándorig – főként a hatvanas évek tájékán indulókra, külön összehasonlító vizsgálat és elemzés mutathatja meg.

Áttekintésünkkel, Mészöly Miklós munkássága délvidéki visszhangjának föltérképezésével és kritikai számbavételével csupán jelezni kívántunk egy tendenciát, egy irodalomtörténeti tény: egyrészt Mészöly Miklós befogadása és bemutatása a határon túli magyar irodalmi közösségek közül legelőször és a legintenzívebben a délvidéki magyar irodalomban történt meg; másrészt Mészöly Miklós munkásságával az anyaországi recepciót jóval megelőzve és a hazainál sokkal nagyobb megértéssel és érzékenységgel a jugoszláviai magyar irodalom foglalkozott. Volt idő – több évtized, főként a hatvanas, a hetvenes évek és a nyolcvanas évek eleje –, amikor a huszadik századi magyar széppróza egyik legkiválóbb megújítója a legmegértőbb és a legérzékenyebb olvasóit és elemzőit a délvidéki magyar szellemi életben találta meg.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ ARACSI TEMPLOMROM

RAFFAY ENDRE

*Képedet annyi helyen láthatni. Talán igen olcsó?
Balga dicsőség ez: kótyavetyére vezet.*

Kisfaludy Károly

I. BEVEZETÉS

„(. . .) most e rom elkerülhetetlen és tökéletes veszte felé közeleg (. . .) legyen szabad tehát remélni, hogy a jelen leírásom kívül még más tüzetesebben szóló emléke is fog készülni addig, míg végképi elenyészte készülhet”.

E gondolatokkal fejezi be Henszlmann Imre az aracsi településről elnevezett XIII. századi, háromhajós, háromapszisos, boltozott, kolostori téglabazilika romjairól szóló – ezt a történetük során első ízben a tudomány tárgyként értékelő – tanulmányát. A templom „végképi elenyészte”-t az állagmegóvó munkák megakadályozták ugyan, de a romok részletes művészettörténeti feldolgozására több mint egy évszázadig nem került sor. A hiányt néhány évvel ezelőtt megkezdett kutatásaimmal és publikációimmal igyekszem pótolni.

Az aracsi településről elnevezett templom maradványai a Bánát szerbiai részén, a Tisza melletti Törökbecse (Novi Bečej), Beodra (Novo Miloševo) és Basahíd (Bašaid) közti határban, enyhe magaslat szerény ligetében helyezkednek el. A romokat keletről a Galád folyó árka határolja, amely körül legelő-pusztá terül el. A nyugati homlokzat előtt – a pusztai síkság felé lankásodó területen – földutak tagolta szántóföldek húzódnak (1. és 2. kép).

1. kép: Az aracsi templomrom képe délnyugatról

2. kép: Az aracsi templomrom képe délkeletről

A templomtól északra kolostori épületek emelkedtek, az ellenkező oldalon a régészek település nyomait fedezték fel. Ez a település Miomir Petrović elsősorban térképészeti kutatásaira alapozott véleménye szerint nem azonosítható – ahogyan azt korábban tették – Araccsal; ez a helynév a romok környezetére csak a XVIII. század óta vonatkoztatható. Petrović szerint Aracsot a romoktól északra körülbelül húsz kilométerre elhelyezkedő, mára szintén elpusztult – Gradište lelőhelynévvel jegyzett – településsel lehet kapcsolatba hozni. A romok körül létezett település középkori nevét tehát nem ismerjük. Tekintve, hogy a művészettörténeti és a régészeti szakirodalom az aracsi jelzőt a templomra kezdettől fogva használja, ezen én sem kívánok változtatni. A hagyomány Pusztatemplomként vagy Góthegyházaként ismeri a romokat.

Eredeti településnév hiányában a templom építési idejének meghatározásához, építetői kilétének, szerzetesrendjének és tituluszának megállapításához nem hívhatók középkori források segítségül. A templom csak a régészet és a művészettörténet eszközeivel és módszereivel vizsgálható.

Az aracsi településről elnevezett romok egy háromhajós hosszházú és kelet felé néző szentélyrészrel ellátott, boltozott templomépület maradványai. A hosszházat három-három pillér 1.72/1.0 arányban osztja középső fő- és kétoldali mellékhajókra, amelyek alaprajzilag azonos hosszúságúak. A hajók a felépítményben bazilikális szerkezetet alkotva illeszkednek egymáshoz. A templom kereszthajó nélküli, de az apszisok előtti szakasz hosszanti irányban nyújtottabb, mint a nyugatabbi három. Az északi mellékhajó keleti szakasza felett torony emelkedik. A keleti oldalhoz csatlakozó szentélyrészt három apszis alkotja, amelyek közül az oldalsók nem a mellékhajók tengelyében, hanem attól a közép felé eltolódva helyezkednek el. Az apszisok belül félköríves, kívül, a falvastagságnak megfelelően egymásra metsződő alaprajzon emelkednek. A templomnak a külső falsíkoktól mért teljes hosszúsága 26,64; szélessége pedig 15,47 méter.

Az épületből az 1863-as pusztulást követően a nyugati homlokzati fal, a szentélyrész az északi árkádsor csatlakozó két szakaszával és a toronnyal, valamint ezekhez tartozó falszakaszok maradtak fenn (3. kép). Az 1970-es és 80-as évek rekonstrukciós munkálatainak alkalmával újjáépítették az északi árkádsor elpusztult nyugati és a déli sor első nyugati és keleti elemeit, valamint részben a főhajófalakat is. A mellékhajók 2,5–3 méter magasságú oldalfalai is ekkor készültek (4. kép).

A templomot téglából emelték, de a szerkezeti elemek nagy része kőburkolattal ellátva vagy kőből készült, amint a díszítőfaragványok is. A szürkés-féher kőanyag a geológusok szerint Sóvár (Szalánkemén, Slankamen) tájáról,

3. kép: A romok Doby Jenő metszetén, az 1863-as pusztulást követően, délnyugatról

4. kép: A romok mai képe délnyugatról

a Fruška gorából származik. Az építési helyszínre való szállítást valószínűleg a Tisza vízi útján oldották meg. A régészeti feltárások padlólapok, oszloptörzsek és lábzatok töredékeit azonosították, amelyek anyaga a művészettörténeti szakirodalomban vörösmárványként meghatározott tömött vörös mészkő, amely Tóth Mária megállapítása szerint nem azonos az Esztergom környéki bányákból kikerült kőanyaggal, hanem talán Erdélyből származtatható. A szállítást ebben az esetben a Maroson és a Tiszán kellett lebonyolítani.

I. 1. AZ ARACSI ROMOK FELFEDEZÉSE

Az aracsi településről elnevezett kolostortemplom romjait a XIX. század a romantika szellemében fedezte fel. A felfedezést jelentő és a romokat első ízben interpretáló alkotások – két írásmű és egy festmény – a keletkezési, illetve a rendeltetési helyük alapján a rom földrajzi környezetéhez, Torontál vármegyéhez kötődnek. Bárány Agostonnak a Társalkodóban megjelent írásai 1835-ben és 1837-ben Nagybecskerekén kerültek megfogalmazásra, a festmény az 1840-es években a Karátsonyi család beodrai birtokközpontjában álló kastélya számára készült.

Bárány Ágoston írásainak értékét a romokat, ezek környezetét és történetét a romkultusz és a nemzeti romantika tárgyaként felfedező és interpretáló műveltség látom. A romkultusz a XVIII. század utolsó harmadában jelentkezett Magyarországon: a főleg gótikus stílusú, valódi és épített romok, eredetileg mint az angolkertek melankolikus merengést ihlető, a fantázia szabadságát bátorító, pittoreszk elemei kerültek megbecsülésre. A romantika korában ez a melankolikus merengés a nemzeti múltira irányult, a fantázia a festői tájak vár- és templomromjait – az egykori nagyság színhelyeit, tanúit – a jelen emlékhelyeként élesztette újjá. E romkultusz megnyilvánulása Báránynak az aracsi „omladék”, „a századok tisztas maradványa”, „góthművű szentegyháza”, „tetőzetlen s dőléshez közelgő barna falai”-t, „megszagotott goth-boltozat”-ait, „tündér-alakú”-nak, „varázstekintetű”-nek dicsőítő szavai. Az angolkerti környezetet – Barabás Miklós által néhány évvel korábban a nemzeti romantika magyar tájaként megfestett – „mese-titkú puszta”, az „aracsi puszta” helyettesíti. A templomrom Bárány „tüzes képzelődés”-ében mint „egy bálványa az elröppent kornak” jelenik meg a „hű honfi’ lelke előtt”, ahol Bárány az „elhalt századok’ lelkét” keresi, ahol „szerencsétlen őseink’ e’ bús maradványaira” leborul.

Báránynak a romokat láttató leírása Kisfaludy Károly megfestette előképek követéséről tanúskodik. Ezen előképek közé sorolom az *Éji szelvész* című festményt is. A képen, a kompozíciónak diagonális jelleget adva, út kanyarodik, amely egy fafeszület mellett távoli városka felé vezet. Az út fölött sötét fellegek

gomolygó tömegéből zivatar zúdul alá, villám villan. Heves szélvész söpör végig az erdős tájon. Az út jobb oldalán, a szélborzolta levelű fácskák előtt a meder szikláinak feltartóztató erejét nem ismerő patak ömlik alá. Az út bal oldalán, a kompozíció domináns elemeként gótikus romok dacolnak a viharral. A már lezuhant faltömegek közül kötegelt pillérek emelkednek. Felettük toronyszerű épületrész csomkját tartó csúcsívek s boltozatmaradványok helyezkednek el. A rom sarkán baldachin töredékei alatt ülőszobor tekint le az út s a rom sötétlő falai felé menekülő vándorokra. A gótikus fiálékat már növényzet nőtte be, kövei mohosak.

A festmény elemei Bárány tíz–tizenöt évvel későbbi műveiben is megjelennek. Bárány környezete is viharos: „a’ még fennálló néhány korinthuszlop közt, kényökre dűlnak az üvöltő orkánok”. Vándort szerepeltet: az „omladék” „tetőzetlen s dőléshez közelgő barna falai”, „megszaggatott goth-boltozata”-i „egyedül sötétlik az a’ vándor elibe”. A rom állapotát hasonlóan festi le: „Ma már fű ’s moh nő az aracsi templom sötét parkányain.”

Bárány leírásának a romokat mint „a’ haza’ annyi véres napjait, annyi viharait” „látó” s „érző”, „elaggott hős”-t értelmező gondolata szintén Kisfaludy művészetéből ered. Kisfaludy *Visegrad* című versében találkozunk hasonló megszemélyesítéssel: „Küzdél bár, de magas díszeidnek hullani kelle.”

Bárány, Aracs múltja tárgyalásában megfogalmazódó történelemszemléletben Kölcsey Ferenc himnikus pesszimizmusával rokon vonásokat fedezhetünk fel. Bárány „gyászcsend”-ről, „Mohács vérénapja gyászsugará”-ról, „haladokló régiség”-ről beszél – összhangban Kölcsey 1823-as soraival: „Vár állott, most kőhalom, / Kedv s öröm röpkedtek, / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyettek.”

A romokat ábrázoló festményt Gerecze Péter felfedező értékű tájékoztatóból ismerjük. Ő egy 1896-os írásában tett említést arról, hogy Beodrán Karátsonyi János birtokában egy ilyen témájú olajfestményt látott. Datálása szerint a kép az 1840-es években készült. Véleményem szerint a festmény Gerecze adatai alapján a Karátsonyi családnak Beodra birtokosaként és Torontál vármegye vezető közigazgatási szereplőjeként kifejtett reprezentációjának a részeként értékelhető. A festmény így tanúja annak a nagyigényű reprezentációnak, amelynek fő elemei az 1836-ban főszolgabíróvá, 1840-ben pedig főispánná előlépett Karátsonyi László politikai pályájának emelkedésével párhuzamosan Beodrán épült kéttornyú plébániatemplom, a családi kriptával, valamint a nagyméretű, angolkertben álló kastély.

A festmény jelentésrétegeire egyrészt témája, másrészt „rendeltetési helye” alapján következtetek. Beodrán a romokat ábrázoló festményt azt demonstrálhatta, hogy a Karátsonyi-birtokközpont közelében az angolkerteket létrehozó,

a romokat a múlt ereklyéiként tisztelő – bennük a történelemnosztalgia romantikus érzéseit kereső – kornak divatos kifejezője: egy romtemplom található. Másrészt a festmény Aracsnak a templomjelölte helyét is ábrázolta. Bárány írja: „E’ dőledék körül fekvék az ősz korban Aracs mezőváros.” Ő hívta fel a figyelmet egy – a torontáli alispán és szolgabírák nevei alatt keltezett – 1457-es oklevélre, amelynek tanúsága szerint itt – „a’ mi ekként Aracsot, nevezetes helyé magasítaná” – gyűltek össze a torontáli rendek. A „Torontál’ hajdani fővárosá”-ra utaló festményt – ahol Karátsonyi László és Bárány Ágoston hivatali elődei tevékenykedtek – a templom körüli frányovai határra vonatkozóan – Torontál vármegye képviselői részéről – egyfajta igénybejelentésként értelmezem. E terület ugyanis ekkor még közigazgatásilag nem a vármegye, hanem a nagykikindai kiváltságos koronakerület része volt.

A festmény a jelentésrétegeit tekintve nem független a társalkodóbeli interpretációtól: Bárány személye – aki a Karátsonyi családdal 1827 óta volt bizalmas viszonyban – közvetlenül köti ezeket össze. A festmény megrendelésének aktusában Báránynak itt bizonyára jelentősebb szerep jutott, mint Mohácson, ahol Hertelendy Ignác torontáli főispán kíséretében csupán krónikás tanúja lehetett az ifjú Borsos Miklósnak szóló főispáni-mecénási gesztusnak.

A Karátsonyi-féle festmény elpusztult vagy lappang valahol. Ez a Karátsonyi-reprezentáció mikrovilága számára jelenítette meg a romokat. A templom legrégebbi fennmaradt ábrázolásai folyóiratok illusztrációiként viszont már szélesebb körben elterjedtek. Ezek egyrészt a honi történelmi emlékhelyek iránti romantikus igénynek a tanúi, másrészt a romok létére a tudomány érdeklődését felhívó képi források.

I. 2. AZ ARACSI TEMPLOMROM ÁBRÁZOLÁSAI

A Budapesti Viszhang 1856. február 28-i számában a romokat északnyugati irányból mutató képpel találkozunk. Az északi árkádsor pilléreiből kettő látszik, ezek négyes oszlopkötegek. A valóságban Aracson ilyenek sosem léteztek. Az északi torony mérműves ablakú, a kép ebben a tekintetben sem hiteles. A nyugati homlokzat előtt Bárány szürke vándora, egy kalapos férfiú áll.

Az időben következő ábrázolás a Vasárnapi Ujságban 1860. november 4-én jelent meg. A helyszínen készült előrajzot Adolf van der Venne belga származású, „hazánkban mulató jeles festész” készítette. A romokat délkeleti irányból mutató metszet, a fentebb ismertetettel szemben, rendkívül pontosan rögzíti az épület maradványait. Pontosságára jellemző, hogy olyan, mindmáig fennmaradt apró részletek is megjelennek rajta, mint a déli mellékhajó tető-

zetének a nyugati falhoz való csatlakozását jelző vájatok vagy a keleti oromfalon az apszisok fölötti, elpusztult tetőzetek eredeti csúcsaként értelmezhető kicsi kőelemek (5., 6. kép). 1860-ra a mellékhajófalak már eltűntek, a déli pillérsorból az első nyugati pillér, a felette lévő falcsonkokkal áll még, amely falcsonkok közül a dél felé nyúló a mellékhajó tetőzete fölé emelkedő támfal része volt. A főhajó északi fala – a gádorfali ablakok vállmagasságáig – szintén fennáll. A nyolcszögű pillérek fölötti faltagolásról ez az egyetlen képi forrás. A nyolcszögű pillérek főhajó felé néző oldalai – fejezetznától megszakítatlanul – a boltváll magasságáig lévő fejezetekig futnak fel. A maradványok között két népies figura áll.

A romoknak a tudomány általi felfedezését szimbolizáló jelentést tulajdonítok a következő – az Archeológiai Közlemények VIII. kötetében – megjelent metszeten szereplő figuráknak. Itt egy rajztáblás és látcsöves tudós és egy papi ruhás férfialak helyettesíti a korábbi népies figurákat. Ilyen interpretációval találkozhatunk a metszet egy, a budapesti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) Tervtárában őrzött – példányán is, ahol a figurákat a kézzel írott szöveg Henszlmann Imreként, illetve Rómer Flórisként azonosítja. Szemben Henszlmann-nal Rómer, noteszeinek a tanúsága szerint, sosem járt Aracson. Feltételezésem szerint az egyházi férfiú inkább Szentkláray Jenő lehet, akit 1866-ban az aracsi templomromhoz közeli szülőhelyén, Törökbecsén szenteltek pappá, és aki a Henszlmann-látogatás után néhány évvel ásatásokat is folytatott a helyszínen. Henszlmann figyelmét a romokra alkalmasint Szentkláray hívhatta fel.

A metszetet – az aláírás szerint – Doby Jenő Henszlmann rajza alapján készítette. Kutatásaim során az előrajz is előkerült. A rajz és a metszet ugyanazon nézőpontból – délnyugati irányból – ábrázolja a romokat. Az északi főhajófalból a nyolcszögű pillérek fölötti rész 1860 óta ledőlt (minden bizonnyal az 1863. december 13-i szélvész alkalmával), a déli pillérsorból semmi sem áll már. A metszet néhány helyen hibás. A nyolcszögű pillért körbefutó fejezetsávval, az első keleti árkádíveket hengertaggal, a torony nyolcszögű részét felfelé szűkülőnek ábrázolja. Az előbbi esetekben Doby helytelenül értelmezte a felületesen megrajzolt részleteket, az utóbbi pontatlanság viszont már Henszlmann rajzán is feltűnik. A metszeten nem, de a rajzon a főapszis szentségtartó fülkéjének részletei is megfigyelhetők.

A templomról Gerecze készített először fényképeket. Felmérési rajzokat az épületről elsőként Milka Čanak-Medić publikált.

Henszlmann a templom alaprajzát is felmérte, az előrajznak metszetbe való átültetése szintén Doby munkája (7. kép). A bécsi lábban felvett méretek segítségével megszerkesztett alaprajz rekonstrukciós jellegű: a már elpusztult

5. kép: A déli mellékhajó tetőzeteinek csatlakozási nyomai a nyugati falon

6. kép: A keleti homlokzat részlete a mellékapszisos tetőzetének a csücsát jelző köelemekkel

falszakaszok alaprajzi vetületei is megjelennek rajta, ezeket ferde vonalkázás jelöli. Az ábrázolásból kitűnik, hogy az elpusztult pillérekből is álltak felmenő részek, hacsak nem arra kell gondolni, hogy a metszet készítője a jelölést következtetlenül használta.

Az épület később készült alaprajzi ábrázolásain ásatások alkalmával feltárt falmaradványok bemutatása is megjelenik.

I. 3. ÁSATÁSOK ARACSON

Egy, a budapesti KÖH Tervtárában őrzött alaprajzon a Henszlmann–Dobylfélén ferde csíkozással jelölt falszakaszok és a fennmaradt részek azonos módon vannak jelölve, kivéve a mellékapszisos középső szakaszait. Az ábrázoláson a mellékhajófal támpillérei és a nyugati homlokzat északi sarka előtti falszakaszok is szerepelnek, ami minden bizonnyal arról tanúskodik, hogy ezeket időközben feltárták. De az utóbbiak jelölése eltér a fennálló és mellékhajói falakétól. Ennek értelmezése csak egyféleképp oldható meg. A megkülönböztetett jelölés ásatás alkalmával tapasztalt periodizációs vonatkozású megfigyelést dokumentál: a nyugati homlokzat előtti falak alapozásai nem egy időben készültek a templom falaiéival. A Henszlmann-féle alaprajz készítését követően három ásatásról van tudomásom. Az első két alkalommal, 1877-ben és 1878-ban Szentkláray ásatott, majd Gerecze, 1896-ban. Az ábrázolás készítését Gereczével hozom összefüggésbe, egyrészt, mert a KÖH akkori elődje, a Műemlékek Országos Bizottsága számára dolgozott, ahova az alaprajz került, másrészt Gereczének Karátsonyi Andorhoz 1896. november 16-án írt levelének ásatási beszámolója és az alaprajzon feltártként ábrázolt részletek megfelelnek egymásnak: „(. . .) körül ásattam a hiányzó falak alapjait (. . .) a templom nyugati homlokzata alá kerülő fal rendeltetése további ásatások nélkül ismeretlen maradna”. A levél a kolostor kutatásáról is beszámol, de az ottani falmaradványok nem jelennek meg az alaprajzon. A templomnak a Gerecze-féle alaprajzát Gerevich Tibor publikálta és – a nyugati homlokzat előtti részek elhagyásával – Dercsényi Dezső is felhasználta. A Gerevich-féle változaton nemcsak a nyugati homlokzat előtti falak, de a támpillérek is eltérően jelöltek mint a többi rész, holott Gerevichnek újabb ásatási megfigyelések nem álltak a rendelkezésére.

A következő ásatásra 1946 és 1951 között került sor. Đorđe Mano-Zisi ennek eredményeit nemcsak leírásban, de alaprajzi ábrázolásban is rögzítette. Rajta a régészeti dokumentáció szándéka mellett rekonstrukciós törekvés is megjelenik, amennyiben a Gerecze-féle ásatást követő műemlékvédelmi munkák nyomait figyelmen kívül hagyta, és az ezek alkalmával a nyugati fal belső oldalához a pillérsorok vonalában felépített, és egészen az 1970-es évek hely-

reállításáig fennálló támpillérek helyére egy-egy háromoldalú falpillért állított, amelyeket mint fennállókat jelölt. A falpillérek rekonstrukciójához a kiindulást minden bizonnyal az északi falon, a középső pillérrel szemben régészetiileg feltárt falpillérmaradvány szolgáltatott. Ennek a külső oldalon szintén feltárt támpillér felel meg, keletebbre pedig csatlakozó fal részlete került elő. A nyugati kapu alapozása és a homlokzat előtt egyszer már feltárt falalapozások szintén feltárássra kerültek. Ez utóbbiak, a részleteiket tekintve nem egyeznek meg a Gerecze-alaprajzon látottakkal.

Canak-Medić 1952-ben készült alaprajzi felmérésén (8. kép) a Gerecze-ásatást követő műemlékvédelmi munkák nyomai és a mellékhajók falainak olyan maradványai is megjelennek, amelyek Mano-Zisinél nem szerepelnek. Az északi mellékhajófalnak a középső pillérrel szembeni falpillére itt téglalap alakú lizénaként került ábrázolásra, és hasonló tartozik szemben a déli falhoz is.

Az 1971 és 1976 közötti régészeti feltárást Nagy Sándor vezette. Az ásatast követően az eredményeket bemutató, szakmailag értékelhető alaprajz nem került publikálásra. A templomnak az ásatast után kialakított állapotáról sem ismert alaprajzi felmérés.

A Szentkláray-féle ásatast leletanyaga a Temesvári Múzeumba került, a XX. század második felében napvilágra került emlékek pedig az újvidéki Vajdasági Múzeumba, ahol azok a kutatás számára gyakorlatilag hozzáférhetetlenek.

I. 3. 1. A KOLOSTORI ÉPÜLETEK

Nagy ásatastakor a templomhoz északról csatlakozott kolostor maradványait is feltárták. Róluk kép csak tájékoztató jellegű alaprajz segítségével alkotható. A rajz szerint a kolostor három szárnyból állt, ezek – s a déli oldalon a templom – egy négyszögű udvart vettek körül. A nyugati szárny a templom elé tervezett épület(rész) szélességében húzódott. Az északi szárnyat középtájt toronyalapozásnak tartott épületrész erősítette. A keleti szárnyhoz poligonális záródású (káptalan)terem csatlakozott.

A kolostor területén már Gerecze is végzett ásatast, ennek során a kolostorudvaron másodlagos felhasználásból került elő az a domborműves kőlap, amely az aracsi kő néven vált ismertté. A lelet, Karátsonyi Andor ajándékaként, a budapesti Nemzeti Múzeumba jutott, ahol mindmáig kiállítva látható.

I. 3. 2. AZ ARACSI KŐ

A szakirodalomba az aracsi kő néven bevonult faragvány egy eredetileg hosszúkás, lefelé enyhén keskenyedő alakú, vastag kőlap töredéke (9. kép). A kőlapból nemcsak az alsó rész, de a vastagságnak egy része is hiányzik. A fő

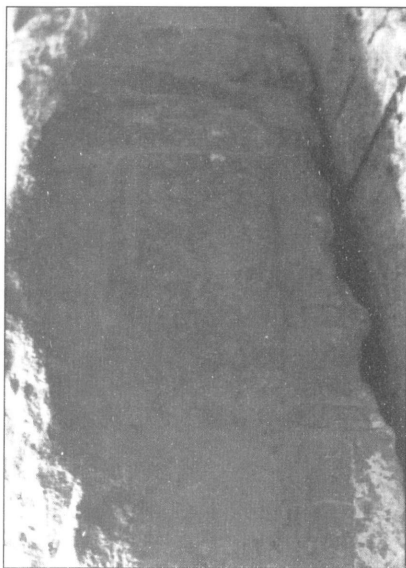
felülete és az oldalak díszítettek. Az előbbin egymás alatti keretelt mezőkre osztott kompozíciót látni, amelyek közül a felső nagyjából ép állapotban maradt fenn, az alsóból viszont csekély részletek ismertek. Mindkét mezőben frontálisan ábrázolt emberalakok, valamint latin feliratok kaptak helyet. A felső, kevésbé hátramélyített alapsíkú jobb szélén karinget és vállán átvett stólat viselő pap félalakja jelenik meg, aki jobb kezét áldásra vagy esküre emeli, baljában, amelynek a könyökrésze a lapos keretrészre rátaakar, talán könyvet tart maga elé. Az arc szakállas, a haj homlokba fésült, a fül elálló. A felirat, amely oldalról, a pap felől olvasható, imára szólít fel, az első sora hiányzik. Az alsó mezőben, a fejfedők tanúsága szerint két, egy jobb oldali magasabb, és egy alacsonyabb figura kapott helyet. A köztük lévő felirat, amely szemből olvasható, átokkal fenyegeti a kő esetleges eltulajdonítóját.

A két mező közt varkocsfonatos sáv húzódik, amelynek a szálai hárombordás felületűek. A szálakból fejlődik a kétfigurás részt eredetileg kétoldalról közrefogó, csavart mustrájú oszloptörzsekre emlékeztető keretelés, amelyből a jobb oldalon látható értékelhető szakasz. A hosszoldalakon ugyancsak fonatos díszítés jelentkezik. Közülük a jobb oldali keretes kettős körfonat, amelynek a szalagjai szintén hárombordás felületűek. A szalagok a bal oldalon kétbordásak, és keretes négyszögfonatot alkotnak. A fennmaradt két egység állatalakos kitöltésű. A felsőben szétterjesztett szárnyú, frontálisan álló, de fejét jobbra fordító sas, az alsóban, szintén jobbra néző, oldalnézetben ábrázolt, felnyergelt ló, amelynek a fejrésze elpusztult. Az állatfigurák a kőlap fekvő helyzetében jelennek/jelentek meg állókként. A kőlap eredetileg fekvő helyzetéről tanúskodik a kő tetején lévő templomábrázolás is. Ez jobbról látható, a bal oldali részek elpusztultak. A templom magas homlokzati toronyból, hajóból és alacsonyabban szentélyből álló épület. A hajó szentélyhez közelebbi részén falsávokként értelmezhető részletek, és köztük egy ablak jelenik meg. A szentélyrészből jelen állapotban csak a tető látszik, rajta aránytalanul nagy kereszt maradéka figyelhető meg (10. kép).

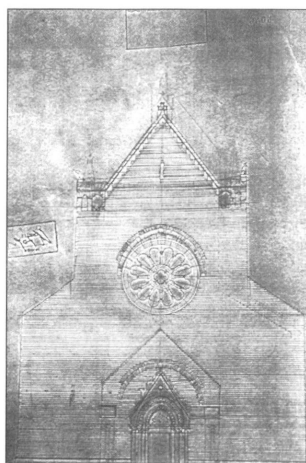
Gereczének Karátsonyihoz az ásatásokat követően írt levele már tartalmaz olyan szempontokat, amelyek az aracsi kő kutatásában mindmáig jelen vannak. A kőlap eredeti helyzetére és rendeltetésére vonatkozó megállapításai kiállták a szakmai viták próbáját: a tudomány számára ma már nem kérdéses, hogy a kőlap eredetileg fekvő helyzetű volt, s mint ilyen, síremlékül szolgált. Hampel Józsefnek néhány hónappal a felfedezés után előadott ötlete, amely szerint a lelet templomalapítási emlékköként értelmezhető, nem talált követőkre. A síremlék egészenek az eredeti megjelenését illetően Gerecze nem támaszkodhatott további töredékek ismeretére, bár reményei azt sugallták, hogy a hiányzó részeket a helyszín egy alaposabb ásatása napvilágra hozhatná. Reményei máig

9. kép: Az aracsi kő

10. kép: Templomábrázolás az aracsi kővön

11. kép: A nyugati homlokzat helyreállított képe Sztehlo Ottó 1922-es műtörténeti tanulmányán

sem váltak valóra. A rekonstrukciót illetően tehát Gerecze is csak feltételezésekre hagyatkozhatott. Elképzelése, ellentétben a későbbi szerzőkével, nem a kőlap hiányzó részeire vonatkozott, hanem egy szarkofágszerű síremlékre, amelynek a lap csak része, alkalmasint fedőlapja lehetett: „E kődarab egy szabadon álló, minden oldalán és tetején domborművekkel borított, hosszúka, asztalszerű síremlék felső lapjából eredhet.” Csemegi József, annak a Gerevich is képviselte művészettörténeti hagyománynak a szellemében, amely szerint a lap kompozíciója a római, álló helyzetű síremlékekből származtatható, a kő alsó részeinek a rajzi rekonstrukciójára vállalkozott. Rajzán a figurapár félalakként jelenik meg, egy alsó mezőben pedig felirat látható. Tóth Sándor szerint a figurapár teljes alakos is lehetett, a feltételezett felirat így a kő alján kaphatott elhelyezést.

Gerecze számára az első látásra nyilvánvaló volt, hogy a kőlap a templomromnál korábbi. Ezzel a datálási lehetőséggel számolva született meg a feltételezéspár, hogy a XIII. századi templomot időben egy másik előzte meg, az, amelynek az ábrázolása látható a kővön. A régészet egyelőre nem bizonyította korábbi templom létét, bár a Nagy-féle ásatások értékelésének a publikálásától e vonatkozásban is fontos közlések remélhetők.

Kérdés persze, hogy a kőlap mennyivel idősebb a XIII. századnál. Gerecze szerint Szent István kora előtti, Hampel a honfoglalás korára tette, bár a XI. századi készülés lehetőségével is számolt. Ez utóbbi lehetőség jelenik meg Csemeginél, aki 1054 előttinek tartotta. Az újabb irodalom szintén XI. századnak véli, de 1054 utánról származtatja. A kő készülni idejét Tóth 1100 körülre teszi, vagyis nagyjából egy évszázaddal az újabb templom megépítésénél korábbra.

A datálásra vonatkozó elképzelések az aracsi kő díszítésének feltételezett művészeti összefüggésein alapulnak. A művészeti összefüggések rekonstrukcióját a korábbi irodalom inkább kompozíciós kapcsolatokra alapozta, és az aracsi követ Dalmácia, Észak-Itália és Bizánc emlékeivel hasonlította össze. Gerecze kortársa, Gubitzka Kálmán ugyanakkor a kivitelezés stílusából kiinduló értékelés lehetőségét vetette fel, amikor az általa talált bodrogmonostorszegi palmettás töredék mesterét az aracsi követ faragóval azonosította. Ezt a feltételezést Csemegi is átvette, és az aracsi kő hazai körét a somogyvári lunettával bővítette. Ez a kör tovább szélesedett: Marosi a gyulafehérvári első székesegyházból fennmaradt timpanonnal való kapcsolatra irányította a figyelmet, Nagy munkásságának köszönhetően pedig az általa feltárt dombói faragványokra is kiterjedhetett a kutatás figyelme.

A stíluskritikai szempontú vizsgálatok Tóthnak *A középkori Dél-Alföld és Szer* című kötetben megjelent tanulmányában teljessétek ki. E szerint a var-

kocsfonat, a reliefkezelés és a színvonal tekintetében az aracsi kő bodrogmonostorszegi rokonságának a feltételezése érvényesnek tekinthető, amit további ottani töredékek – felnyergelt lovat és templomot ábrázoló – motívumai erősítenek. Az emberábrázolásban viszont nincs összefüggés. E tekintetben Dombóval sincs kapcsolat, Dombón viszont a varkocsfonat és a kő két keskenyebb oldalának motívumai, elsősorban egy féloszlop fő sarokasainak a formájában, szintén megtalálhatók. Somogyvárral, Gyulafehérvárral és Titellel pedig áttételes – az utóbbi esetében Dombón keresztül érvényesülő – kapcsolat rekonstruálható.

I. 4. MŰEMLÉKVÉDELMI TEVÉKENYSÉG ARACSON

A XVIII. század végén még nádtető védte a romtemplom falait. Balás János csanádi címzetes kanonok a XIX. század elején még két oltárképet látott a falak között. 1860-ban a nyugati falból, a szentélyrészből és az északi főhajófalból jelentősebb maradványok álltak. De 1863-ban az északi főhajófal nyugatabbi szakaszai ledőltek, és 1877-ben Miletz János már így ír a romról: „jelenleg rohamosan közeleg tökéletes veszte felé”.

A romok a régészet és a művészettörténet, majd a műemlékvédelem által történt felfedezése következtében menekültek meg a teljes megsemmisüléstől. A felfedezés jelenségét helyreállítási terveken és kísérleteken tanulmányozhatjuk. A magyarországi műemlékvédelmet a XIX. század hetvenes éveitől jellemző purista-esztétizáló-romantikus jellegű szemléletmód Aracs esetében Henszlmann, Streitmann Antal és Sztehlo Ottó megnyilvánulásaiban érvényesült. Henszlmann 1871-ben a templom romjaiból való felépítését és plébánia-templomként való használatbavételét elméletileg elfogadhatónak tartotta. Streitmann ennél szerényebb igényű, 1893-as javaslatának az értelmében a főhajó szentély előtti szakaszát állították volna helyre, önálló kápolnaként. Sztehlo egy rajzán, „műtörténeti tanulmányán”, amely 1922-ben készült, a nyugati homlokzat helyreállított képét látjuk (11. kép). A lábazati párkány, a kapupítmény körüli oromzatos előépítmény, valamint a főhajó előtti oromzatot közrefogó, szobrászati díszítést hordozó egy-egy áttört- és vakív az alkotói fantázia termékei. A kapu és a rózsablak helyszínen megfigyelhető maradványok szigorúbb figyelembevételéről tanúskodik. A kapu oszlopos-lépcsős béléltű, de a csúcsívekből álló archivolt és a faragványoknak a fennmaradt aracsiaktól távol eső formavilága a rajznak minden valóságalapot nélkülöző elemei. A rózsablak az azóta feltárt és rekonstruált esztergomi palotakápolnáéhoz hasonló: a karéjos keretet oszlopküllök kötik össze a középső, áttört négykaréjú koronggal.

Az aracsi templomrom nem lett újjáépítés áldozata, de műemlékvédelmi munkák kétszer is folytak a helyszínen. A romokat a végső enyészettől megmentő állagmegóvó intézkedésekre 1898-ban került sor. Mai megjelenésüket az 1970-es és 80-as évek építkezései alakították ki.

Az állagmegóvó munkálatok kivitelezését, a Torontál tájékoztatása szerint Pavlicsek építész vezetésével teljesítették. A hír, de más forrás sem említi Gerecze nevét. Véleményem szerint viszont ő tartható az állagvédelmi terv kidolgozójának. Feltételezésemet Gereczének a már idézett levelére alapozom. A levélben ugyanis olyan helyreállítási elvek és kivitelezési javaslatok szerepelnek, amelyek jól megfeleltethetők a helyszínen megvalósítottakkal: „Szükséges volna a romok nyugati falának biztosítása czéljából a templom egykori északi és déli főfalaiakon pár méternyi hosszúságban, a megerősítendő fal felé rézsútosan újból építése és a homlokfal aláépítése. Továbbá a fennálló egyetlen árkádívnek némi megterhelése és megerősítése. Végül az összes hiányzó falburkolat pótlása, legalább a falak tövében és a falormoknak cze-menttel réteggel való borítása, hogy az idő azokat ne rombolja tovább (. . .) E terv kivitelét, mely semmi esetre sem jár túlságosan sok kiadással, megkönnyíti az, hogy még igen sok kitűnő burkolat-tégla hever a romok között, s még többet lehetne a romokban a törmelék között találni.” A levélben nem esik szó a kapu átalakításáról, holott a munkálatok alkalmával leszűkítették a kapu nyílását. Ebben az esetben a „homlokfal aláépítése”-nek kivitelezéséről lehet szó. A nyugati fal megtámasztását viszont nem az ajánlott helyeken, hanem a pillérsorok vonalában oldották meg. A falfelületek pótlására szerencsére nem az említett téglanyagot használták fel, hanem az eredetiktől eltérő színűeket, amelynek köszönhetően a pótoltt felületek ma is egyértelműen kirajzolódnak.

Az egyetlen eredeti állapotú nyolcszögű pillér nyugati és délnyugati oldala fölé visszahelyezett fejezettördelékeket azokkal a darabokkal lehet azonosítani, amelyek a romokhoz történt visszashállításáról egy 1901-es főszolgabírói jelentés tudósít. A pillér és a hozzá keletről csatlakozó árkádív megerősítését, amely terve szintén szerepel Gerecze levelében, így csak ezek visszavitele utáni időre keltezhető. A torony keleti oldalán az ikerablak osztópillérét is ebben az időben pótolhatták.

Gerecze levelében a műemlékvédelmi terv véleményem szerint azért szerepel, mert a kivitelezés megszervezését a címzettől, Karátsonyi Andortól remélte. Reményei szerint az anyagi háttér biztosítása is, a költségekről a Műemlékek Országos Bizottságától kért tájékoztatást, a Karátsonyiak közbenjárására valósulhat meg. Talán valóban a Karátsonyiaknak köszönhető, hogy Torontál vármegye törvényhatósági bizottsága 1200 forintot szavazott

meg a konzerválás céljaira. A levél keltezésétől számítva nem kellett két év sem ahhoz, hogy a munkálatokat befejezzék.

Az 1970-es évek átadásait követő, a romállapotot megtartó, de bizonyos fokú rekonstrukcióra törekvő helyreállítás során az 1898-as munkálatok nyomait részben megőrizték, részben elbontották. Ezen munkálatokat Sedlmayr János és Čanak-Medić elképzelései alapján tervezték, de a kivitelezéskor (vagy későbbi, előttem ismeretlen tervek során) módosítások történtek. A rekonstrukciós munkálatok eredményeire és hibáira a templomrom leírásában térek ki.

I. 5. A TEMPLOM IRODALMA

Az épületről – annak a XIX. és a XX. századi története során – sokan és sokszor írtak. Ha ezen írásokat a művészettörténet tudományának a szempontjából – tudománytörténeti helyüket meghatározandó – kívánom megvizsgálni, akkor – először ezek tárgymeghatározását értelmezve – Goethének a strassburgi Erwin von Steinbach kapcsán megalkotott emlékmű-műemlék fogalompárjával kell egybevetni, majd kérdésselvetéseik és módszereik alapján – Focillon művészettörténeti axiómájával kell szembevetni, amely szerint: „A műalkotás teljes egediségre törekszik, valami egész, valami abszolút akar lenni, ugyanakkor azonban bonyolult viszonyok rendszerébe illeszkedik.” Az egybevetés és szembevetés alapján az aracsi Pusztatemplommal foglalkozó írások két csoportját határozom meg. A szemléletesség kedvéért – az elnevezés szavainak hangulati asszociációira alapozva – az elsőt a pusztatemplomi, a másodikat az aracsi jelzővel ellátva különböztetem meg egymástól.

A nemzeti romantika korában induló és a XX. század végéig a nemzeti és/vagy romantikus alaphangot megtartó pusztatemplomi irodalom kiindulópontját Bárány írásai jelentik, legjelentősebb képviselőjének pedig id. Berecz Sándort tartom. A templom a történelem emlék(mű)je – Báránynál: „bálványa az elröppent kornak”, „a' századok tisztos maradványa”, Berecznél: „a csanádi egyházmegye leghatalmasabb romokban heverő történelmi emlékműve”.

Az illetén való tárgymeghatározásnak megfelelően emlékműhöz intézik kérdéseiket, ezeket az épület alapítási dátumára, építetőjére, szerzetesrendjére, sorsára-történelmére, az épület jelölte településre és ennek nevére vonatkoznak. E kérdésekből következnek a kutatás módszerei – ezek a történész-levéltároséival egyeznek meg. Már Bárány is forrásokat idéz, s Berecz is így ír: „búvárkodtam könyvek sokaságában és régi írásokban”. A Pusztatemplomról szóló irodalom által felvetett kérdések közül Petrović idézett kutatási eredményeinek a cáfolatáig, csak az épületnek a XVIII–XX. századi történelmére vonatkozó megválaszolásához használhatunk forrásokat. Ilyen jellegű történeti összefoglalók (a pusztatemplomi irodalom tudományos értéke ezek-

ben rejlik) nem elégíthetik ki a templom eredete és művészete iránt érdeklődő laikusok kíváncsiságát sem, nem csoda, ha Kalapis 1995-ben így írt: „A Pusztatemplomot felfoghatjuk (. . .) eddig még meg nem fejtett rejtélyként.”

Az aracsi irodalom a rejtélyt magát s annak a megoldását másban látja, mint a pusztatemplomi. Henszlmanntól kezdve a Focillon-tanítvány Gál Lászlón át Dercsényiig és Marosi Ernőig a templom értelmezése a goethei fogalompár második tagjára támaszkodik: az épület műemlék, a művész(et) emléke. A rejtélyt megfejteni tervezett kutatások az épület létrejöttének körülményeit, építészeti és épületszobrászati részleteinek és ezeknek a korábbi és a korabeli művészeti alkotásokkal összefüggő „bonyolult viszonyok rendszerét” érintik. A kutatási módszerek közül az oklevélolvasás kizárólagosságát a formák vizsgálata, eredetük tisztázása és a korabeli emléanyag tanulmányozása helyettesíti. Focillon gondolatait alkalmazva válaszolhatunk az aracsi irodalom kérdésfelvetéseire, s így meghatározhatjuk templomunk művészettörténeti helyét. Ezek alapján válnak megoldhatókká – ha közvetett módon is – a pusztatemplomi irodalom művészettörténeti érdekeltségű kérdései is: az alapítás-építés idejét, a stíluskritikai eredmények, az alapító és a mesterek kilétére pedig a típusokban tükröződő igények, illetve: a minőségértékek utalnak.

Az aracsi irodalom csupán összefoglaló jellegű, gazdag emlékanyaggal foglalkozó művészettörténeti munkákban olvasható utalásokból, részletproblémák megválaszolási kísérleteiből áll. Így, ha a módszer alkalmazási lehetőségeit csupán ezek által szeretném bizonyítani, akkor a bizonyítás eredménye ugyancsak Kalapis szavaival lenne értékelhető: „A Pusztatemplomot felfoghatjuk hatalmas kérdőjelként is.” Szakdolgozatomban és az azt követő publikációimban arra vállalkoztam, hogy az aracsi irodalom kutatási módszere használhatóságának bizonyításával, valamint az eddigi megállapítások segítségével vagy bírálatával a problémakörök kérdőjeleit megállapítások felkiáltójeleivé változtassam.

BESZÉLGETÉSEIM TIŠMÁVAL

SZIMIN MAGDA

Nem találkoztunk gyakran, olykor hónapok is elmúltak, hogy nem láttam, de amikor összefutottunk, mintha csak előző nap váltunk volna el. Mindig derűsen vagy éppenséggel mosolyogva fordult hozzám, s ez a derűje azonnal rám ragadt. Az utóbbi két évtizedben, az egymásnak szegülő nacionalizmusok, a szélsőséges vélemények elburjánzása és a jugó-háborúk kiszélesedése idején, ha a munkámban vagy az életemben valamilyen gondom támadt, felhívtam telefonon. „Tišma, találkozhatnánk”, mondtam neki, és ő azonnal ráállt, talán a hangomon érezte, hogy valamilyen fontos dologról van szó, és csupán az időpontot meg a helyet egyeztette velem.

– Nincs már kivel beszélgetnem, akitől tanácsot kérjek, mondtam neki, mert nem tudom, kinek mi forog a fejében. Valami szörnyű dolog történik az emberekkel, mindenki tele van feszültséggel. Nem szeretném elveszíteni a régi barátságokat, újakat viszont az én koromban már nemigen tudok kötni.

– Hát igen – bólogatott –, manapság nem beszélgethetsz olyan emberekkel, akiket nem ismersz legalább harminc éve.

Meghallgatta a történetemet, netán panaszkodásomat, és elmondta róla a véleményét. Megnyugtatótt.

Miután megjelent a *Naplója*, amely az 1942 és 1951 közötti időszakban írt jegyzeteit tartalmazza, nála találkoztunk az Akadémián, és az általa azonnal megrendelt kávé mellett elmondtam észrevételeimet a művéről, amely elég sok ellentétes véleményt váltott ki a közvéleményben. Leginkább az érdekelt, mi válthatott ki belőle bizonyos ellenkezést az édesanyjával szemben, akihez pedig nagyon kötődött, valamint az, hogyan viszonyult önmagához, a vegyes házasságból származó emberhez. Később a *Sečaj se večkrat na Vali* című

önéletrajzi művében ezt a kérdést némileg megvilágította, akkor, a *Napló* első részének megjelenésekor azonban mindez még homályban volt.

Tišmának az édesanyjához való kötődéséről magam is tanúskodhattam. Egy alkalommal a Tanurdžić-palota előtt találkoztam velük, egymásba karolva mentek valahová, az anyja szorosán hozzásimult, és ő is feléje hajtotta a fejét. Akkor bemutatott neki, rendkívül kellemes és élénk idős hölgy volt. Később, amikor az anyja már a Duna-parti nyugdíjasotthonban lakott, többször találkoztam Tišmával, amikor hozzá igyekezett, hogy ne legyen egyedül. Egyszer, amikor a Matica srpskába mentem valamilyen irodalmi találkozóra, amelyet hagyományosan 12 órára hívtak össze, szembe jött velem, és elmondta, hogy nem jöhet a találkozóra, mert az anyjához kell mennie. Amióta az otthonban van, nem akar enni, neki ott kell ülnie mellette az ebéd idején. És akkor, ott az utcán, részletesen elmesélte, hogy gyakran kiveszi a villát a kezéből, valamilyen finom falatot keres a tányérján, és biztatja: „Nézd, mama, milyen jó ez, edd meg még ezt, a kedvemért!” Amikor Újvidéken van, mesélte, minden délben elmegy az anyjához.

Az anyjára vonatkozó csípős megjegyzéseit elolvasva, nem tudtam megállni, hogy meg ne kérdezzem tőle, ott, az Akadémia szobájában, hogy mi rejlik e mögött. Két gyermek anyjaként, három unoka nagymamájaként igencsak érdekel, vajon mit véthetett Tišma édesanyja.

– Semmit! Ő mindig fair volt hozzám, szeretett, és igyekezett megvédeni – hangsúlyozta, hogy tisztázza a félreértést. – Azonban mégis voltak itt súlyos dolgok is! A szüleim nem értették meg egymást, rendkívül eltérő környezetből származtak, és a házasságuk nem volt boldog. Sokszor veszekedtek. Az anyám úgy vélte, hogy a férje, aki borral, majd déligyümölcssel kereskedett, nem keres eleget, hogy ő méltó szinten vezethesse a háztartást. Összehasonlítgatta a helyzetét néhány fiatalkori barátnőjével, akik szerinte szerencsésebben mentek férjhez. A szüleim veszekedései mind kínosabbakká és súlyosabbakká váltak, s nyomasztóan hatottak rám. Egy alkalommal, már a második világháború után, amikor apámnak szöleje volt a Fruška gorán, nagyobb összeget kölcsönzött a bátyjának, Manénak, mert annak anyagi gondjai támadtak. Bizonyos idő elteltével az anyám rendkívül határozottan kezdte követelni tőle, hogy kérje vissza a pénzt a bátyjától, mert nekünk is szükségünk van rá, s ezek a szemrehányások mind élesebbé váltak. Az apám derűs, nyíltszívű, bőkezű ember volt, még az adósaival szemben sem volt szigorú, hát miért ne kölcsönözhetett volna a saját bátyjának, véltem már érett ifjúként. Nem tudtam nem igazat adni neki! Nos, ilyen esetek fordultak elő nálunk.

A sokkal később megjelent *Sečaj se večkrat na Vali* című önéletrajzi regényében valamivel enyhébben ír ezekről a veszekedésekről. Ott úgy meséli el, hogy az apja végül engedett a felesége „szurkálódásainak”, és együtt mentek

el a bátyjához, Manéhoz, aki a Djakovo melletti Novi Marof faluban élt, és a pénz fejében elvették tőle a lovát! Ezzel az apja nagyot hibázott, és a lelkére vette a dolgot. Mivel a lóból nem sok haszna volt, végül el kellett kótyavetyélnie.

Egy külön elbeszéléshez való igazi motívum, gondoltam. Nos, az említett önéletrajzi művében, akárcsak a későbbi teljes *Naplójában*, Tišma megrázó regényt írt önmagáról és az édesanyjáról, annak öregedéséről. Az apa azonban itt már nem jelenik meg. Korán meghalt.

Ott az Akadémián kérdeztem őt a vegyes származásából eredő traumájáról is, amiről oly kifejezően ír a *Naplóban*. Ez is élénken érdekelt.

– Hogy lehet az – kérdeztem tőle –, hogy te, aki mindenkirez olyan toleráns és jóindulatú vagy, visszasán érezted magad, mert vegyes házasságból, szerb apától és zsidó anyától származol? Ez a nézeted engem érzékenyen érintett.

– Igen! – mondta Tišma. – Meg kell értened! Egy fiatal embernek rengeteg illúziója van. Én már ifjúként elhatároztam, hogy író leszek. Akkor úgy tűnt, hogy könnyebben és gyorsabban érvényesülök irodalmi műveimmel, ha nem különbözök a környezetemben levő emberek többségétől, ez a többség pedig keresztény volt. Amikor férjhez ment, már anyám is, azzal a vággyal, hogy eltávolodjék az évezredekken át üldözött zsidóságtól, áttért a kereszténységre, s utána engem is megkereszteltetett a pravoszláv templomban. Én a naivitásomban, különösen a háború után, amikor Belgrádban a *Borba* újságírója voltam, azt hittem, senki sem tudja, hogy az anyám valójában zsidónak született. Ellenkezőleg, mindenki tudta, és engem is zsidónak tartottak.

– Ezt mindig tudják, ezt a zsidó származást! – kiáltottam fel. – Látod, nekem sohasem voltak hasonló illúzióim, sem traumám! Noha, mint zsidó nő, olykor igen súlyos helyzetben voltam.

– Te más vagy! – emelte fel most Tišma a hangját.

– Miért lennék más? Ugyanolyan ember vagyok, mint te!

– Neked apád is, anyád is zsidó volt, sőt az egész tágabb családod. És nagyon szeretted őket. Számodra nem volt kétség, mindenki tudta rólad, hogy ki vagy, különösen itt a Vajdaságban. Számodra nem volt más . . . Én, mint mondtam, író akartam lenni, méghozzá gyorsan, és türelmetlen voltam . . . Fiatalkori illúziók voltak ezek, és nekem írnom kellett erről, ha meg akartam mondani magamról az igazságot.

– Ezzel kapcsolatban nekem súlyos háborús és háború utáni tapasztalataim vannak – mondtam neki. – Még akkor is, ha a környezeted értékel és becsül, egyébként igen jó emberek, nem szeretik, ha annak akarsz mutatkozni, ami nem vagy. Gyanakodva néznek rád. Nem szeretik, ha mondjuk, magyarnak vagy szerbnek vallođ magad. Függetlenül attól, hogy érzed vagy tudod: emberként, személyiségként neked kettős vagy háromszoros identitásod van.

Hogy két vagy három kultúrához tartozol! Ezért minden létező dokumentumban, ahol kifejezetten kérték a nemzetiséget, azt írtam, hogy zsidó származású vagyok. Mindenesetre. Én szentségként őrzöm a szűkebb és bővebb családom emlékét, mindenkiét, aki zsidóként esett áldozatul. A tiéd nem lettek a háború áldozatai. Megértem, hogy ez másmilyen.

– A háborús tapasztalataidról tudok, emlékszem a *Mire a meggyfa kivirágzik* című könyvre . . . – jegyezte meg Tišma, mert olyan memóriája volt, mint kevés embernek.

– Néhány dolgról meséltem neked, kínos lenne mindent felidézni – válaszoltam neki. – Nincs is értelme. Én mindezeket a kisebb-nagyobb sérelmeket nem vettem fel, igyekeztem elnyomni, úgy tettem, mintha nem venném észre, abban reménykedve, hogy idővel mindezekeken túlhaladunk, az előző rendszerekénél igazságosabb, gazdagabb és műveltebb társadalomban. Csak teljes erőből dolgoznunk kell ezért a gazdagabb és kulturáltabb társadalomért! Látod, nekem is megvoltak az illúzióim . . .

Tišma erre csak legyintett.

– És mégis – folytattam –, tanúja voltam egy eseménynek, amely mindannyiunk számára, így neked is igen tanulságos lehet, és amíg élek, nem tudom elfelejteni. Elmesélhetem neked . . . Elmentem Belgrádba Moša Pijade temetésére, és a nap folyamán bementem egy kis boltba, hogy vegyek valamilyen apróságot. Odabenn több kuncsaft volt, és mindannyian a temetésről beszélgettek. A tulajdonos vagy üzletvezető a pult mögül szintén bekapcsolódott a beszélgetésbe, s ezt mondta: „Valóban szerettük, közülünk való volt, de miért írják róla az újságok, hogy szerb, amikor nem volt az?!” Az egyik belgrádi lap, talán a *Borba* vagy a *Politika*, tényleg úgy írt Mošáról, mint szerbről. Szóval, miért írnak róla úgy, hogy szerb, amikor nem az?! Ezek a szavak még most is a fülemben vannak. Úgy vélem, hogy a belgrádi zsidók kollektíven becsapták magukat, amikor azt állították, hogy ők Mózes vallásán levő szerbek. Ezt még az egyszerű polgárok sem fogadták el, hát még a fasiszták, a megszállók, akik úgyszólván kiirtották őket.

Beszélgetésünk ott az Akadémián ezzel még nem ért véget. Tovább nyuggattam a kérdéseimmel. Hogyan tárulkozhatott ki annyira a *Naplójában*, hogy a bűnös szerelméről és a betegségeiről is írjon? Ez már mazochizmusra hasonlít, mondtam neki, én erre nem lennék képes!

– Hát persze, hiszen te nő vagy – védekezett Tišma. – Többé-kevésbé hagyománytisztelő zsidó családban nevelkedtél. Nekem azonban, látod, megint csak azt kell mondanom, így kellett írnom, ha fel akartam tárni az igazságot magamról. És mi értelme lenne hazug naplót írni? Minden így történt. S ami azt illeti, neked sem ártana, ha egy kicsit jobban megnyílnál! Elvégre író vagy. Ezt már akkor is mondtam, amikor a *Pomračnja* című regényedet megjelen-

tettük. Abból hiányzik egy jó szerelmi történet. Mindjárt népszerűbb lenne a könyv, többet írnának róla.

Igazat adtam neki. Attól függetlenül, hogy én íróként ki tudok-e „tárukozni”.

A Tišmával folytatott beszélgetéseim közül, persze, sok feledésbe merült. Csupán az ezzel a sajtóságos emberrel való találkozásaim kellemes légkörének az emléke maradt meg. Amikor e század elején kiadták a teljes *Naplóját* a 2001-ig terjedő följegyzéseivel, újabb ösztönzést és kihívást jelentett a számomra. Néhány följegyzést találtam magamról is, s az első így szólt: „1958. X. 6. Az este egyfolytában elolvastam Szimin Magda *Mire a meggyfa kivirágzik* című könyvét. Megint egy felidézése a háborús szenvedéseknek. Hogy az irodalom mennyire mellékes síkja az életnek! – és benne az enyém csak a mellékesnek a mellékes lehet . . .”

Természetesen jólesett az első mondata: „Az este egyfolytában elolvastam . . .” Egy újabb bátorítás! Talán nemhiába törekedtem, hogy a háborús élményeimet minél reálisabban, minél hitelesebben írjam le, sem súlyosabban, sem tragikusabban annál, ahogyan valójában megtörténtek. Örültem annak, hogy a könyvem ilyen sokat jelentett Tišmának. Mert az, ami a távoli 1958-ban történt, lassan feledésbe merült. Eszembe jutott azonban, hogy a *Mire a meggyfa kivirágzik* című első könyvem megjelenése után Tišma kétszer is eljött hozzám az Újvidéki Rádióba, hogy elbeszélgessem velem a témáról, és kétszer is elkérte a könyvet, hogy újra elolvassa. Akkor már évek óta ismertük egymást, és attól az időtől kezdve szoros baráti kapcsolat alakult ki közöttünk.

– Tartsd meg a könyvet – mondtam neki akkor az Újvidéki Rádióban. – Mindjárt írok bele egy ajánlást neked.

– Nem! Nem! – tiltakozott. – A lakásomban már nincs hely a könyvektől. Mindet odaajándékozom majd a Maticának! Ott megkaphatom mindegyiket, amikor csak kell. Ezt a tiedet viszont meg akarom jegyezni, tudnom kell minderről.

Gyanítom, hogy akkor készült a légerekről szóló könyveinek, elsősorban az *Upotreba čoveka* címűnek a megírására, viszont ezeket a légereket ő személyesen nem ismerte meg. Nem akart tévedni valamelyik részletnek a leírásában. Márpedig azt tűzte ki maga elé célul, hogy megírja a XX. század emberi gyarlóságát. Ha csak picit is segíthettem neki, elégedett vagyok.

1972-ben a Matica srpska könyvkiadó vállalatának igazgatójaként Tišma megjelentette *Pomračenja* című regényemet. Az akkori Jugoszláviában ez volt az első regény, amely a Tájékoztató Iroda Határozatát követő időszak légkörét, a Goli otok-i légerőltetésének időszakát festette le. Hasonló témájú, de későbbi időszakot ábrázoló regényt valamivel előttem egy szlovén író is közölt, de erről a könyvről sem Tišma, sem én akkor még nem hallottunk. Tišma

elhatározta, hogy kiadja a *Pomračenját*, a legközelebbi barátaim viszont, a biztonságomért aggódva, arra próbáltak rábeszélni, hogy vonjam vissza a kéziratot. Nem tettem meg. Amikor először adtam oda neki, azzal az óvatos megjegyzéssel, hogy kötelezettség nélkül olvassa el, ő ezt rendkívül gyorsan megtette, és tett néhány észrevételt, de még véletlenül sem olyan értelemben, hogy enyhítsek az akkori társadalmi állapotok leírásán, amikor újra a félelem vett erőt az embereken, hanem hogy dolgozzam ki néhány szereplő alakját. Akkor hangzott el az a már említett megjegyzése is, hogy esetleg jól jönne ide valamilyen szerelmi történet. De nem erőltette, talán belátva, hogy nem változtathatom meg az egész szöveget. Általában félt a nagyobb módosításoktól, mert a beszélgetésünk végén, mintegy mellékesen, hozzáfűzte: „Nehogy elrontsd nekem a regényedet!” Amikor a javított változatot vette át, mosolyogva újra megkérdezte: „Nos, sikerült elrontanod?”

– Hát, nézd meg – válaszoltam.

Amikor a nyolcvanas években Gál László költőnknek és családjának az életrajzi regényén dolgoztam, az történt, hogy a kézirat négy évig hevert a Forum kiadóház valamelyik fiókjában. Ezt a művet magyarul írtam, mivel a költőről szóló összes történet és minden idézet így követelte meg. A sokáig húzódó időszak végén megkértem Tišmát, hogy olvassa el, és mondja meg, mit gondol róla. Akkor már nem volt a Matica srpska könyvkiadó vállalat szerkesztője, de a kéziratot igen gyorsan elolvasta, és azzal a véleménnyel adta vissza, hogy rendkívül érdekes.

– Mi volt neked az érdekes benne? – kérdeztem. – Vannak gyenge részek, amelyeken javítani kellene?

– Egészében véve nagyon érdekes – mondta –, csak szorgalmazd a megjelentetését, valakinek ki kell adnia.

Igen elégedett volt Gál feleségének, Erzsébetnek az alakjával:

– Csak hogy tudd, egyáltalán nem marad el a férje mögött. Nagyszerű személyiség.

Felbátorodva Tišma megjegyzésén, Bosnyák Istvánhoz fordultam, aki a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság keretében könyvsorozatot jelentetett meg vajdasági szerzőktől. Ez az okos ember, akit nem fertőztek meg a mostani megoszlások, megjelentette a Gálékról szóló regényemet. Később a Matica is kiadta szerb fordításban.

Elég sok keserűséget nyeltem tehát e könyv kapcsán, és nem is sejtettem, hogy Aleksandar Tišmának, a számos irodalmi és egyéb elismeréssel kitüntetett, már hírneves írónak is hasonló megpróbáltatásokban lesz része. Miután saját választása alapján, tévedhetetlen ösztönrel lefordította Kertész Imre *Sorstalanság* című regényét, és átadta a Prometej könyvkiadónak, ott különféle kifogásokkal két évig hevertették. Ez alatt az idő alatt Tišma megtartotta

ennek a meg nem jelent könyvnek a bemutatóját az újvidéki Zsidó Hitközségben. Akkor is, de később, miután már elolvastam a könyvet, hosszasan elbeszélgettünk az „esetről”. Amikor Kertész Imre ezért a művéért megkapta a Nobel-díjat, Tišma telefonon megkérdezte a Prometej szerkesztőjét, vajon tudja-e, hogy a könyvet, amelynek a fordítását már két éve a fiókjában tartja, Nobel-díjjal tüntették ki. Ez valamivel a 2002-es belgrádi könyvvásár előtt történt. A szerkesztő, igencsak meglepődve, akkor sebtében megígérte neki, hogy rekordidő, két-három hét alatt kinyomtatják, és elkészül a vásárig. Így történt aztán, hogy ez a könyv a vásár egyik legnagyobb érdekessége lett.

Ennyit Tišma fordításáról. De ki gondolná, hogy az eredeti regény is hasonló kínok között született meg? Maga Kertész Imre panaszkolta el Tišmának, hogy a kéziratot annak idején Budapesten felkínálta az egyik, majd a másik, végül a harmadik kiadónak, és mindegyik vonakodott a kinyomtatásától, mondván, hogy már több könyvet is megjelentettek a légerekről, és különben is, szűkös a keretük. Senkinek sem volt olyan szeme hozzá, mint Tišmának, hogy észrevegye, milyen sajtóságos nézőpontból tekint a szerző egy ártatlan fiú szenvedéseire, milyen megismételhetetlen leírását adja a betegségnek és a halálnak ez a regény. Többéves kínlődés és bizonytalanság után a szerző megmutatta a kéziratot az egyik közeli barátjának. Az, miután elolvasta, a következőket mondta: „Ne aggódj, ez egy kitűnő regény, csak te légy állhatatos, valakinek meg kell jelentetnie.”

A lelki közelség ugyan nem jelentette azt, hogy teljesen egyformán tekinünk a világra, de a – mind kisebb – különbözőségeink is a másmilyen, főleg a háborús élettapasztalatainkból eredtek. Mi azonban ezeket a különbözőségeket egymás között nem titkoltuk. Az egymáshoz való viszonyunk tiszta és világos volt. Nem akartam kérésekkel terhelni őt.

– A te életműved igazán figyelemre méltó – mondta az akkori beszélgetésünk során –, nagyobb népszerűsítést érdemelne.

– Ugyan már, Tišma! – reagáltam eléggé hevesen. Nem szoktam hozzá a dicséretekhez.

– Miért? Az, amit a gyermekkorodról, az apádról írtál, valóban jó, figyelemre méltó.

És akkor Tišma lenyűgöző memóriával elkezdett részleteket felidézni az írásaimból, amelyek különösen megtetszettek neki, és azt mondta, hogy oda lehetne tenni őket az egyik neves írónk művei mellé . . . kényelmetlen lenne a számomra, hogy ideírjam a nevét, biztosan önhittségnek tünne, annál is inkább, mert ez a nagyra becsült írónk nincs már az élők sorában, mint ahogy Tišma sem, aki igazolhatná az emlékezéseimet.

Egyszer együtt utaztunk Budapestre, majd Szarvasra. Abban az időben az Újvidéki Rádió művelődési és szórakoztató műsorainak szerkesztősége sike-

resen együttműködött a Magyar Rádió megfelelő szerkesztőségével, s így számos közös műsort szerveztünk itteni és magyarországi színészek, művészek, írók közreműködésével. Szóval, meghívtuk Tišmát, hogy a vajdasági szerb írók közül elsőként vegyen részt a Magyar Rádió és az Újvidéki Rádió egyik közös irodalmi műsorában. Nagy öröömömre ráállt, noha, mint mondta, nem szeretett ilyen fárasztó utazásokon „zötykölődni”. Az akkori körülményeknek megfelelően Rádióink zsúfolt autóbuszába préselődtünk bele mindannyian, a rádió-színház művészei, a zenekar tagjai, az újságírók, a műszakiak . . . Ennek ellenére, úgy hiszem, élvezte az utazást. A műsort 1975. április 22-én vettük szalagra a szentesi közönség előtt. Rajta kívül a vajdaságiak közül fellépett még Bogdánfi Sándor író és Pap József orvos-költő is. Tišmának nagy sikere volt, mert magyarul szólalt meg, ami abban az időben Magyarországon nagy csodálkozást és tetszést váltott ki.

Az Újvidéki Rádió különféle műsoraiban több nyelven is gyakran szerepeltek a versei és novellái. A *Nevreme (Ítéletidő)* és a *Stan (Lakás)* című novelláiból magyar nyelvű hangjáték is készült. Később talán szerbül is elhangzottak, de már nem emlékszem biztosan.

Egy alkalommal, amikor hazatért Bázeltől, hozzá siettem, hogy visszaadjam a tőle kölcsönzött könyvet, amelyre talán szüksége volt a munkájához. A Tanurdžić-palota előtti kávéház teraszán ültünk le egy asztalhoz. Meglepődtem, ugyanakkor aggódtam is a megváltozott külseje miatt. Az arca sárgás volt, a szeme alatt mély árok. Mintha hirtelen megöregedett volna.

– Sonjával voltam ott – hangsúlyozta, ugyanis általában egyedül utazott. – Jól éreztük magunkat. De mégis korábban hazajöttünk.

– Miért?

– Ne hidd, hogy Újvidék után vágyakoztam!

Ilyen kijelentést többször is hallottam tőle. Akkor is, amikor a kilencvenes években, a délszláv háborúk alatt Franciaországból tért haza, de korábban is, amikor Olaszországból vagy Németországból jött vissza. Talán csak az első párizsi tartózkodásának, amikor először kapott jugoszláv útlevelet, talán csak annak az útnak volt nagy jelentősége számára. Akkor minden erejével azon volt, hogy meghosszabbítsa ottani tartózkodását, még anyagi lehetőségein felül is.

Ami a Bázeltől való korai visszajövetelről illeti, megkérdeztem, hogy talán Sonja, a felesége nem érezte jól magát abban a városban.

– Nem! Nem erről van szó – mondta határozottan. Másfél hónap – azt hiszem, éppen így mondta – éppen elég volt. Tartóztattak bennünket, de én nem akartam tovább maradni. Mit csináljak én ott?!

„Mit csináljak én ott?“, ez is egy olyan mondat, amit többször hallottam tőle. Amikor a délszláv háborúk idején Franciaországban volt, azt hiszem, a kultuszminisztérium vendégeként, és városról városra vándorolt, állítólag hogy

megismerje őket, és amikor az újabb városban mindig jelentkeznie kellett valamilyen újabb kulturális tisztviselőnek, akivel ugyanolyan, vagy az előbbiekhöz hasonló beszélgetéseket kellett folytatnia önmagáról és a világról, akkor már az ottani tartózkodása nyomasztóvá, sőt lehangolóvá kezdett válni, és akkor is idő előtt hazajött. „Mit csináljak én ott?” – mondta nekem akkori hazatérte után is, noha akkor sem vágyakozott Újvidék után, sem a súlyos háborús zűrzavarban vergődő Jugoszlávia után. (Most, 2003-ban jól látni, hogy ezt a háborús gubancot még mindig nem sikerült kibogozni.)

Teljesen megértettem. Ismerem ennek a tájak és események feletti lebegésnek a mind gyakoribb érzését. Némelyik utazásom vagy látogatásom alkalmával magam is gyakran felteszem a kérdést: „Mit keresel te itt?”

Tišma ugyanis nem a valamilyen eseménytől, a háborútól és a bombázásoktól való félelmében menekült – noha teljesen érthető lenne, ha valaki megijed a felmérhetetlen magasságból alázuhanó bombáktól. Nem! Ő az igazságtalanságtól, a szabadságnélküliségtől, a benne és a körülötte kialakuló beteges állapottól, a reggeli depresszióitól és tehetetlenségérzetétől menekült, és futott a szabadság, a szépség, az igazán nagy élmény után, mintha örökösen a fekete lány után kutatott volna.

Naplójába 2000. 7. 21-i dátummal a következőt írta: „Annak ellenére, hogy az életet hevesen szeretem, »a világ nem az én otthonom«, így hát nincs mi után bánkódnom most, amikor a betegséget nem Sa.-nál, hanem nálam állapítják meg, mégpedig nem gyógyíthatót, hanem halálosat. A halálnak egyszer be kell következnie, ezzel nem éppen régen mégis megbékéltem, most hát csak el kell fogadnom, hogy a határidő lejárt.”

Elutasította, hogy fájdalmas vizsgálatokat végezzenek rajta. Elhatározta, hogy egyedül hal meg, bárki segítsége nélkül.

Újvidéken, 2003 márciusa–áprilisa
Megjelent a Zlatna greda 2003. 7–8. számában

KILENCVEN ÉVE SZÜLETETT CSÉPE IMRE

A KÖLTŐ HEGYESI ÉVEI

VIGH RUDOLF

Kishegyes nagyközség a Bácska keblének közepén lüktet szorongva a Te-lecskai-dombok tenyerében, szinte piheg a bájos völgyben. Ez a szépség és nyugodtság első pillantásra lenyűgözi az idegent, aki pedig itt született, azt egyenesen megigézi örökre, s ha el is kóborol más vidékekre, úgy kényszerül ide vissza, mint gyermek az édesanyja megnyugtató ölelésébe.

Hazajáró barátommal ezt állapítottuk meg, amikor szóba került a néhai költő földink, Csépe Imre, akit szintén messzire sodort a sors szeszélye, de szülőfaluját sosem feledte, és fájlalta is az utolsó leheletéig. Ezzel a barátommal gyakran ülünk abban a szobában, ahol Csépe 1944 ősztől sokat tanyázott jókat mesélve a nagymamámmal és Suszter Örzse nénivel, s rálátunk az utca végén lapuló piciny házra, amelyben Csépek laktak. Emlékezetemből előjönnek azok az idők, és árad a szó belőlem a sok-sok történetről, amit a költővel megéltem, hisz a nagymamánál, özvegy Szőke Béláné született Papp Franciskánál nevelkedtem, így Csépe Imrének is mindennapos kolonca voltam. Író barátommal ritkán beszélünk az irodalomról, most azonban kivételesen föl-villanyozva buzdít, hogy Csépe-eseteimet okvetlenül vessem papírra, mert ezt helyettem más nem teheti, s a költő életének egy szakasza, nevezetesen a szekicsi béreskedése és a Szabadkára való költözése közötti időszak (1945–46) velem együtt homályban marad, annál inkább, mivel Csépe önéletírásai között erről vajmi kevés található. Noha az írás terén elég keményfejú vagyok, tanácsot vagy szuggerálást meg nem fogadok, ezúttal mégis hajlottam a jó baráti szóra, egyfelől, mert az ő szava számomra szent, annyira tisztetem, másfelől pedig alighanem Csépe Imrének is tartozom legalább ennyivel.

Kishegyesen 1944. október 18-án állt be fordulat. Ekkor jöttek be a Becsei úton az oroszok, majd Szekics felől más főlzsabadítók is. Mivel előre érződött

valami, jómagam már ekkor a magányosan élő nagymamámnál tartózkodtam, mint mondták, hogy ne legyen egyedül. Csépeék valamivel előbb elhagyták a szekicsi határt, és az említett házban béreltek szoba-konyhás lakást a Jókai utcában. Imrus fiuk akkoriban született, s azokban a szűkös időkben tejet kellett neki keríteni. Nagyanyám mindig tartott fejőstehenet, ezzel a kérdés megoldódott, Csépe tőle hordta naponta a friss tejet. Valahogy mindig ott ólálkodtam a nagydarab ember körül, különösen miután a nagymama megsűgta, hogy az Imre tulajdonképpen egy igazi költő. Ez pedig előttem olyasmi volt, mint a varázsló vagy a bűvész, aki mindenképp föltött áll, s nem árthat neki senki, semmi, de még annak sem, aki a közvetlen közelében van. Csodálattal néztem föl rá. Költő! . . . Tudtam, hogy nagyon szegények, ám akkoriban ki nem volt az, s nem törődtem a foltos ruhával meg a zsíros kalappal, csak a hangjára figyeltem. Ha szólt, akár az ég dördült volna, főként, amikor keserűségében tette.

Nagyanyám, amíg a tejet kimérte neki a köcsögbe, mindig szavaltatta volna: „Imrém, mondjál már egy jó rigmust, oly nehéz máma föltöttünk az ég . . .” – „Hát, Franci néném, mindjárt olyat mondok, hogy le is szakad, az biztos isten!” Rossz időben így társalogtak. Ilyen volt a hangulat.

Közben a változások egyre rosszabb helyzetet hoztak. A *nincs* lett az úr a faluban. Kihalt volt minden, nem kellett boltba járni, meg egyáltalán sehova, úgy tűnt, megállt az élet. Csak a félelmetes hírek terjengtek.

Nem értettem én a sanyarú sorsot sem, bár lógattam az orromat, hogy semmi sincs! Ezért nagy eseménynek számított számomra, amikor Csépe kézen fogott, hogy: „No, gyere, kisöcsém, kimegyünk a Lógerba, vágunk kávának való fát, fölszereljük a hálót, aztán halászunk a Krivajban. Meglásd, annyi halat fogunk, hogy öreganyád nem győzi majd sütni.”

Fölkapaszkodtunk hát a Lóger nevű völgy körüli magaslatra, onnan néztünk bele a sárban lapuló, mozdulatlan falu képébe. Ekkor a költő kigombolt kabátjában kétoldalt széttárta karjait, mint akit éppen keresztre feszítenek, és érces hangján a szorosra horpadt égaljba harsogta: „Hegyes, Hegyes, te elátkozott édes-mostoha!”

Hosszan néztem a költő szemébe, amint ott állt szálfatesttel a dombtetőn, s furcsa tüzeket láthattam lobbanni benne. Arcának kemény vonásai eközben mintha ellágyultak volna. Szilaj tartása meghajlott a szülőfalu előtt, közben tehetetlenül fújtatott. Az a gyermek tesz így, akit folyton üt-vert az anyja, és szeretet helyett mostoha sors vár rá, pedig szívének leghőbb vágya mondogatni: anyám, drága, jó édesanyám . . . Ezért is lehet az, hogy mostohagyereknek, korgó gyomorral, rongyokban, megverten, eltaszítottan legnagyobb a ragaszkodása, mert szenvedések árán, foggal, körömmel kapaszkodik azért, hogy valakihez tartozzék, hiába úzik, kergetik onnan, a szíve nem engedi.

Ez lebegett Csépe Imre szemében is. Anyira szerette szülőfaluját, hogy megroggyant előtte, de a kevély föld szépségében rideg maradt hozzá, akár a kegyetlen mostohaanya. Rá kellett döbbsennie, hogy itt csak nélkülözés, szenvedés részese lehet, s ezt csak nehezen tudta elviselni. Bántotta, hogy ez a bőséget ontó, áldott jó föld a szegény embernek kizárólag tövist terem, ami szúrja, tépi, ha hozzányúl.

Kishegyesen 1944 ősze csendesén fojtogató, szinte levegőtlen volt. Itt ugyan nem dúltak harcok, de Verbász és Szenttamás felől hallatszott valami tompa moraj egy-egy dörrenéssel. Ahogy a falun áthaladtak a fõlszabadító csapatok, az utcákban megjelentek a rendfenntartó fegyveresek félig civilben, félig egyenruhában, de a partizánsapkájukon messzirõl látszott a vörös csillag.

Összeszedték az emelõhálóhoz szükséges koronafaágakat, és a hónunk alá vágva leereszkedtünk a dombról, a kihalt faluvégén egyszerre szemben találtuk magunkat egy csillagos-sapkás, se katona, se civil egyénnel, aki látszólag házról házra járt, hirdette az új rendet, osztotta az új rendeleteket. Egyedül, egymaga, oldalán jókora revolverrel. Csípõre tett kézzel várt bennünket. Röviden elmondta, hogy megalakult a néphatalom a faluban. Vasárnap tûzze ki mindenki a zászlót, már aki nem népellenység. Hadd látszódjék, hogy ez egy igazi proletárfalu. Nem nagy gond az egész. Az eddigi lobogót csak meg kellett fordítani, hogy a piros sáv kerüljön alulra, a zöld helyébe pedig kéket kell varrni, középebe meg ótágú vörös csillagot, és kész. Aztán hanyagul szalutált.

Annyi biztos, hogy Csépe nem akart politizálni. Átélt már néhány változást, számára mindegyik csak nyomorúságot hozott. Elege volt belõle. Bizalmatlanná vált mindennel szemben. Az õ egyetlen világa a képzeletében létezett. Akkoriban írta legtöbb versét, kizárólag ez kötötte le, ennek élt, más nem érdekelte, talán még az sem, hogy mi történik körülötte. Legalábbis azt a látszatot keltette. Egészen pontosan mondva, nem is írta a verseket, hanem valósággal költötte. Megszállottan merengett napokon át, és amikor leült a kockás füzeté elé, akkor már a fejbõl kidolgozott verset jegyezte bele.

Abban az idõben tényleg csúnya sötétségû esték voltak. Október derekától nem volt villanyáram a faluban, petróleumot sem lehetett kapni, hát maradt a csutkaizzítás a tûzhely ajtajából, jobb esetben a faggyúmécses pislogtatása fontosabb esti teendõk esetén, mint például a lobogó átalakítása.

Elsõ megszzeppenése után a falu népe egyre jobban érezte a tél közeledését. Valami túlélési ösztõnnel fokozatosan élnékülõ mozgolóadás támadt az utcákban. Legtöbben a határba igyekeztek kijutni, hogy a kinnrekedt termésbõl valamicskét hazamentsenek. Akinek fogata volt, az kocsival, lóval, mások csak gyalogosan, üres zsákkal, esetleg egy darab kötéllel a vállukon iparkodtak. Annyi embert még nem láttam hatalmas teher alatt cipekedni. Mintha a nagy zsák csõves kukoricának, illetve a hatalmas kévébe kötött kukoricaszárnak

lába lett volna, csak az látszott ki alóla, ahogy billegett hazafelé, sorban, miként a hangyák szállítják suttymban a maguknál jóval nagyobb terhet. Miközben a határt járták, sok mindent láttak, hallottak az emberek, s jöttek a hírek a tényleges helyzetről. Csépe tolmácsolta esténként, amikor átjött hozzánk tejért. Tőle tudtuk meg, hogy a hegyesi határban nincs semmi zűrzavar, a megszeppent gazdák rendesen kiadják a komenciót, a bért, a részt a volt béreseknak, szolgálóknak vagy részeseknek, de a kijáró terményt nem tudják hazaszállítani, mert ló alig maradt a tanyákon. Rosszabbul jártak a legszegényebbek, akiknek rendszerint a nagygazdaságokon volt elmaradt járandóságuk, ott ugyanis mindent lefoglalt a katonaság. Ezeknek a szerencsétleneknek nem maradt más hátra, mint letörni egy-egy darab elhagyott kukoricást, de csak annyit, amennyit azon nyomban magukkal tudtak vinni, mert másnap már ott sem találtak semmit. Ezzel a kétségbeeséstől lázas gyűjtögetéssel a lakosság legalább azt elérte, hogy mire az első fagyok beköszöntöttek, volt némi takarmány a malackának és annak a néhány pár baromfinak, ami a tél átvészelésére adott reményt. Magunk sem voltunk másként. „Mától holnapig”, ahogy Csépe verselte.

A szomszéd falut, Szekicset, még 1944 novemberében sem lehetett a főúton megközelíteni, pedig csak három kilométerre esett. Bejáratánál lágert létesítettek, oda terelték azokat a németeket, akik nem menekültek el, mert úgy gondolták, nekik semmi vétjük. Őket is, a kiűrtett falut is fegyveresek őrizték, közelbe jutni nem lehetett. Ám az elhagyott tanyákra kimerészkedtek a volt béresek. Eleinte az ott maradt holmijukért mentek mindenre elszántan, azután húztak, vontak, amit a két kezük és a hátuk elbírt, a sodrófától a vasvilláig mindent. Többen azt állították, hogy maga a gazda kérte őket idejekorán: mentsenek, amit tudnak, úgysis elviszi más! Csépe ezen nagyon fölháborodott, és öblös hangon szidta az utcabelieket, ha meglátta náluk a kék holmit, ugyanis a németek kékre festettek a sámlitól a tragacsig mindent. Főleg az borította ki, amikor kátyúba ragadt, megpakolt kék szekeret, lovak híján, a szomszédok maguk próbálták hazavonszolni, kézzel, lábbal nekiveselkedve a sárnak. Őt is unszolták, hogy ugyan vegye már ki zsebéből a kezét, segítsen nekik. Erre olyasmit felelt, hogy aki nem ember, az maga tesz jármot saját nyakába, és hogy neki elege volt Szekicsből, nemhogy onnan elhozza az életét megkeserítő kapát vagy kaszát!

A fölszabadítás előtt sok hegyesi szegény ember volt béres, szolga, napszámos, kanász vagy részes Szekicsen, tehát egy korszak lezártaival, kinkeserves munkájuk után, valahol a tudatban jogos volt az önkényes végkielégítés, nem is firtatta senki, de hogy Csépéék Szekics fölszámolásakor a németek holmijából nem hoztak el egy tűt sem, arról mindmáig mélyen meg vagyok győződve.

Az első hóig böngészünk a kertben, sült tököt majszoltunk, pirított tök-magot ropogtattunk, s azt tervezgettük, hogy tavaszra majd mennyi halat fogunk az utcánk végén levő Krivaja patakban, a Kubiknál, a Paprika híd tövében.

Azt hittem, rendes kerékvágásba terelődött az életünk, amikor az egyik vaksötét, jeges éjszakán kiraboltak bennünket.

Pontos címre jött egy teherautó, és a szekrényekből fölpackolták rá az összes ruhaneműt. Három derékszíjas nő rámolt, két alak meg tányértaras golyószóróval sarokba állította a szipogó nagyanyámat. Sok gyertya égett a szobákban, mintha halottat virrasztottak volna velünk, fényüktől kísérteties árnyak imbolgytak a szemünk előtt. Amikor mindent kiforgattak, a zsákmánnyal elégedetlen, dühös nők fölkapaszkodtak az ajtó előtt álló teherautó rakodóterébe, a ruhák és az ágynemű tetejére, az egyik angolblúzós, kockás nadrágos illető a nagyanyám orra alá szorította a fegyvert. „Hol az arany?” – sziszegte magyarul, s rögtön tudtuk, kicsoda, hisz a „hol” a „hun” helyett elárulta, hogy melyik faluból jött a zsvány. Nagyanyám összeszorította a száját, nehogy kilátszódjék az egyetlen aranyfoga, s lerogyott. Erre az ismerősünk fél kézzel lerántotta rólam a jó meleg posztókabátját, földobta a zsákmány közé, és rettenetesen feleselve a többivel, begyújtotta teherautóját, majd hátrahagyva a sok gyertyacsonkot, nyagगतott, bögetett motorzúgással belevesztek az éjszakába. Senki sem nézett felénk, pedig az egész utca népe ott lapult az ablakok sötétjében.

Vacogtam egy szál ingben a kóválygó gyertyalángocskák közt, amíg nagyanyám elszaladt Imréért, mert még visszajöhetnek a latrok . . .

Aztán nagy fekete gyapjúkendőbe kötöttek, mint egy kis öreganyót, meg-simogatták a kimerültségtől kókadozó fejem, ujjukkal elnyálazták a még füstölő kanócokat, és beleringattak a füstszagú barlang-sötétbe.

Hogy álmodtam-e vagy tényleg hallottam Csépe szavait, nem mondhatom bizonyosan, de lehunyt szemmel tisztán emlékszem rá, azt mondta ezekre az összevissza-történekekre, hogy nehéz embernek lenni, de ha szakad a part, akkor még nehezebb annak maradni.

A költőben óriási igazságszeretet lakozott. A fordulatokkal bekövetkezett túlkapások alaposan megingatták hitét a proletariátus győzelmével hirdetett új rendben, mert egyre gyakrabban fejébe tódult a vér az embertelen visszá-ságok hallatán. Magában forrt, rotyogott, egy-egy kirívó eset miatt azonban ki is tört belőle a fékezhetetlen láva. Ilyen esemény volt, amikor egy este összeszedtek a faluban jó néhány férfit, és a Bajsa melletti táborba hurcolták őket. Ez nagyon hasonlított a megtorlásra, bár valami csoda folytán ezeket az őrizetéseket csakhamar átirányították kényszermunkára, ami nagy megkönnyebbülést jelentett, mert másfelől olyasmi is hallatszott, hogy a nép

nevében elhurcoltának egyszer s mindenkorra nyomuk veszett. Kitudódott, hogy a színmagyar faluban, a vásártér mögött, nagy gödröt ásatnak a kiszőlítettakkal, de említeni senki sem merte. Azt suttogták: a falunak lesz. Csak később, amikor már leállították a robotolást, akkor mondta a maroknyi szláv óslakos közül az egyik bennfentes, hogy halastavat akartak létesíteni, de nem jól tervezték, mert közel a vasút, a halak pedig nem szeretik a vonatok dübörgését.

Csépe tudott ezekről a dolgokról. Kiábrándulva, elkeseredetten vitakozott az utcabeliekkal, akik a vállukat huzigálták. Bizonygatta, hogy a hegyesi magyarokért szót kell emelni, közöttük nincs háborús bűnös, akinek vaj van a fején, az nem maradt itt. Mit tehetett a szerencsétlen bácskai magyar, ha mindegyik rendszerben behívták katonának, próbált volna nem elmenni. Különösen a téglagyáros Szóke Rufi letartóztatása miatt csapott föl benne az igazságérzet lángja. Kitárt ingmellel állt annak a küldöttségnek az élére, amely a kiszabadítását követelte. Szemtanúk szerint, a „szebb jövő” elnevezést viselő fapapucsával csattogta a hadbíró előtt, hogy hányféle az igazság. Mint mesélik, az önkéntes küldöttség tagjai azt hitték, hogy a pattogó költőt menten belökik a cellába, de megúsza egy alapos fejmosással.

Az igazság jelszava alatt történő események mély nyomokat hagytak a költőben. Komorrá vált, keveset beszélt, minden idejét a kockás füzetével töltötte. Meglestem, telis-tele volt ceruzával írt verssel. Ez a fölfedezés ki nem ment a fejemből, s Imre bátyám egyre jelentősebbé vált előttem, mert tudtam én sok verset az óvodából és az iskola első osztályából, ameddig eljutottam a felszabadulásig, de verset kitalálni, megírni, hát az valami világraszóló dolog lehet.

Közben ropogósra keményedett a tél. Szalmát tettünk a faklumpánkba, úgy botorkáltunk egymáshoz rövidíteni a hosszú estéket. Ebben az volt a jó, hogy a kis szobát, ahol éppen tanyáztunk, jól behelhettük, és kipirult az arcunk. Ekkor már kithelt a vasútállomáson Kishegyes új nevét. Még meg sem tanultuk kimondani a „Málé Igyost”, máris tanulhattuk, hogy „Krivája”.

Csépe közbenjárt Kishegyes becsületes neve visszaállításának ügyében. Hogy mit szólt, mit sem, a Krivaja táblát nemsokára leszedték, és nem is említették többé. Lehet, hogy szerencséje volt, mert akkoriban húzódott vissza a katonai népfelszabadítási karhatalom, s helyébe alakult a néphatóság, amelyben már ott voltak a régi helybeli, igazi munkásmozgalmi emberek, akik azért tovább láttak az orruknál. Alighanem nekik köszönhető, hogy a falu végzetes események nélkül, ziláltnan ugyan, de reménykedve léphetett az 1945. évbe.

Ezektől a parányi reménysugaraktól, mintha a költő is visszanyerte volna az életkedvét. Nagyokat sétált a faluban, hosszan beszélgetett az emberekkel az utcasarkokon. Az ő ege kiderült, az enyém beborult. Értesítést kaptunk,

hogy folytatódik a tanítás, jelentkeznek az iskolában. Hiába jelentettem ki, hogy én nem akarok továbbtanulni, abbahagyom az iskolát, mert halász akarok lenni, amiből meg lehet élni, de meg sem hallgattak, bekötöttek a fekete nagykendőbe, fejembe nyomták a néhai öregapám bundasapkáját, beékeltek a lábamat a szalmától szakállas faklumpába, és Csépe Imre elindult velem. Mezítelen kezünk lilára fagyott az úton, de el nem engedték egymást. Csépe bizonyára azért, nehogy megszökjék, jómagam viszont azért, mert nem szerettem volna a senki kutyájának látszódnia a többi gyerek előtt. Mert apám Oroszországban volt hadifogságban, anyám a bátyámmal Kúláról elmenekülve Papp József nagybátyám tanyáján tartózkodott a maradék jószágunkkal, nagyanyám főként a Cifra nevű tehenével volt elkeveredve, jómagam pedig, lám, a jajrögös úton vagyok a sivárságban vergődő költővel. Biztosan látta bennem a dúlásokat, és azzal vigasztalt, hogy ez semmi, az élet iskolája sokkal nehezebb, mégis ki kell járni, ráadásul az utóbbinak sosincs vége, ő már tudja. Beletördtem hát sorsomba, arra gondolva, hogy tavaszig kibírom, de akkor végérvényesen abbahagyom az iskolázást. Úgyse szeretek a többi gyerek közt, akkor meg minek járnék oda, semmi értelme.

Nem az úgynevezett zsidó iskolába mentünk, ahova a magyarok idején jártam, hanem a templom mögött lévőbe, és nem a régi tanítóm, Kovács József fogadott, hanem egy ismeretlen, mogorva asszonyság, olajzöld posztószoknyában, angolblúzban és fényesre suvikszolt csizmában.

Csépe rá se nézett, inkább engem bátorítva megsimogatta gubancos üstökömet, a mutatóujjával jelezte, hogy majd a sarkon vár.

Ez nagyon megnyugtatót.

Meg még az is, hogy az óvodai pajtásom, Zelenka Karcsi mellé ülhettem, akinek kivételesen volt irkája, ceruzája, így föl váltva préseltük a tábláról a betűket, alakjuk szerint. Az életrealitás kezdete lehetett ez a nap, mert mindketten véletlenül tudtunk már írni-olvasni, s összefűztük az egész táblát kitöltő nagybetűket: *szabadság*. Szólni ugyan nem mertünk róla egy szót sem, csak a szemünk sarkából jeleztük egymásnak, hogy ezek nem akármilyen kuka betűk, ezek jelentenek is valamit számunkra, nem úgy, mint a másik sor, a „Smrt fašizmu – sloboda narodu!”, amit persze nem értettünk.

Rövid ücsörgés után köszönni tanultunk. Ez abból állt, hogy didergés ellen föl kellett pattanni a padból, öklünk bütyökét a halántékra lendíteni, és harsányan kiáltani: *szabadság*, aztán leülni, s így vagy hússzor egymás után. Tetszett is az osztálynak, olyannyira, hogy némelyik lurkó a „dosztá” vezényszó után is egyet-kettőt rugózott még, akik csak a „süket vagy?!” magyar nyelvű parancsot értették. Úgy tűnt, a *szabadsággal* semmi gond sincs, ám a második sor bemagolásával annál több. Bárhogy is vezényelt az őrmester tanítónő, a hegyesi magyar gyerek kerek száján úgy préselődött ki a tananyag, hogy „szmert

faszizmusz”, ezért reménytelenül ránk hagyta a szabadság szajkózását. S mert ez a szép szó tetszett nekünk, attól fogva úton-útfélen így köszöntünk mindenkinek. Volt olyan, akit megijesztettünk vele, de volt olyan is, akinek tetszett, és mivel erre rájöttünk, megfelelően alkalmaztuk. Ezért mondom, hogy itt lehetett az életrevalóságunk kezdete.

Csépe másként állhatott ezekkel a dolgokkal. Őt nem a szavak köntöse érdekelte, hanem azok valósága. Az iskolából kijövet a zsidó templomnál találtuk. Táborozó bolgár katonákkal próbálta megértetni, hogy a szabadság tulajdonképpen maga az öröm. Egy végtelen, szívmeleg öröm. Hol van ez? A baranyai csataterекről győztesként hazafelé vonuló katonák elcsigázottak, gyűröttek, mosdatlanok és borotvátlanok voltak. Ők meg kézzel-lábbal mutogatva azt próbálták megértetni, hogy a hurrát odafelé sokezeren zengték, most meg a maroknyi seregnek semmi hangja, a lovakat megették, holmijukat szétszórták, semmijük sincs az égvilágon, csak a sárga posztójukban a remegés, minek örülnének? Csépe kiforgatta nekik zsebéből a marékkal tört dohányt: hát ennek, mutatta, és együtt nagy füstöket eregettek a rozsdás felhők alá.

Később még egyszer visszatértünk a zsidó templom udvarába, ahol a költő Konc Dezsővel a halomba dobált könyveket válogatta, mi pedig rabló-pandúrósdi játszottunk a földült templomban. Csörtettünk a szétvert ereklyék közt, ropogtak a talpunk alatt a színes üvegcserepek és a faragott bútortat darabjai. Öntudatlanul éltük bele magunkat abba a pusztításba, ami a nagy vandálok után ránk maradt. Az ovális alapzatú, műkincsnek számító épület csakhamar romhalmazzá vált. Faanyagát apránként föltüzeltek a tábori kazánokban, így a korábban ékszerdobozhoz hasonlítható templom pusztulásának lehettünk szemtanúi, mert mindenki úgy gondolta, hogy az a másé, s pusztulhat, nem számít.

A magyar időktől üresen álló zsidó lakásokból származó könyveket végül Csépe a sakter-házban ideiglenesen meghúzódo orosz Miskával hordta át szemáskosárban a volt Keresztes Egylet pinchehelyiségébe. A régi hegyesi orosz törte a magyart. Denaturált szesztől rekedten azt bizonygatta, hogy ezek nem jó könyvek, mert nem égnék egy istenért se, a füstjük meg fojtogat, marja az ember szemét. Csépe pedig ráijesztett: „A betűnek akkora az ereje, hogy tűzzel se bírni ellene. Úgyhogy meg se próbáld, öregem!”

Csépe igencsak sértődékeny volt, de a sors sem kímélte, alaposan rájárt a rúd, lépten-nyomon gyomrozták a földik, szinte ok nélkül, talán azért, mert más volt a többinél, nyilván különb, tehetségesebb, s ezt nem tudták elviselni, hát gázolták. Ez oda vezetett, hogy egyre ritkábban járt le a faluba, kerülte a tömeget, ő, aki korábban lelkes műkedvelő volt, aki a társulatnak maga írt „testhezálló” színdarabot. Csak azokkal tartotta fenn a kapcsolatot, akik emberi jobbot nyújtottak felé, ám ez egy igen szűk kör volt. Igazán szerette

szülőfaluját, viszont annál nagyobb volt a csalódása az emberekben. Nem tudta megérteni, hogy miért önzők és irigyek a hegyesiek. És elviselni sem tudta. Teljesen visszahúzódott.

Egy alkalommal kórőseprűért küldtek hozzá (télvíz idején seprűkötéssel kereste kenyereit), de nem a színben találtam cirok, kóró, fűzfavessző mellett, ahogy a mesterséget elképzeltem, hanem az ablak felé fordulva, bent a szobában, a számomra már ismerős kockás füzete fölött, s tompa ceruzájával húzgálta át a kész verseket. Rosszkezdű volt. Nem komázott velem, mint korábban, csak fölemelte a fejét, és maga előtt az asztalon összecsuksa a füzetet. A borítóján ez a cím állt: „Édes-mostoha szülőfalumban 1945–46.” Mivel ezt a gyakran használt kifejezést végképp nem értettem, szóvá is tettem a nagyanyámnak, hogy hogyan lehet a falu egyszerre édes is meg mostoha is, de a nagyanyám sem tudta, ezért a művészlélek érzékenységre hivatkozva, eltusolta a dolgot. Gyerekfővel azt gondoltam, hogy például, van ugye édesanya, vagy mostohagyerek, esetleg fordítva, de édesanyának mostohagyereke nem lehet! Akkor még keveset tudtam az emberekről. Nyilván Csépét sem szó szerint a szülőfaluja aláta meg, hanem a benne élő emberek. Ezekre pedig általában azt szokás mondani: a falu. Vagyis az átlagközösség, amely különnek tartotta a művészi ihletésű embereket, és egyszerűen mellőzte őket. Mert a világon érdek nélkül semmi sem történik. Az egyéni érdektől vezérelteknek pedig nem felel meg, ha egy kiemelkedő egyéniség fölélük kerekedik. Csépével ezt éreztették minduntalan. Persze, azok, akik a falu nevében cselekedtek. Mert azért a költőnek volt sok igazi barátja, tisztelője is, akiknek azonban nem messzire hallatszott a hangjuk, maguk is a pusztá megélhetésért küszködtek, nemhogy mások sorsát befolyásolhatták volna. Ezek voltak Csépe „édestestvérei”, „édeskomái”, akiket sosem feledett.

A fizikai ínség mellett a költőt nagy szellemi nélkülözés is sújtotta. Verseit már évek óta közölték a bácskai lapok és folyóiratok, nem volt éppen kezdő poéta, de hiányolta a fejlődést, amelyet kizárólag olvasással próbált megoldani. A falu maroknyi értelmisége annyiban volt segítségére, hogy mindenkor szívesen ellátta irodalomértékű könyvekkel. De ezek hasznosítása sem volt mindig zökkenőmentes, ezért az ideiglenesen itthon tartózkodó, falubeli költőtársához, Dudás Kálmánhoz fordult, akit csak Figura Kálmánnak nevezett, mivel az meg őt Veréb Imrének hívta. Ezek a dűlőúti verstanórák is elvették a kedvét, ezért következett be a sok áthúzás a kockás füzetben. Egyébként az volt közös a két költőben, hogy Dudás Kálmánt sem túrték meg Kishegyesen, mert papnak indult, s ez kényelmetlen volt a marxizmus–leninizmus sznobjainak, attól függetlenül, hogy az akkor már közismert költő–patikus–tanár sokkal erősebb szocialista eszméket hordozott magában, mint ők, de ez nem volt a homlokára írva, nem tudhatták. Csépe maga mesélte később, hogy őt Figura

Kálmán kiáltotta ki parasztköltőnek, s arról próbálta meggyőzni, ne akarjon más lenni, mert összeroppan. Ezt persze Csépe elutasította, mert azt vallotta, hogy nincs ilyen meg olyan költő, csak jó vers van meg rossz vers van, de ez ne egy patikus ítésként mondja meg, hanem az olvasók!

Egyébként Csépe Imre küzdelme a megélhetésért ebben az időszakban emberfeletti volt. Ezt meg is írta, prózaköteteiben bárki elolvashatja, ezért inkább avval foglalkozzunk, amire nem maradt ideje külön kitérni. Ez pedig a szülőfaluból való távozása.

Hatalmas világi és lelki válságában nem érezhetett szabad mozgásteret magának, ezért bizalmas körökben sokszor emlegette, hogy távoznia kell a faluból. Noha a nincstelenek nincstelenje, a kizsákmányoltak kizsákmányoltja volt, érdekes módon, az agrár- és egyéb reform során nem kapott se földet, se házat, pedig a kiosztott telkeken fölépült falurészt ő nevezte el Pacsirta telepnek. Lehet, hogy el sem fogadta volna. Így inkább azoknak a sorába állt be, akik a szülőfalutól csak vándorbotot kaptak.

Kimondhatatlanul restellem, hogy nem vettem észre a Halász távozását az utcánkából. Búcsúszó nélkül ment el, talán nem akart fájdalmat okozni magának sem, nekünk sem.

Szó szerint ráébredtem, hogy nincs közöttünk.

Egyik reggel nagymosás volt nálunk. Arra ébredtem, hogy gőz tölti ki a szobát. Ágyam végénél nagy mosóteknőben pocskolva beszélgetett nagyanyám a segíteni érkező Suszter Örzse nénivel, aki Csépe Imre közeli rokona volt. A szavak foszlányokban érkeztek fülembe:

- Miért költöztek Imréék Szabadkára?
- A létezés miatt . . . bizonyára . . .
- Csak úgy?
- Csak úgy . . . Semmiről semmire . . .

Fejemre húztam a párnát, hogy ne fojtogasson a kavargó, súlyos pára.

Mi lesz most? Ki tanít meg engem halászni? Itt hagyta nekem a korona-tüskös botokat, amiket a készülő hálónkhoz vágtunk együtt a Lóger fölötti dombon. Mire lesznek jók azok nekem? . . .

Aztán a szennyest öblögető asszonyok másról beszéltek.

Tudni vélték, hogy valakik egy elhagyott helyen csecsemőt találtak, holtan. Kitehették az út szélére, és megfagyott. Ezen háborogtak. Olyasmit mondtak, hogy még a kutya sem hagyja a kölykét.

Nem értettem, de borzalmasnak találtam.

Azután valahogy elnyomott a kora reggeli álom, és sokáig aludtam.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

TÖRTÉNETSZEMLÉLETÜNKRŐL – IMMÁR SOKADSZOR *Tema con variazioni*

Pejin Attila: *A zentai zsidóság története*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003

Jó másfél évtizede, hogy felfigyelhettünk Kosáry Domokos *A történelem veszedelmei* címmel megjelent nagy jelentőségű traktátusára, amelyben egyebek mellett történetiszemléletünk sokszor kényszerből, de az esetek többségében szerencsére mégiscsak belátásból és meggyőződésből eredő változásairól, azok okairól és válfajairól értekeznek. A téma a figyelmes szemlélőnek a változatok sorát kínálja, hisz az Európa- és világszerte bekövetkezett „rendszer-váltások” szinte mindenütt létrehozták a történetiszemlélet egyedi variánsait. Ez tehát az oka, hogy Pejin Attila *A zentai zsidóság története* című könyvéről szólva sem a szakmabeliség, a kutatói gondosság, a dokumentáltság, a hitelesség meg a történettudomány minden művelőjétől jogosan elvárt más követelmények vizsgálata, hanem a jelzett szemléleti változások kerülnek előtérbe. Másképpen mondva: az alábbi reflexió nem pusztán a módszertani, a kompozíciós, az előadásbeli s más ehhez hasonló elvárások felsorolása, még kevésbé valamilyen világnézeti, eszmei, netán politikai számonkérés, hanem a humángondolat kiteljesedésének a tettenérése. Időnként ugyanis jóleső érzéssel vehetjük tudomásul (s ezt tanúsítja az itt tárgyalt jeles munka is) e pozitív folyamat megszakíthatatlanságát s egyenes irányvételét.

A könyv (idősebb) olvasójának legerősebb és legmaradandóbb benyomása nem az, hogy egy etnikum, egy nemzetközösség történelmével ismerkedik,

hanem e történelmi folyamat helyszínével, magával a várossal, annak társadalmi, gazdasági, politikai viszonyaival, iparával, kereskedelmével, pénzügyeivel, művelődési életének körülményeivel, egyesületeivel, hitéletével stb. Ennek a benyomásnak kétféle oka lehetséges. Az első az, hogy Pejtin Attila kiváltképpen helytörténész. Történelemfelfogásában tehát a zsidóság mint a városközösség életének anyagi és szellemi hatótényezője van jelen, egy közösségi életforma organikus elemeként. (A felsoroltakon kívül persze még sok másnak is, mint pl. az irodalom, a hírközlés, a sport, a politika, a művészeti élet eseményeinek aktív résztvevője, ezek számottevő komponense.)

Az a körülmény, hogy szerzőnk a városi élet e számtalan megnyilvánulási formájának a keretében a zsidóság helyét és funkcióját kiemelten vizsgálja, semmiképpen sem a nagyobb, a tágasabb életkörben mozgó közösségtől való leválasztás vagy elkülönítés szándékának a jele, hanem éppen ellenkezőleg: Pejint történelmi életformánk egészének, teljességének, a közös élet képének mind megbízhatóbb, hívebb és hiánytalanabb bemutatása, illetve annak az óhaja vezeti. Ez pedig arról tanúskodik, hogy történészünket életéveivel párhuzamosan gyarapodó tapasztalatai s a történelem mélyeibe egyre távolabb ható tekintete eljuttatták a nemrég még egyedül üdvözítőnek kikiáltott tükrözélmélet kezdetlegességének, az olyan történelemfelfogás csődjének felismeréséhez, amely szerint az ember szellemi, lelki, érzelmi, tudati stb. valóját mindenkor a termelési-gazdasági-társadalmi viszonyrendszer határozza meg, s minden életjelenségünk azzal egyenes arányban áll. Aki és ami pedig ellentmond e felfogásnak, az a „szubjektív idealizmus” vétkében kárhozik el az ideológiai számonkérő szék ítélete alapján. Tudományos életünk bűnüldöző szervei meg is találták az effajta „eltévelyedés” kórokozóját a „szellemtörténetben” nevezve meg annak fertőző gócait. Pejtin Attila történetírói munkásságát azonban nem az itt említett anyagelvá állásponthoz való kényszerű ragaszkodása menti fel e vádpont alól, hanem egészen egyszerűen mondva: kutatói lelkiismerete. Az, hogy tárgyát, munkamódszeréhez híven, ezúttal is rendkívül sokoldalúan világítja meg, ami természetesen a gazdasági-társadalmi komponensek számbavételét is felöleli.

Itt kell szólnunk arról is, ami az eddig mondottakkal szorosan függ össze: a szerző helytörténész mivoltával értelmezhetjük, hogy sikerrel kerüli el azokat a csábításokat és buktatókat, amelyek a „nemzeti keretben” szemlélődő történetírói eredendően fenyegetik. Sőt, szerzőnk tárgyalásmódja mintha éppen azt bizonyítaná, hogy az ember szellemi-tudati világának teljes megismeréséhez nem mutatkozik elegendőnek létezésünk fizikai-anyagi természetű viszonyainak és összefüggéseinek legaprólékosabb elemzése sem. Pejtin egy városi közösség életének, viszontagságainak, sorsának a bemutatására vállalkozik, könyvének címe is világosan utal e jelentésre. Tudvalévő azonban, hogy az urbánus

életforma (az osztályszerkezet, a foglalkozás, a műveltségi viszonyok, az erkölcsi felfogás, a szokásvilág, a gondolkodásmód stb.) körülményei korántsem számítanak kedvező föltételeknek a nemzeti kizárólagosság elvét valló tudományos szemlélet kifejlődéséhez és virágzásához. A városi életnek a napi eseményei és tényei ugyanis annak a valóságnak a talajában gyökereznek, amit az olvasó közvetlenül a magáénak érez és vall, így tudatvilágát s történelemfelfogását nem a törzsi szervezettségű társadalom ősisége, naiv eposzai, ködbe vesző mitológiája, a „nemzeti lét” időbeli és térbeli emlékanyaga alakítja. Mindennek a hiánya a városlakó, szűk körű etnikai közösség történelmének a bemutatásában eleve kizárja, hogy a történelmi fordulatokat és változásokat az utóbb említett tényezőkből eredeztesse, illetve azokat tartsa a történelmi folyamatok mozgató erejének. Egyben attól is mentesíti, hogy egyfajta „beleérzés”, intuíció, „korszellem” legyen történelemszemléletének az alapja. Úgy véljük tehát, hogy e kettős ok (a sokoldalúság és a helytörténész nézőpontja) teszi lehetővé Pejnin Attila számára, hogy mentes maradjon az osztályharc komponenseit előtérbe helyező, gazdaság- és társadalomtörténeti elveket hangoztató, ilyen mozzanatokra építő történetírás egyoldalúságaitól, de ugyanígy a nemzeti és szellemtörténeti módszerek túlzásaitól is. S ezek folytán minősíthetjük szerzőnk higgadt, kiegyensúlyozott, szelektív eljárását történetírássunk sajátos és egyedi esetének.

Amikor azonban a könyv specifikumairól beszélünk, nem hagyhatjuk említés nélkül a magyar történettudomány múlt század harmincas éveiben virágzó irányzatának azt a vonulatát, amit egy kissé általánosító és lekicsinylő megnevezéssel „szellemtörténeti iskolának” szokás nevezni, illetve azt, amit ennek az „iskolának” a legjobbjai teremtettek meg a magyar historiográfiában, a fogalom legszélesebb értelmét véve figyelembe. Szekfü Gyula, Thienemann Tivadar, Babits Mihály, Kodály Zoltán, Keresztury Dezső, Horváth János, Gerevich Tibor, Halász Gábor, Kosáry Domokos s mások: az a szerzői együttes, amelyet Szekfü a *Mi a magyar?* című (1939) gyűjteményében szólaltat meg, illetve a Magyar Szemle Társaság gyűjt maga köré. E hivatkozással korántsem egy „meghaladott”-nak minősített (sőt megbélyegzett) tudományos módszert akarunk rehabilitálni, pusztán arra irányítjuk a figyelmet, hogy a szellemtörténet főnt említett korszaka a tudományos gondolkodás olyan erőit kínálja még ma is a gondolkodó elme számára, amely a remélhetőleg végleg visszavonuló, maradi és előítéletekkel terhelt társadalomelmélet és nemzet-tudat helyett egy újszerű világképet s a közösségi együttlétezés elviselhetőbb formáit részesíti előnyben.

Nem tudhatjuk, hogy az itt ismertetett könyvben mennyi a Magyar Szemle Társaság eszmei redivivusának alkotóeleme, azt sem, hogy milyen e komponenseknek és Pejnin Attila önálló szellemiségének az aránymutatója, mert erre

kevés konkrét utalás található a könyv lapjain. Azonban akár örökölt szemlélet nyomait véljük felfedezni, akár önálló történetsszemlélet jeleire ismerünk rá, mindkét esetben csak elismerőleg szólhatunk szerzőnk történelemfelfogásának pozitívumairól. Akár úgy, mint példamutatást a városlakó *polgár* emelkedettebb fogalmának, illetve etikai tartalmakban a mainál sokkal gazdagabb jelentésének a felismeréséhez. De úgy is, mint a bicskázó legényvirtus, a kábítószeres hőstettek és szoknyaháborúk ellenszerét. Már csupán ezért is, mert útmutatásul szolgálhat ahhoz, hogy az arra hivatottak megírják más etnikumok helytörténeti módszerű történelemkönyvét is. Ez pedig minden bizonnyal jó szolgálatot tenne identitáskereső buzgalmainknak. Különösen annak, aki a „haza” fogalmával mind ez ideig csak ellentétes (gyakran ellenséges) eszmei sugallatú sajtótermékekből, tömény ideológiával megrakott tankönyvekből, választási szónoklatokból ismerkedett, nem pedig abból, amit a szülőföld élményvilága nyújt neki.

SZELI István

TÖRTÉNELMÜNK EGY MOZGALMAS KORSZAKÁRÓL

Hornýák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004

1.

Doktori értekezés, de rendkívül érdekes és eredeti mű az, amelyet most a Forum Könyvkiadó az olvasó kezébe ad: Hornýák Árpád *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok* című könyve. Elsősorban is hiányt pótol a magyar történelemtudományban és a mi szellemi életünkben is. Már annak alapján is, hogy a Magyarország történelmének kutatói között kevesen voltak azok, akik szerbül tudtak, pótolja azt a hiányt, amit maga a szerző így határoz meg: „Ezzel szemben Magyarország szomszédaival való kapcsolatairól alig született egy-két tanulmány.” A vajdasági magyarság történelmével kapcsolatban pedig még kevesebb az alapos, tudományos munka. E hiányok pótlására Hornýák úttörő munkát végzett, amivel kapcsolatban egyik recenzense, Ádám Magda azt emeli ki, hogy „a tanulmány jórészt alapkutatások terméke”. Mert a könyvvel kapcsolatban elsősorban azt a hatalmas munkát kell megemlíteni, amit a szerző elkészítéséhez végzett, szintén recenzensét idézve: „első helyen ki kell emelni a témakörre vonatkozó jugoszláv és magyar források feltárását és feldolgozását”.

Maga a szerző elmondja, hogy a belgrádi, budapesti és londoni levéltárban végezte kutatómunkáját. És nem véletlenül teszi első helyre a Belgrádban végzett kutatást, hisz ez adja meg a műnek azt az erényét, amelyet a szerb

nyelv ismeretével kapcsolatban említettünk, azt, hogy a tárgyalt kérdéseket illetően milyen előnyt jelent a belgrádi levéltár anyagainak ismerete és feldolgozása, mekkora segítséget nyújt Magyarország és Jugoszlávia történelme e kényes szakaszának megismeréséhez és bemutatásához. A másik vonatkozást – a vajdasági magyarság történelmének kérdését illetően – a szerző ugyanazt mondja: „Dolgozatomban a jugoszláviai magyarok kérdésével csak érintőleg foglalkozom.” De történelmünkről olyan kevés mű született (a szerző által felsoroltakat nem sokkal lehetne kiegészíteni), hogy minden újabb kísérlet e történelem egy-egy mozzanatának megragadásra hiányt pótló úttörő munka.

A szerző nagyon vigyáz arra, hogy csak a pusztá tényeket közölje, értékelésre, minősítésre nem vállalkozik, hogy megőrizze a történész objektivitását. Ennek ellenére kénytelen sok mindent más megvilágításba helyezni, állást foglalni ott is, ahol a szerző megállapítása szerint „az egymásnak ellentmondó dokumentumok következtében a mai napig nincs egyöntetűen elfogadott vélemény”. A történésznek ezt az objektivitásra törekvésének benyomását erősíti az is, hogy a szerző munkáját rengeteg lábjegyzettel látta el. (Oldalszámban a lábjegyzetek a könyvnek kb. egynegyedét teszik ki, de mivel ez a rész apróbb betűvel, sűrűbb tördeléssel jelent meg, mondanivalóban a könyvnek akár egyharmadát is adják. De annyi új információt is tartalmaznak, hogy az olvasó rosszul tenné, ha legalább nem nézné meg.) Ezekkel a lábjegyzetekkel kapcsolatban néha hiányérzetünk van. (Például, amikor a Ruhr-válságot említő résznél a lábjegyzet számát meglátjuk, azt váránk, hogy a szerző megmagyarázza ezt a válságot, ehelyett a lábjegyzet azt mondja el, hogy ezt a véleményt honnan vette.) De ezek a lábjegyzetek nemcsak a mondanivaló forrását tüntetik fel, hanem valamilyen részlettel, új információval ki is egészítik, hogy együtt adjanak egy olyan egészet, amely sok tekintetben felfedezésértékű mondanivalót közvetít az olvasónak.

2.

A mű legigazibb erénye, felfedezésértékű mondanivalója az, hogy teljes képet ad történelmünknek erről az évtizedéről. Méghozzá úgy rajzolva meg ennek a képnek a körvonalait, hogy – szinte az objektivitással, tényközléssel majdnem tüntető szerző akaratától függetlenül – eligazítson bennünket mai dilemmáinkban, segítsen mostani kérdéseink megválaszolásában, így betöltve a történelem legmagasztosabb feladatát, hogy – mint a régi rómaiak mondták – az élet tanító mestere legyen. Az igazán nagy dolog ugyanis ezzel a művel kapcsolatban az, hogy képet kapunk mánról. Először is arról, hogy mekkorát változott a világ a II. világháború után: amíg az első után (ezt tárja elénk ez a könyv) Európa szinte minden állama azzal volt elfoglalva, hogy elégedetlen volt a háború kimenetelével, a neki hozott eredményekkel vagy következmé-

nyekkel, és szinte már állandóan a következő háborúra készülve ennek korrekciójával volt elfoglalva, addig a II. világháború után Európa végleg lezárta a háborúk századait, megszakította a revans és visszavágás ördögi bűvös körét, hogy megteremtse a határok nélküli, közös pénzzel bíró Európát. Másrészt csak az ilyen tanulmányok révén kapunk teljes képet arról, hogy nem egyszerűen költői megfogalmazás, hanem fájó valóság, hogy e térség országai a rendszerváltással elvesztek az időben, mert saját reális idejüket elveszítették, abba az időbe, amelybe Európa közben érkezett, nem tudtak eljutni, tehát az I. világháború utáni korszakba kanyarodtak vissza. A szerencsétlenebbek ott folytatták öldöklésüket, ahol akkor abbahagyták, a szerencsésebbek pedig ott folytatták Trianon körüli harcaikat, ahol akkor abbahagyták.

A könyv igazi értéke ugyanis az, hogy mennyire élénk tárja ezt az I. világháború utáni korszakot, amelyben két szörnyűség határozza meg az itteni országok életét és tetteit: az, hogy senki sem fogadja el véglegesnek a világháború eredményét és mindenki – még a józan gondolkodást, a szükséges fejlődés építőmunkáját is megzavarva – ezekkel az eredményekkel-következményekkel kapcsolatos – néha lehetetlen – kombinációkkal van elfoglalva. Ennek a jelenségnek magyarországi vonatkozását még eléggé feldolgozta a magyar történelemtudomány. De mivel a szerző erre a témára koncentrálni, ezt a sajátos történelmi pillanatot ragadja meg, még itt is tud újat mondani, vagy legalább a már ismert dolgokat ebbe az általa megragadott egészbe állítja. Elég sokat mond Károlyi kísérletéről, hogy Magyarországot, ne az ezeréves múlt alapján követelődő, hanem új, független, antantbarát és demokratikus országnak tüntesse fel, hogy ne legyőzött országgént, hanem új, most függetlenné vált országgént kezeljék. Valamivel kevesebbet a Tanácsköztársaságról, mint utolsó próbálkozásról, hogy az ország megmentésére indított fegyveres harccal és az ország egységének új alapokra helyezésével elkerüljék az elkerülhetlent. (Hangsúlyozva, hogy Belgrád éppúgy mint Párizs „azt a magyarok végső nemzeti elkeseredettségének tulajdonították”.)

Legtöbbet foglalkozik azonban Horthyval. Nem témája az a vita, hogy Horthy a hatalom megszerzése érdekében még az ország feldarabolása árán is hogyan és mennyiben alkudozott a románokkal. De legalább egy lábujjgызet erejéig megemlíti szegedi kapcsolatát a szerbekkel. („Akkor azzal fordultam Belgrádhhoz, hogy segítségét kérem, amit meg is kaptam” – idézi Horthyt.) Részletesen ismerteti viszont, hogyan alakult ki az a politika, amely kiváltotta a szomszédok gyanakvását, amíg azok véleménye onnan, hogy „Horthy, Friedrich és a magyar arisztokrácia Nagy-Magyarországot akarnak”, eljut addig, hogy „Magyarország a fennálló közép-európai állapotok megdöntésére készíti fel hadseregét”. Ebben a keretben ismerteti nemcsak a trianoni szerződés revíziója előkészítésének és tervezésének állandó erőfeszítéseit, hanem szól azokról a

fegyveres bandákról is, amelyek kezdetben kísérletet tettek arra, hogy „beleszóljanak a határmegállapítás végrehajtásának kérdésébe”, később pedig „Magyarországon mozgolódní kezdtek a különféle revansista-félkatonai szervezetek, amelyek úgy gondolták, hogy elérkezett az idő a határok visszaállítására. Fegyveres összetűzéseket provokáltak, elsősorban a román határon”. De arról is, hogy a „pragmatikus erdélyiek” (Bethlen miniszterelnök és Bánffy külügyminiszter) hogyan próbálják kialakítani az ország normális életét lehetővé tevő politikát, amely történelmi távlatba teszi Trianon revízióját és az országot a szükséges építómunkára, a gazdaság megszilárdítására próbálja összpontosítani.

Mint mondtuk: minderről is sok újat mond vagy foglal össze, de ezekkel a kérdésekkel elég sokat foglalkozott a magyar történetírás. Az igazi újdonság azonban annak megvilágítása, hogy Trianon hogyan lesz a jugoszláv diplomácia, sőt minden jugoszláv tevékenység döntő csomópontja is. Onnan, hogy mennyire az egész jugoszláv tevékenység gerince lesz Trianon revíziójának megakadályozása. Azon át, hogy ebben a korban Jugoszlávia mennyi kísérletet tesz a mostani határokon túli területszerzésre, hogyan próbálja elodázní kivonulását Pécsról és Bajáról. (Olyan meglepetésként ható részlettel, mint az, hogy az ezeréves határok megvédésére berendezkedő, a népszavazás gondolatáig csak később eljutó, akkor is azt az egész elszakítandó területen kezdeményező magyar politikával szemben, nem Magyarország kezdeményezett népszavazást a Topolyáig húzódó magyar többségű területen, hanem Jugoszlávia szorgalmazta a népszavazást Baján és Mohácson.) Addig, hogy Jugoszláviának az új határok megvonásával kapcsolatban vizsgálva van minden szomszédjával: Romániával Bánát miatt, Olaszországgal Fiume miatt, Albániával Kosovo miatt, és mert Fiuméért Szkadárral akarják kárpótolni, Bulgáriával és Görögországgal Macedónia miatt.

3.

A könyvnek fent érzékeltetett alapvető mondanivalójával kapcsolatban is van néhány meglepetés erejével ható felfedezése, ami vagy eddig teljesen ismeretlen volt még a történelemmel nem hivatásszerűen, de érdeklődés és olvasmányok alapján alaposabban foglalkozók előtt is, vagy pedig olyan mennyiségű és újdonság erejével ható anyagot tár elénk, hogy teljesebb képet kapunk még azokról a dolgokról is, amelyekről a történelemmel ily módon foglalkozó ember már hallott, amelyekre vonatkozóan már van ismeretanyaga. Az utóbbiak közé tartozik a Jugoszláviához került és a Magyarországon maradt kisebbségek helyzetének alakulásával kapcsolatban elénk tárt hatalmas anyag. Azzal az alapvető következtetéssel, hogy ennek a kérdésnek a taglalása kiegészíti a bevezetőben említett képet: annak megvilágítását, hogy mennyire más

a II. világháború után kialakult helyzet, mint az a helyzet, amely az I. világháború után létezett. Akkor ugyanis a kisebbségek iránti viszony pusztán az anyaország és az aktuális állam közti kapcsolat függvényeként alakult, hogy a II. világháború után Európa eljusson oda, hogy a kisebbségek kérdését a polgárok egyenjogúságának összefüggésében vizsgálja. Mint ahogyan – legalább a jugoszláv történetírás – elég sokat foglalkozott a könyvnek egy másik mondanivalójával: a Jugoszlávia bomlasztásának, a különféle szakadár mozgalmak támogatásának magyar erőfeszítéseivel.

A már sok más helyen is taglalt kérdésektől a meglepő újdonság erejével ható közlésekig vezető átmenetet azoknak a szinte lehetetlen ötleteknek az ismertetése tölti ki, amelyeket a békeszerződések revíziójának próbálkozásai szültek. A területcserétől (attól az ötlettől, hogy Horgost és környékét elcserélik a Baja környéki délszláv lakosságú területért), a kettős adminisztráción át (Horthy javaslatán át, hogy magyar és szerb adminisztrációt vezessenek be a szerbek által megszállt, de Trianonban Magyarországnak ítélt területen), egészen addig az ötletig, hogy Bánát önálló állam legyen. (Még a Vajdaság-Délvidék vitáinkhoz is kapunk egy adalékot: a Vajdaság nemcsak azért nem Délvidék, mert Szeremsg nem tartozik a Délvidékhez, hanem azért sem, mert a Délvidéket jelentő Bácska és Bánát területe nem került egészében Jugoszláviához.)

Mint mondtuk, ezek a részletek visznek el olyan igazi újdonságokhoz, amelyekkel még a történelemmel alaposabban foglalkozó olvasó is itt és most találkozik először. (Például az olyan meglepetés erejével ható közlésekhez, mint az, hogy a magyar uralkodó osztályban volt egy elég erős áramlat, amely román királlyal perszónáluniót akart Romániával, amiről Bécsben hivatalos tárgyalások folytak, amivel a könyv több helyen foglalkozik, csak lábjegyzetben közölve a román külügyminiszter cáfolatát: ők nem foglalkoztak vele, csak „egy nagy tekintélynek örvendő magyar személy” ajánlotta fel a magyar koronát a román királynak, azzal, „hogya a román kormány elfogadja ajánlatát, egy magyar küldöttség legkésőbb tíz napon belül Bukarestben hivatalosan is megismétli az ajánlatot”.) Hogy a könyv az olvasó szemében nemcsak történelmünk egy mozgalmas és izgalmas korszakát hatalmas kutatómunkával, egy tehetséges történész alaposágával és eredetiségével feldolgozó művé kerekedjen, hanem olyan munkává is, amely az ingyencégek egész sorát kínálja a történelem szerelmeseinek és az ilyen kérdésekkel érdekes olvasmányként foglalkozóknak.

BÁLINT István

JÖN EGY TRAPITI

Darvasi László: *Trapiti* avagy a nagy tökfözelékháború. Magvető, Budapest, 2002

A mese hagyományos jelenségeinek és jelentéseinek átalakulása/feloldódása, a nyelv intellektuális játéklehetőségeinek szövegszervező dominanciája, a rejtélynek mint történetépítő momentumnak a fontossága, a mese parabolisztikus sajátosságainak kiaknázása, szellemesség, ötletesség és könnyedség, ugyanakkor a(z) (gyermek)olvasó empatis és asszociációs képességeit elismerő elbeszélői attitűd jellemzi Darvasi László meseírását. A felsorolt jellegzetességek egytől egyig a mai magyar meseírás útjait jelölik; a műfaj fejlődésirányát módosító új, a múlt évtized (század/ezred) utolsó néhány évében teremtett prózanyelv létjogosultságát. Nagyon fontos mozzanata e „mesélő” magatartásnak a közvetlenül didaktizáló effektusok mellőzése, a metaforikus beszéd, valamint a (nép-, illetve a mű)mesehagyomány produktív felhasználása.

A Trapiti-történet magyát a *szabadság* és lényegi vonzatköre (játék, képzelet, gondtalanság, szabálytalanság, ösztönösség stb.) akadályozottságának, veszélyeztetettségének motívuma, az érte és ellene feszülő erők szembenállása képezi. Egyfelől a szürkeségbe vesző Nagyon Szigorúan Őrzött Terület és uralkodója, Rossz Kukta Gerozán főfőtanácsos törekvései, másfelől az egyetlen „kék sziget”, Kavicsvár lakóinak akarata feszül egymásnak: a főfővárosiak szürke öltönyös, mindent rendszerbe foglaló, gyermekkorukat vesztett emberek, akik a játékot a *Mindent Felejtő Mesébe* száműzték, míg a kavicsváriak a játék szabadsága mellett hitet tevő, gyermekközpontú felnőttek, akik bolondos-képtelen ünnepekkel örvendeztetik meg önmaguk és egymást (pl. Sálkereső Ünnepe, Titkos Vágyak Ünnepe, Nagy Hangosbmondó Ünnepe).

A *trapiti* többjelentésű, (szabadság-)jelképekre utaló szó, leginkább a – meseregényben címszerűen is kiemelt – Saint-Exupéry-regény *elefántot emésztő óriáskígyóját*, a gyermeki világkép és nyelv határtalanságának szimbólumát juttatja eszünkbe, de ugyanakkor *rejtőzködő fogalom* is, megfejthetetlen, mint pl. Háy János *dzsigerdílenje*. *Trapiti*: egy manó, aki Bánatos Olivér álmába érkezve veti meg lábát Kavicsvárott; a szabad játék, képzelet és álom fontosságát hirdeti, ezért a mindent megszámláló, az álmaikat is csak kölcsönözni képes főfővárosiak (mindenekelőtt Rossz Kukta Gerozán) hatalomféltésének, rettegésének előidézője. *Trapiti* az orrcsavarintás gesztusával kifejezett *szabad játék eszméje*. *Trapiti* minden, ami túl van a lelketlen okosságon és szabályosságon, ami megnevezhetetlen és kifejezhetetlen (pl. az emlékeit vesztett manó [alias Második Bökkelőki Alfrédka], vagy egy használaton kívüli múzeumi vitrin neve).

A *szürke és a kék* egymásmellettsége a földhözragadság-elvágyódás (elnyomatás-szabadság, lelki sivárság-gazdag képzeleterő) antinómiáit hordozó legfontosabb színszimbolika a regényben. Mesén túli mozzanatokra utal: a közelmúlt társadalmi bornírtságainak meseparaboláját hívja életre. „A szürke szín csaknem beborította az egész térképet, csak Kavicsvár városának foltja kékllett a szürke tenger közepén élénken, kihívóan.” (112. o.) A szürkévé formált Nagyon Szigorúan Őrzött Terület a társadalmi szabályrenddel befolyásolt felnőttkor világára, a mindenkori önkényuralmak alkotta *táborok, körzetek, zárt területek* (pl. a Kastély, Sinistra körzet, Gulág-szigetecsoport stb.) létezésére mutat. A bezártság létállapota természetszerűleg teremti meg az ellene feszülő erőket, a *lázadás* jelenségét. „Sokáig nem volt ez az, nem volt szigorúan őrzött, aztán néhány évvel az ön uralkodása előtt azzá tették, mert aki betévedt a területre, többé nem jött vissza. Aki meg csak a határig merészkedett el, nem tudhatta meg, hogy mi van ott. Így hát beszámolni sem tudott róla. Ezért aztán őrizni kezdték a vidéket, mígnem különös módon négy figurának sikerült kijutnia onnan.” (114.) A *szökevények* közül ketten (a rejtély feloldódása után megtudjuk: a mindent fordítva mondó bizurr-mizurr nép szerencsétlen sorsú, nyomaveszett uralkodó házaspárja, Harmadik Bökkelői Alfréd király és Malvin királyné) jellemzően a *Lidércfény erdőbe* vetik magukat, elveszett fiuk (később kiderül: ő Trapiti) a szabad játék utolsó szigetére, Kavicsvárra menekül, míg Minyon kapitányból *tortaterrorista* (az édességevésről mint a fizikai örömszerzésről lemondani képtelen felnőtt jelképe) lesz. Rossz Kukta Gerozán uralma alatt megteremtődnek az önkényuralom más kategóriái is, így az ellenőrizettség és a kényszerítés eszközei: a kém, a titkosrendőr, a szürke egyenruhás hivatalnokhad; a jelentés, a kihallgatás, az elhallgattatás, a megfélemlítés és a *háború*. A tökfőzelékháború fogalma nyelvi lelemény: a tökfőzelékező kavicsváriak *tökkelütöttek*, és e magatartásminta (világszemlélet) terjesztői. A „tökkelütöttség” mint a szabályokat elimináló világmentés ellen indít háborút az elfojtás és ellenőrzés módszereire alapozó hatalom.

A parabolisztikus meseszál fontos mozzanata a *tükör(kép)*-jelentés. Rossz Kukta Gerozán „tükörbe zárja”, elfedi és képtelen szembesülni „jobbik énjé”-vel, Jó Kukta Gerozánnal. Bukásának előidézője is ez: a tükör felfedése, azaz a *leleplezés*. Ugyancsak az ő személyéhez kötődnek a *fakanál*-motívum jelentései: a dolgok és események összekuszálása, megkeverése, különböző machinációk, cselszövések, méregkeverés etc.

A népmesék szövegvilága visszájára fordult, parodisztikus jelentéseket közvetítő formában él tovább Darvasi meséjében: így a *boszorkány* jelentésköre, amely száználmas-nevetséges mozzanatokkal telítődik (pl. a már nem kellőképp félelmetes Bibircsókos Rozália, vagy a gonoszságát vesztett Vén Nyanya Csúf-ság története), a képtelenség és túlzás eszközeivel létrehozott *szörnyeteg*-alak-

zat (Dregdalon Billi, egy kismadár), a *varázsszerek* (pl. Szent Varázs Fakanál, Mindent Felejtés Titkos Főzete, Holle mama tökfőzeléke stb.), a *próbatétel* és a *küzdelem* (itt: minyon- és tortadobálás, tortarablás, orrcsavarintás) stb. A két világ között feszülő ellentét a *rekvizitumok* szintjén is kifejeződik: a Főfővárosban az ember világa tárgyiasul, míg Kavicsvárrott a tárgyaknak is önálló élete van – a virágbolti nagyolló, Doktor Nyisznyasz, vagy Holle mama varázsszőnyege, Báró Rojtos Eugén is személyként identifikálódik. A hagyományos mesei *térjelek* és *közösségi* formációk (földrajzi nevek, népnevek) a groteszk és a bizarr irányában módosulnak: a burkusországiak vagy a bergengóciaiak helyett a tagadva igenlő (mindennek az ellenkezőjét állító) bizurruzurrok lépnek színre, de mellettük ott vannak a kalaposok, a lyukas zoknik, a síró-rívók, a verekedősök, a horkolók, a finnyáskodók, a lopósok és az örökké civakodók. Jellemző momentum, miszerint Rossz Kukta Gerozán bukását követően a Mindent Felejtő Mese áldozatainak életét „normalizálták” az orvosok: újra öregedni kezdtek, tudtak sírni és nevetni, szeretni kezdték egymást, vagy veszekedtek, fogfájásra panaszkodtak, szerelmesek lettek, szakítottak, „egyszóval éltek” (290.). Emellett nem kellett többé szürke öltönyben járni, mindent megszámolni, álmokat vagy vidámságot kölcsönözni, és ha turistaként Kavicsvárra látogattak, szabad volt tökfőzeléket enniük. A Jó Kukta Gerozán reformjainak lényege a szabadság és a tolerancia: a Főfővárost megfosztva kiemelt státusától csak fővárosnak nevezik. Még beszédesebb mozzanat, miszerint a tortadobáló hős, Minyon kapitány szobrát, amely egy atlétatermetű személyt ábrázol, köpcös-kerek képű alakra cserélik, azaz valóságmintájához hasonlatossá teszik – az önkényuralmak megalomán építészei-képzőművészeti kultúráját tagadják meg ezzel (gondoljunk csak a náciizmus vagy a szocializmus idején emelt hős-kreatúrákra!). Rendkívül ötletes-szellemes a regény névanyaga: a hősök jellemző, ún. beszédes nevek hordozói. A festőt Bánatos Olivérnak, a virágáros lányt Virág Violának, a költőt Babérosi Nérónak, a tűzoltót Hektor Viktornak, a mindenen csodálkozót Nocsak Endrének, a hümmögőt Ühüm bácsinak, a szakácsból (önként)uralkodóvá avanzsált főfőtanácsost Kukta Gerozánnak nevezik. A boszorkányok is mulatságos nevek viselői (Vén Nyanya Csúfság, Bibircsókos Rozália, Nyamvadt Matild, Varangyos Mária Lujza, Vinyerák Szipirtó Kedveske, Förtelem Babi Büfencs, Dagi Manyi Beszédes stb.), míg a „szörnyeteg” Dregdalon Billi vadnyugati revolverhősöket juttat eszünkbe.

Az intertextualitás, vagyis a szövegek közötti átjárhatóság jelensége az egyik legfontosabb szöveg- és történetsszervező tényező a regényben. Formáit a névasszociáció szintjétől a hőskölcsönzésen át az átírásig megtalálhatjuk benne. *Babérosi Néró* vagy *Dregdalon Billi* neve, illetve a *tökfőzelék*nek mint varázsszernek a szerepeltetése történelmi referenciákat villant fel, irodalmi és filmalkotások (sőt, az animáció: pl. a Popay-rajzfilm) világára reflektál. Az

igazságosztó és jötevő *Holle mama* Grimm-meséből került át a regénybe, a *felhóutazó*, a *(világ)kém*, a *törpe* és a *mutatványos* viszont a Darvasi-próza (pl. *A könnyymutatványosok legendája*) motívumvilágához sorolható. *A nagymamát nem eszi meg a farkas! És Piroskát se!* című fejezet az ismert Grimm-mese újraírása, annak a Trapiti-mese szelleméhez való idomítása, ugyanakkor a regény metaszovege is, szerveződésének, létrejöttének és létének mibenlétére, a mű *történő szöveg-létére, folyamatosan módosuló jelenség-mivoltára, a szövegnek az írótól való elidegenedésére, a befogadás szövegtérbe történő belépés-ként való értelmezésére* mutat rá. Hasonló jelentéssel bír az *Egyik meséből a másikba is át lehet menni* című fejezet, amely a szövegtérköziségre, a meséknek az olvasói tudatban létrejövő összefüggéseire irányítja a figyelmünket: „*A mesék világa sokkal tágasabb és gazdagabb, mint az a világ, amelyben kitalálják őket.*” (204.) Bánatos Olivér és Trapiti beszélgetése e fejezetben a *megértés* lényegi mozzanatára, a szövegbeni *othonosság* kialakítására világít rá.

A szeretet erejét közvetítő Trapiti-mese a „mesevilág” egyetemes paralelleit, legfontosabb értékmozzanatait követő, azt elérő/megvalósító alkotás. Nagyon jó mese.

BENCE Erika

SZÍNHÁZ

(TANYA)SZÍNHÁZ

Bármennyire is röstellem, nem tehetek mást, minthogy egyik legszilárdabbnak tartott elvemet feladva írjak méltatást a Tanyaszínház idei bemutatójáról. Azt a meggyőződésemet, mely szerint egyetlen előadás esetében sem illik, sőt, szabad számon kérni az előadás alapját képező/jelentő irodalmi műhöz, az ún. drámához való hűséget, annak hiteles tolmácsolását. Az előadás és az irodalmi alap ugyanis két különböző dolog, más-másfajta művészi megnyilatkozási forma, mégha a kettő szorosan össze is függ egymással. De lényegében, s ez a fontos, merőben különbözik is a kettő egymástól. Az egyik, a dráma, irodalom, amelynek eszköze a nyelv, a másik, a színházi előadás, melynek csak egyik eszköze a nyelv/a beszéd, a többi pedig a beszéddel azonos értékű mozgás, látvány, zene. Ettől más a színház, s ezért önálló művészi forma az előadás. Ami viszont mindkettőre érvényes, hogy ne csak forma legyen, hanem legyen mondandója, ne mondjam, bár nyugodtan mondhatnám, legyen filozófiája. Olyan emberi mélysége, amely nélkül nincs művészet.

Nos, ez hiányzik az idei tanyaszínházi előadásból. Holott az előadás alapjául szolgáló drámában, Kárpáti Péter *Tótféri* című misztériumjátékának van olyan

emberi/bölcseleti mélysége, s amelyről talán az előadásnak sem kellene lemondania/megfeledkeznie.

A Puskás Zoltán rendezte tanyaszínházi előadásra viszont éppen ez jellemző. Ezért kényszerül, bár kelletlen és röstellkedve teszi a kritikus, felróni az előadásnak a szöveghez való hűtlenségét. Nem a szöveg sérthetlensége okán, hanem azért, mert a tanyaszínházi előadás csupán forma (bár ennek sem elfogadható, de erről később!), amely nélkülözi azt a minimális mondandót is, amely nélkül nincs/nem lehet művészetéről beszélni.

Ha többet nem, hát legalább azt kellene ennek az előadásnak sugallnia, ami a két „égből pottyant” kéregetőt, az Atyám Teremtőmet és a Szempétört a földre csalta: vannak-e olyan jó emberek, akik miatt megérdemli a világ, hogy megmentessék. Erről „szól” ugyanis a *Tótféri* című meserészletekből/-motívumokból szerkesztett apokrif teremtéstörténet. A tanyaszínházi előadás viszont jószerivel nem szól semmiről, sem erről a mesék világából fölöttébb jól ismert emberi kérdésről, sem bármiről másról. Csak úgy van. Nem vitatható el, hogy a nézők élvezik a valóban jól megcsinált táncokat, vagy hogy egy-egy poén hallatán felnevetnek (szórakoztatni for ever!, ahogy a nyilatkozatokban olvastuk), de az már igencsak kétséges, hogy értik-e a történetet, és tudják-e, hogy kicsoda a két fiatalember (Varga Tamás és Huszta Dániel), akikkel az előadás kezdetén a kerékpáron érkező nőszemély olyan hevesen pöröl, hogy az egyik az Űristen, a másik a famulusa, Szent Péter, s hogy mit, illetve kit s mért keresnek a történetben. Utánakérdeztem, a nézők zömének halvány lila (hű legyen az előadás színpompájához!) gőze sincs erről. S nyilván az sem egészen érthető, hogy az a bizonyos Szögén asszon (Elor Emina) miért lenne „szögén”, habár tucattuccot hord, de a rózsaszín melegítőfelső és susogó melegítőalsó éppen nem ágrólszakadtságra utal, főleg ha vadonatúj kerékpáron karikázik be a szívre. Aztán afelől sem lehet teljesen bizonyos a néző, hogy a disznóknak mondott színes cuccokba bújtatott kórus (a két földiszó közül az egyiket piros, a másikat zöldesbe játszó, vállig érő vendéghaj ékíti!) mit keres a történetben azonkívül, hogy tagjai ügyesen táncolnak (koreográfus Bóbis László) . . . És sorolhatnánk még a nyilván teátrálisnak is és modernnek is vélt ötleteket, amelyek azonban csak belbecs nélküli külsőségek.

Nincs ugyanis követhető történet, illetve az, ami történetként megmaradt (dramaturg Gyarmati Kata), éppen azt nélkülözi, ami a történetet mesévé tenné. Ugyanis amikor a két koldussá lett égi méltóság, Atyám Teremtőm és Szempétör rátalál a Szögén asszonra, aki utolsó forintucskáját sem sajnálja nekik adni, sőt a házába is befogadja és „megvendégeli” a két „kéregető bácsikát”, vagyis felfedezik, hogy van önzetlen lény a földön, akkor csodákat művelnek. Egy marék korpás liszt temérdek „legelső osztályos (!) liszt” lett, egy levél tésztából annyi lett, hogy kidagadt a fazékból, a lyukas tetőn behullott hóból vászonlepedő és vastag dunyhatakaró lett, a vízből pálinka, még a Szögén

asszon udvarába disznókat is vezényelnek, ezeket leölik, felibe hasítják, besózzák, felviszik a padlásra, majd megkerül az évtizedekkel azelőtt gödörbe esett férj, az asszony megfiatalodik, és áldott állapotba kerül. Miközben vajúdik, világra szóló események történnek. Tótféri (Soltis Lehel), aki még meg sem született, áll ezek középpontjában. Hős, a világ megmentője akar lenni, holott még világra sem jött. Mivel azonban minden cselekedet föltétele, hogy a hős megszülessen, a „dokter” kíséretében Tótféri is siet vissza vajúdo anyjához, de lekési a saját születését. Helyette egy ártatlan, naiv leányka, Julika (Ferenc Ágota) jön a világra . . . A két kéregető pedig, mint aki jól végezte dolgát, továbbáll, a Szögén asszon pedig elégedetten nyugtázza, hogy nem hagyta üres kézzel távozni őket, „valamicskát” adott nekik. „Ef forintot, papa. Egy forintot, ety forintot.” S ettől éppoly boldog, mint ahogy Atyám Teremtőm és a Szempétör is boldogok, mert találtak egy igaz embert, akin segít(h)ettek.

Valóban különös a mesehagyományt (Ami Lajos furcsa mesevilágának felhasználásával készült!) és posztmodern jegyeket mutató drámaírói leleményességet vegyítő misztériumjáték Kárpáti Péter szövege, amelynek jelentőségét mi sem bizonyíthatja inkább, minthogy két színház íziben műsorára tűzte, s a kritika is új hangként fogadta.

A két előadás közül a debreceni „bájos mesei történetként, csodákra nyitott naiv játékként”, a pesti Bárka Színház-beli pedig „posztmodern játékként fogta fel a szöveget: a csodák teatrális jellegét hangsúlyozta”. Ennek rendezője, Novák Eszter nyilatkozta: „inspiratív az a pofátlanul korlátlan szabadság”, amit Kárpáti Péter ad műve színreállításainak. Mindkét előadás rendezője bőségesen élt is az író kínálta lehetőségekkel. Ebben kétségtelenül követőjük Puskás is, aki azt találta ki, hogy az egyes jeleneteket a népszerű tévésorozat, a Muppet show-ra veszi, illetve hogy rajzfilmszerű *Tótféret* készíti az Újvidéki Művészeti Akadémia első- és harmadéves színésznövendékeivel. Az ötlet önmagában, ha már az író valóban „pofátlanul korlátlan szabadság”-ot enged, oké lenne, ha nem maradna pusztá külsőség, ha tartalmilag funkcionálna: legalább „valamicskát” közvetítene abból az archaikus, de egyben korszerű emberi bölcseségből, amit az író a mesék képtelensége alá rejtett. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a Tanyaszínház, mint rendre az utóbbi néhány évben, ezúttal sem vette komolyan az előadásra választott szöveget, pedig a *Tótféri* (is) az élet legkomolyabb dolgáról szól – magáról az életről.

Lehet, hogy a Tanyaszínház sört, paprikást kultúrával együtt fogyasztani kész lelkes közönségének így is tetszik az idejű produkció, de mintha a főiskolások nyári gyakorlata szövegtörödékeket feledtető néhány ügyes táncszám előadásánál többre lenne hivatott, előadók és nézők számára egyaránt.

KIÁLLÍTÁS

„ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÁLLÍTTATTA...”

Egy bácskai falu szabadtéri szakrális emlékei

Egy falu népének vallási hagyományai és emlékei nem vizsgálhatók annak a történelmi kornak az ismerete nélkül, amelyben az adott település vallásosságára jellemző sajátosságok létrejöttek. Fontos tehát a telepítés történetét és a település történelmét is ismernünk, hogy vallási hagyományainak eredetét és életét bemutathassuk. S hogy egy közösséget, jelen esetben Bácskertet (Kupuszínát) jobban megismerhessük és megismertethessük, rendkívül fontos ezekről a bácskertesiek identitását őrző szabadtéri egyházi emlékművekről is szólni. A vallási tényezőnek mindvégig hangsúlyos szerepe volt Bácskertes arculatának és szellemiségének alakításában az újratelepítés óta eltelt két és fél évszázad alatt, amennyit immár új hazájában megélt ez a homogénné lett közösség. A lakosság ősi, római katolikus keresztény hitében állhatatosan megingathatatlan maradt, ezért az ott élők vallási néphagyományainak vizsgálata nélkül nem is ismerhetnénk meg igazából ezt a nyugat-bácskai palóc nyelvjárászigetet, ezt a hagyományőrző Duna menti magyart falut.

A falu helyén, illetve megközelítőleg azon a helyen a középkorban egy Hetes (a régi térképeken váltakozva Hetes, Kishetes, Nagyhetes, Gyűrűhetes néven is szereplő) nevű keresztény település állhatott, melynek a török kort megelőző idők előírásai szerint bizonyára római katolikus temploma is volt. A török uralom végére elnéptelenedett település újraélesztését, adófizető lakosokkal való betelepítését a keresztény hadak győzelme után a bécsi Udvari Magyar Kamara rendelte el. Az immár Kupuszina néven említett lokáció újratelepítését elrendelő okiratot 1751. május 14-én Zomborban írta alá Redl de Rothenhausen telepítési megbízott. Tehát ez a nap Kupuszina, későbbi nevén Bácskertes születésnapja. Az akkori ország északiabb területeiről érkező új, kimondottan római katolikus lakosság egyházi ellátását a kezdeti években a szomszédos Apatin plébániájára bízták, s 1751-ben már ott keresztelték s anyakönyvezték a kupuszinaikat, ott esküdtek is a falubeliek ősei. A falu neve 1904-ben változott Bácskertesre, és 1941–1944 között volt ismét Bácskertes.

Az első templom 1754-ben épült fel feltehetően a mai plébániaépület melletti területen (a mai Zombori út bal oldalán levő házak helyén). Ennek feltételezett oltárképe a mai sekrestyében található Szent Kereszt-ábrázolás. Ez a templom és környéke jelentette az első szakrális teret, megszentelt helyet az új faluban, és a környéke is az volt, hiszen akkor még a temetkezés a

településen belül, a templom közvetlen közelében történt. S temetkezni is csak megszentelt, felszentelt helyre volt lehetséges az egyházi előírások szerint.

A falu keresztény vallási életének újjáélesztésében rendkívül fontos szerepük volt a szabad térben is jól látható vallási épületeknek, szakrális objektumoknak, s a körülöttük kialakult szakrális térnek. Ez az előbb említett hely, lokáció mintha máig megőrizte volna egykori központi helyét a településen, ugyanis itt ma is állnak szabadtéri fészületek, szobrok, kápolnák.

A növekvő lakosságú faluban a régi templom csakhamar kicsinynek bizonyult, állaga is megromlott, ezért újat építettek Szent Anna tiszteletére 1808 és 1813 között, elég közel a régi templom helyéhez. Később mellette épült fel a katolikus felekezeti iskola. A mai kupuszinaí templom messzire hirdeti, hogy itt keresztény vallású lakosság él, s a templomot övező megszentelt térben számtalan szabadtéri egyházi emlékmű is jelzi, hogy Kupuszina lakossága római katolikus vallású, valamint a kereszt- és szoborfelajánlások (dedikációk) szövege a kupuszinaiak magyar anyanyelvéről is hírt adnak.

A szabadtéri szakrális emlékek közül legtöbb a kereszt, ám mégsem közöttük kell keresnünk a mai legrégebbit, Nepomuki Szent János 1833-ban felállított szobrát. De a helyi plébániahivatal adatai és helybeli idősebb polgárok emlékezete szerint szabadtéri, fából ácsolt fészületek állottak már a faluban a XIX. század elején is, melyeknek helyén jobbára ma is áll immár időtálló anyagból készült fészület, jelezve így a megszentelt tér folytonosságát, csak épp a hajdani alapítók neve homályosult el sajnálatosan. A mai kereszték közül csak egynek, a Nagy utca (mai nevén Apatini út) és a Száraz sor (mai nevén Rövid utca) sarkán álló keresztnek a felirata jelzi, hogy ezen a helyen korábban egy fakereszt volt: „Alapította / Szlámecka József. / Kőből újra építtette / Domorád Imre / és neje / Pópé Rozália / 1911. / Isten dicsőségére.”

A kereszték mellett nem kevés a szobrok száma sem a faluban. Leginkább Szüzanya-ábrázolásokról van szó, illetve akár a legtöbb bácskai katolikus magyar faluban, Szentháromság-, valamint Szent Flórián-szobor áll az utcákon. Van Jézus Szíve- és Mária Szíve-szobor is a templom előtt, valamint a lourdes-i jelenésre emlékeztető szoborkettős. Érdemes megjegyezni, hogy az egyetlen délvidéki szabadtéri Szent Vendel-emlékmű is Bácskertesesen található. A Kálvária is jelen van Bácskertesesen.

Szép délvidéki hagyomány volt a házak oromzatának szellőzőnyílásai közé épített fülkébe állítani egy-egy szakrális ábrázolást, mintegy a ház védelmét kieszközlendő, avagy az ábrázolt szent tiszteletét hirdetendő. Ilyen szakrális oromzatfülkék is vannak még a faluban, amelyekben leginkább kis Jézus Szíve-szobrocška, Mária-szobor, illetve más szakrális témájú kompozíció található, s ezek között is van egy Szent Vendel-szobrocška. A jószágtartó gazdák patrónusa kultuszának délvidéki lecsapódásairól adnak hírt ezek a bácskertesesi

Vendel-ábrázolások. Az egyházi emlékműveket általában a faluba vezető utak mentén, a falu bejáratánál, utcák kereszteződésénél vagy a saját házuk, a saját földbirtokuk előtt állították fel a régi bácskertesiek. Az emeltetés történhetett fogadalomból, hálából, vallásos buzgalomból, Isten dicsőítésének hirdetése céljából stb. Van (volt) a faluban tragikus haláleset emlékére állított emlékmű is (Szent János szobra az Ady Endre utca, vagyis a Budzsák végén, de ez az emlékmű eredeti helyéről, sajnos, elkerült, szegényítve így az ott kialakult szakrális teret és faluképet). Más fogadalmi emlékművek is vannak a faluban, de a szándékot sohasem jelöli a dedikáció szövege, hanem csak a szájhagyomány őrzi.

A felajánlások, dedikációk sztereotip szövegűek, szinte azonosak: *Isten dicsőségére emeltette, állíttatta . . . kezdetűek.* Ilyen szöveg található a szobrok talapzatán is, kivéve egy Mária-szobrot, valamint a Szent Vendel-szobor felirátát: „Szent Vendel! / Szent szemed rólunk ne vedd el! / Könyörgésünket fogadd el, / Kérd az Istent, hogy tartsa meg karjainkat, / Bár esztelen, de büntelen barmainkat.”

A szabadtéri szakrális emlékműveket Kupuszinán általában bekerítették, előbb léc-, majd kovácsoltvas-kerítéssel, hogy az utcákon naponta a legelőre hajtott disznó- és tehéncsorda meg a libák nagy serege kárt ne tehessen az emlékműben és környékén. A kerítésen belül élő virágot ültettek az állítatók, s azt gondozták is. A fészületeket ma is karbantartják, nagypénteken, húsvétkor és mindenszentek ünnepén virágozzák, gyertyát gyűjtanak a tövükben; karácsonykor fenyőgally is kerül már a keresztek alá. Újabbán ízléstelen műanyag koszorút is tesznek ezekre az emlékművekre. Az emlékművek (keresztek és szobrok) mind festettek, festésük a helyiek kedvelt színhasználatának megfelelő. A 2001-ben megtartott falujubileum alkalmából szinte minden emlékművet újrafestettek egy helyi szobafestővel. Ha az állítató egyenes ági leszármazottai még élnek, akkor ők rendezik az emlékmű környékét, ha pedig már elhaltak, akkor a kereszt vagy szobor közelében levő házakban lakó hitbuzgó asszonyok vagy az emeltető házában lakó új család tagjai vállalják a virágoskert gondozását és a karbantartást.

A faluban található és a határbeli képoszlopokat, kerítésfülkéket a kupuszinaiak kápolnáknak nevezik, régies neve káplonka volt, s bennük rámászott szentkép (olajnyomat) jelezte valamely szent helyi tiszteletét. Bár ezeknek az állítatóját még tudja a falu, az építményeket felelőtlen, garázda egyének a II. világháborút követő időben vandál módon kifosztották, így azok most üresen, gazdátlanul állnak, bár volt eset az 1990-es években határbeli fészület korpuszának megújítására is, 2001-ben pedig az egyik belterületi keresztet cserélték újra a megrongálódott korpuszra.

Az újratelepítésének 250. évfordulóját ünneplő Bácskertes pedig 2001. május 14-én e napot jubileumi emlékkereszt állításával tette feledhetetlenné, s 1946 óta – ötvenöt év elteltével – ismét új keresztet szenteltek fel a faluban. A hagyomány tehát él, a társadalom zivataros időit is átvészeli, s a bácskertes magyaraknak a vallásuk és anyanyelvük iránti szeretetét és hűségét tudatosan őrzi.

Zenta–Szabadka, 2004. augusztus 9–31.

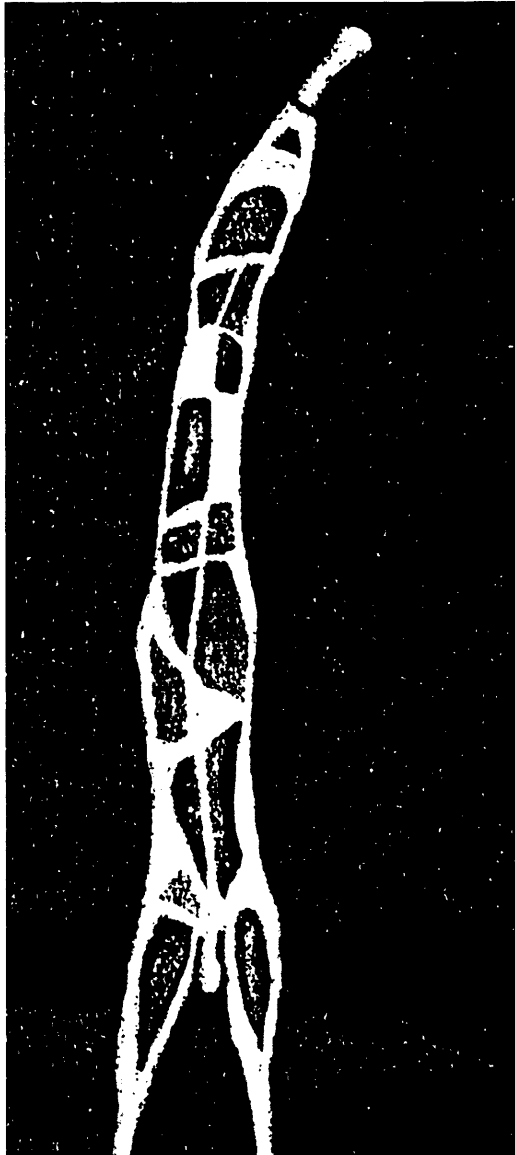
SILLING István

FIGURÁK

Benes József újabb munkáiról

Ahányszor Benes József munkáit nézem, annyszor jutnak irodalmi példák az eszembe. Legújabban két könyv emléke idéződik fel bennem, az egyik Céline munkája, az *Utazás az éjszaka mélyére* című regény, a másik a Dél-Afrikában született, s Nobel-díjas Coetzee nálunk még kevésbé ismert vagy inkább kevésbé emlegetett regénye, a *Michael K. élete és kora* című regény. Az egyik regény azt írta le, s jelezte, hogy mit tett, s még inkább, hogy mit fog tenni a huszadik század az emberrel, a másik pedig, a század zárásaként, azt mondta el, hogy mindazok után, amit ez a század az emberrel szemben elkövetett, mi maradt, még mindig mi maradt az emberből.

Benes festészete is arról beszél, hogy mi történt a huszadik században az emberrel, s mindazok után, ami megtörtént, mi maradt még mindig az emberből. Az eredőket ismerjük: a második világháború után a vajdasági magyarok pusztítása, összekapcsolt szájak, agyonlőtt emberek, a Tisza-part homokjából előbukkanó holttestek. Később a Tisza környékének pusztulása, ahogyan Tolnai Ottó írta, a Benes képein feltűnő holdbéli táj „egy konkrét partszegély (Kanizsa–Adorján–Zenta) ismérveit viselte magán. Néhány év múlva a Tisza Kanizsa és Zenta között tényleg meghalt. A rákok elhagyták a medret (elindultak ama sivatag közepe felé), a halak felugráltak a vízből, és a levegőben szétdurrantak, explodáltak. Az akkori újságcikkek szóról szóra a benesi kis apokalipszist ecsetelik”. Aztán jöttek a Pannon-alföldről festett képek, a fóliásátrak vázai, az újabb bilincsek, bugyrok, tömegsírok, a különböző eredővel bíró szomorú látomások egymásba olvadva-mosódva. Benes képein mindig ott volt a táj, s ott volt az ember. Aztán jöttek a *csak* tájképek. Tájképek, ha a huszadik század végén még lehet tájképet festeni. Meglehet, Benes már nem is tájat festett, csak színezte a világot. Aztán csak a tájképes képek után jöttek a *csak* figurás képek. Frank János volt az első, aki Benes képein felfigyelt a gólemszerű figurára. „Ez az idol megjelenésében is ezerfajta, hol szigorúan

Benes József rajza

síkkonstruktivista, hol csak keresztmetszetében látjuk vagy szikáran grafikus, hogy aztán ellentétébe csapjon át, a festőiségbe, impresszionista-naturalista módon a tájba lépjen, és még az atmoszféra is a kép tényezőjévé váljék.” Táj és gólem, jó évtizede már, hogy Benes képi világának legfontosabb jelenségei önálló életet élnek. Előbb – ahogy utaltam rá – a táj önállósult, később a gólem, Benes örök figurája. Benes kihasználja a lehetőségeit, hallatlan tudatossággal építkezik, önálló világának összes összetevőjét elemzi, tanulmányozza, nemcsak a világot színezi, hanem a semmit is . . . A gólem az ember szétvertségét, eltorzítottságát, megalázottságát hordozza magában, arról beszél, hogy mi maradt az emberből a huszadik század végére – a huszonegyedik század elejére.

De: ezt a megalázott, szétvert, felboncolt-széjjeltépett, beleit is kényszerűen megmutató embert Benes artistikus vonásokkal, a stilizáltság előnyeivel és szépségeivel, a mozgás eleganciájával, színekkel, kecses tartásokkal, játékos vonásokkal ruházza fel, a *rútat* elemzi, s teszi széppé, mintha a rútból kiindulva a hagyományos esztétikai törvényekhez ragaszkodva építené fel világát. Nem azt teszi. Ismét csak színezi a világot, ahogy Camus abszurd embere sem tett mást, mint színezte a semmit. A tájak és a gólemek változatai, egyáltalán, a változatok sem azt mondják, hogy Benes rajtuk keresztül az eredetit keresi, hanem azt, hogy az eredeti már nem létezik, ami létezik, az nem más, mint a változatokban való létezés szabadsága. Ennek tudata viszont legalább annyira szabaddá teheti a művészt, mint a semmi színezése.

FÜZI László

Elhangzott Kecskeméten, a Nekem8 Kávézóban, Benes József Figurák című kiállításának megnyitóján.

KRÓNIKA

IN MEMORIAM

ELHUNYT SZIMIN BOSÁN MAGDA – Augusztus 6-án Újvidéken elhunyt Szimin Bosán Magda prózaíró, szerkesztő. Zentán született 1922-ben. A második világháború alatt magyarországi börtönök és németországi lágerek foglya. A háború után az újvidéki Tanárképző Főiskolán diplomált szerb nyelvből és irodalomból. Az Újvidéki Rádió egyik alapítója volt, majd szerkesztője és főszerkesztője. Művei előbb szerbül s utána magyar fordításban jelentek meg.

DÍJ

NAGYAPÁTI KUKAC PÉTER-DÍJ – A Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat Nemes Fekete Edit keramikumművész kapta, melyet a Csernik Attila, Kovačev Ninkov Olga és Náray Éva összetételű bírálóbizottság ítélte neki, a vajdasági kerámiaművészet terén kifejtett művészi tevékenységéért és újjító szellemű alkotásaiért, valamint négy évtizedes kiállítói tevékenységéért.

MEGJELENT

Csehák Kálmán: *Történelmi múltunk és jelenünk*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság–Magyarságkutató Tudományos Társaság–Atlantis Kiadó, 2004

Rémuralom a Délvidéken. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2004

RENDEZVÉNYEK

IX. NOVAK RADONIC FESTŐTÁBOR – Augusztus 9-én Barna Kolozsi Valéria könyvtárigazgató nyitotta meg a 2003. évi Novak Radonić festőtábor alkotásaiból összeállított tárlatot, melynek szervezője az adai Szarvas Gábor Könyvtár. Az intézmény kiállítótermében tartott megnyitót az adai Bartók Béla Zeneiskola diákjainak alkalmi hangversenye tette ünnepélyesebbé. A tárlatmegnyitó egyben az idei, nyolcadik Novak Radonić festőtábor megnyitója is volt, melyen többek között Penovác Endre, Kis Butterer Márta, Onódy Pesznyák Erika, Radomir Brkušanin, Danilo Strajin, Vladislava Strajin Laubert, Nebojša Mitrović, Koviļjka Mitrović Kozomora, Ivana Živić, Đorđe Živić, Miroslav Jovančić, Jasmina Jovančić, Boško Vukoljević és Barna

Kolozsi Valéria, valamint két újívidéki akadémista, Bakos Anita és Gubik Korina alakított egy héten át.

SZABADKA VÁROS NAPJA – Augusztus 31-én Komor Marcell és Jakab Dezső, a Városháza tervezőmérnökei emlékére állított szobrok leleplezésével indult az egyhetes város napi rendezvénysorozat Szabadkán. Ennek jegyében került sor a Városháza dísztermében a Pro Musica kamarakórus jubileumi hangversenyére is. Szeptember elsején este a Sax kávézóban nyílt meg Szajkó István és Horváth Zoltán közös tárlata. Ezután a Szabadkai Filharmónia adott ünnepi hangversenyt a régi Városháza dísztermében. A rendezvénysorozat harmadik napján a Képzőművészeti Találkozóban megnyílt Ivan Jandrić keramikus kiállítás, valamint bemutatták Magyar László Szabadka képes történelme című könyvét. A program keretében a Városi Múzeumban nyílt meg a Prokes Szabolcs képeslap-gyűjteményéből összeállított kiállítás is, és Sub-way in Europe címmel rockkoncertet is tartottak a város főterén. Szeptember 5-én a Budapest Klezmer Band hangversenye zárta az ünnepi rendezvényt a Zsinagógában. Az ünnepi ülés keretében átadták az idei Pro Urbe Díjakat és a díszpolgári címeket. Szabadka 2004. évi díszpolgára Balla László okleveles építésmérnök és Sava Babić író és műfordító lett, munkásságáért Pro Urbe Díjban részesült Burkus Valéria író és újságíró, Marija Mara Ivković Ivandekić amatőr képzőművész és szalmaképkészítő, Mihajlo Jančikin színművész és népművelő, továbbá Ódry Péter újíító, egyetemi tanár, valamint Szöllősy Vágó László népművelő. Az elismeréseket Kucsera Géza polgármester és Papp Árpád, a községi végrehajtó bizottság elnöke adták át.

SZÍNHÁZ

HATÁRON TÚLI MAGYAR SZÍNHÁZAK XVI. FESZTIVÁLJA – Június 17-étől 26-áig tartott Kisvárdán a határon túli magyar színházak sorrendben XVI. fesztiválja. A tíz nap alatt bemutatott harminc előadásból hét vajdasági társulaté volt. Újívidékről négy, Szabadkáról két előadás érkezett, s ott volt a Tanyaszínház is. A versenyen kívül bemutatott *Chicago* ezer nézőt vonzott a színházzá alakított várba. A szabadkai Népszínház musicalje, a *Cabaret* versenyben szerepelt. Szintén sikert aratott, mert a darab és a kultikus film sokféle feldolgozásának ez a változata tud újat nyújtani. Majd *A pojáca* következett, amivel az Újívidéki Színház szállt versenybe. A darab rendezője Fodor Tamás, aki éppen tavaly ugyanezen a fesztiválon zsűrielnökként bírálta az újívidékiek játékát. Ritka példája ez az együttműködés annak, amikor a bíráló vállalja a helycserét. Az újívidéki társulat a Csehovot újívidéki stílusban játssza – ahogy Nánay István a vajdasági színjátszás jó ismerője fogalmaz. Ugyanaznap szintén versenyprogramban a szabadkai Kosztolányi Dezső *Gyerekek és katonák* című produkciója szerepelt. Ezt már nem fogadta jól a szakma, látványorientált, sajtóosan öncélú előadásnak nevezte. Versenyen kívül szerepelt az *Ételift*, a szabadkai Népszínház stúdióelőadása. Amit röviden és tömören üdítőnek, arányos, feszes, ötlettel és tehetséggel teli darabként éltek meg Kisvárdán. Az utolsó versenyben szereplő vajdasági darab az Újívidéki Színház *Via Italia* előadása volt. A nemrég lezajlott pécsi fesztiváli szereplés és hűvös fogadtatás után félt volt, hogy a magyarországi közönség most sem fogja érteni a tipikusan vajdasági történetet. Vallotta ezt Mezei Kinga, a darab rendezője és az aktőrök is. De Kisvárdán a másságra érzékenyebb a közönség. Az első pillanattól értette, érezte

az előadást, fogta a poénokat. Két vajdasági előadást láthatott még a közönség: a harmadéves színészhallgatók *Közeleg az időjét* és a Tanyaszínház tavalyi előadását, *A windsori víg nőket*. A szemlének még egy vajdasági vonatkozású darabja szerepelt versenyben Kisvárdán. A sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház *Antigoné* című stúdióelőadásában Szorcsik Kriszta játszotta a címszerepet.

FOTÓ

VAJIDASÁGI FOTÓSOK SIKEREI – A homolici Žisel fesztivált idén júliusban immár 34. alkalommal rendezték meg. Az országban is az egyik legrégebbi fesztiválról van szó, mely három nap alatt a közönségnek nagyszámú fényképet, filmet, képzőművészeti alkotást mutat be. Fényképkollekciójáért Papp Eleket jutalmazták, második díjas Németh György lett. Egyéni kategóriában Ispánovics József második díjat érdemelt ki. Belgrád város sport- és ifjúsági titkársága és az ugyancsak belgrádi Népi Technika közös szervezésében megrendezett Kedvencem, valamint Régi házak és homlokzatok című fotókiállításán is Ispánovics második-második díjban részesült. E fotós díjat érdemelt ki a MAFOSZ nemrég nyírbátori XXI. szalonján, ahol a Magyar Fotóművészek Világszövetsége (MFV) kiállítóival közösen állított ki.

III. INTERETNO FESZTIVÁL

Idén harmadik alkalommal szervezték meg Szabadkán az Interetno Fesztivált. Az első nap kirakodóvásárral indult, népművészeti mesterségek kiállításával, mákos, diós, kürtőskalács-kóstolóval, valamint bemutatkozott néhány borpince is. Este az olaszországi Gruppo Folkloristico Kokalos együttes műsorát, továbbá a magyarországi

Nyírség Táncegyüttes és a Magyar Állami Népi Együttes közös műsorát láthatta a nagyrédemű. A Sax vendégülöben a Juhász, a Csalóka, a Szökös, a Torontál és a Forगतós zenekar adott ízelítőt őseink zenéjéből. A második nap programján koncertek sora várta a látogatókat. Fellépett az Ethnocor, az Iskon, a Fekete Gyémántok együttesek, valamint Lajkó Félix. A szabadkai Népszínház Jadran színpadán a Csík zenekar és a Jászság Népi Együttes bemutatta A kor falára című produkcióját. A rendezvénysorozat zárónapján nyolc vajdasági magyar táncegyüttes mutatkozott be, amelyek produkcióit a Mihályi Gábor, Farkas Zoltán, Tóth Ildikó és Szűcs Gábor összetételű zsűri véleményezte.

BÁCSKERTESI NÉPRAJZI FOTÓK – A III. Interetno Fesztivál keretében augusztus 9-én a szabadkai Városháza díszbejárata melletti Ethno Galériában megnyílt Silling István Isten dicsőségére állíttatta... című fotókiállítása, mely Bácskertes szabadtéri szakrális emlékeinek művészi igénytel készült fotóit tartalmazza. A megnyitón Raffai Judit néprajzkutató mutatta be a kiállítás anyagát. Silling István bevezető szövege Kritikai Szemle rovatunkban olvasható.

ZENE

GRIMMAI IFJÚSÁGI FÚVÓSZENKAR – Augusztus 12-én a nagybecskereki Szabadság téren a grimmai (Németország) Ifjúsági Fúvószekar (Jugendblasorchester) Remalov Reiner vezényletével lépett fel. A legkülönbözőbb zsánerű szerzeményekből adtak elő, kezdve Brahms Magyar táncok No. 5-től, a countryn és a legendás New York, New York szerzeményen át, egészen a poppos Abba-számokig.

KOVÁCS SMIT Edit összeállítása

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Szeli István: Történelemszemléletünkről – immár sokadszor (Pejin Attila: A zentai zsidóság története) 1282

Bálint István: Történelmünk egy mozgalmas korszakáról (Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927) 1285

Bence Erika: Jön egy Trapiti (Darvasi László: Trapiti avagy a nagy tökfőzelékháború) 1290

Színház

Gerold László: (Tanya)színház (Kárpáti Péter: Tótféri) 1293

Kiállítás

Silling István: „Isten dicsőségére állította . . .” (Egy bácskai falu szabadtéri szakrális emlékei) 1296

Füzi László: Figurák (Benes József: Figurák) 1299

KRÓNIKA

Kovács Smit Edit összeállítása 1302

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGERT
ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja, az Illyés Közalapítvány és Újvidék város önkormányzata támogatta

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Szerkesztette Bordás Győző,
Buzás Márta. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék :
Forum Könyvkiadó Közvéallalat, 1934–1940 ; 1945–. – 20 cm.

Havonta
ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

ISSN 0350-9079

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2004. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéallalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160-15290-87-es zsrószámára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2004-re belföldön 1000 dinár. Egyes szám ára 100, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken – YU ISSN 0350-9079